

Fuad Purišević BORAČKA

ZAŠTITA U FEDERACIJI
BOSNE I HERCEGOVINE

Mr Fuad Purišević

***BORAČKA ZAŠTITA U
FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE***

Sarajevo, 2000.

IZDAVAČ
Institut za istraživanje zločina protiv
čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo

ZA IZDAVAČA
Prof. dr Smail Čekić

UREDNIK
Prof. mr Muharem Kreso

RECENZENTI
Prof. dr Kasim Begić
Prof. dr Bećir Macić

LEKTURA I KOREKTURA
Pakiza Demirović

Naslovna strana
Dževad Hozo, akademski slikar

DTP
Meldijana Arnaut

Štamparija
"DES"
Sarajevo

Tiraž:
1.000

CIP - Katagolizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

364. 65-058. 65-056. 26 (497.6)

PURIŠEVIĆ, Fuad

Boračka zaštita u Federaciji Bosne i
Hercegovine / Fuad Purišević. - Sarajevo :
Institut za istraživanje zločina protiv
čovječnosti, 2000. - 391 str. : graf. prikazi ; 25
cm

ISBN 9958-740-07-9

COBISS/BiH-ID 8034566

Republika Bosna i Hercegovina
INSTITUT ZA ISTRAŽIVANJE ZLOČINA PROTIV
ČOVJEČNOSTI I MEĐINARODNOG PRAVA
SARAJEVO

Primljeno:			
Org. jed.	Broj	Prilog	Vrijednost
	024		

279

BORAČKA ZAŠTITA U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE

P r e d g o v o r

Pošto je u Drugom svjetskom ratu, zajedno sa ostalim žrtvama fašističkog Trojnog pakta pretrpila agresiju i višegodišnju okupaciju, Bosna i Hercegovina je devedesetih godina XX stoljeća ponovo bila žrtva fašističke agresije i okupacije. Radikalni ciljevi preotimanja životnog prostora (Lebensraum) ni u jednom ni u drugom slučaju nisu ostvareni, ali su izuzetno opteretili odbranu i ogromno povećali žrtve. Naročito veliki broj žrtava pao je u odbrani, genocidnim radnjama, ugroženog stanovništva na okupiranim teritorijama, usljed čega je Bosna i Hercegovina prinuđena da se nosi sa posljedicama dva antifašistička rata i zbrinjava brojne žrtve.

Boreći se protiv fašizma, veliki broj branilaca Republike Bosne i Hercegovine je u odbrani ubijen, a mnogo je veći broj ranjenih, povrijeđenih, ozlijeđenih i oboljelih. Genocid i drugi oblici zločina su posebno izraženi u Srebrenici, "zaštićenoj zoni" Ujedinjenih nacija, gdje je velikosrpski agresor izvršio najveći masakr u Evropi poslije Drugog svjetskog rata.

Ciljeve i posljedice agresije ilustruju i podaci o broju siročadi - djece bez oba ili sa jednim roditeljem, kao i broj porodica kojima je ubijeno jedno, dvoje, pa čak i petero djece, te broj udovica - supruga poginulih i ubijenih boraca.

Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, upravo opterećen masovnošću i grozomornošću počinjenih zločina u ova dva rata, uviđa neophodnost da se i društvo i Institut ozbiljnije počnu baviti i žrtvama, koje su inače u svijetu, a posebno u savremenim pravosudnim sistemima prilično zapostavljene. Na to je ukazao X kongres Ujedinjenih nacija o prevenciji zločina i tretmanu počinilaca.

Studija *BORAČKA ZAŠTITA U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE*, autora Fuada Puriševića, jedan je od primjera takve orijentacije Instituta. Ona predstavlja pionirski poduhvat u rasvjetljavanju ovog segmenta u oblasti obaveza društva i države u zbrinjavanju žrtava, u ovom slučaju u zbrinjavanju jednog dijela žrtava agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu devedesetih godina XX stoljeća.

Izdavač

U V O D

Politika reguliranja i ostvarivanja prava boračke populacije u Federaciji Bosne i Hercegovine je izuzetno značajno pitanje, koje ima karakter multidisciplinirane naučne oblasti. Ako se istraživanju tog aspekta priđe sa ovog stanovišta, onda se mogu i očekivati praktično upotrebljiva rješenja za brojna pitanja, koja do sada nisu istraživana. Ovaj rad, pionirski iz ove oblasti, uvjereni smo da će poslužiti kao baza za sistemsko reguliranje i ostvarivanje prava boračke zaštite.

Naravno, ne smatramo da ćemo time u cjelosti doprinijeti rješavanju ove složene problematike. Osnovni nam je cilj da sa teorijsko-praktičnog aspekta ukažemo na važnost i značaj rješavanja ovih pitanja i ponudimo odgovarajuća rješenja. U tom pravcu koristili smo brojne izvore i rezultate dosadašnjih istraživanja, prije svega, Sjedinjenih Američkih Država, i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, a naročito spoznaje Republike Bosne i Hercegovine i Federacije Bosne i Hercegovine.

Aktuelnost ovog pitanja može se pratiti počev od agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, međunarodno priznatu državu. Naime, od 1990. počinje prikrivena i otvorana priprema za agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu, koju su izvršile Srbija i Crna Gora, uz pomoć ili direktno angažovanje JNA i srpskih kolaboracionista iz Bosne i Hercegovine, odanih ideji "Velike Srbije" i njihovom sloganu "svi Srbi u jednoj državi". U tom periodu rastu ambicije i susjedne države sa zapada, Republike Hrvatske, koja praktično ima iste pretenzije, što je i potvrđeno u najbrutalnijoj formi, krvavo izraženoj od kraja 1992. Tako se Bosna i Hercegovina našla u teškoj poziciji, pritisnuta sa svih strana u borbi za svoj integritet i suverenitet, te biološki opstanak Bošnjaka.

U najtežim uslovima agresije počele su pripreme za odbranu Bosne i Hercegovine od zločina protiv mira, genocida i drugih oblika zločina. U takvim okolnostima u najtežem položaju su se našli Bošnjaci, nad kojima je izvršen genocid, čiji su ciljevi i posljedice, pored ostalog,

izražene i kroz boračku populaciju u planiranoj i ciljanoj agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Kroz različite političke i vojne organizacije, grupe i pojedince (Patriotska liga, Zelene beretke, rezervni sastavi Ministarstva unutrašnjih poslova Bosne i Hercegovine, po mjesnim zajednicama, selima i slično) počinju aktivnosti za odbranu Bosne i Hercegovine. Praktično su se goloruki Bošnjaci i ostali patrioti iz reda drugih naroda, vođeni idejom pravde i pravičnosti, suprostavili dobro naoružanim agresorima.

Od samoorganiziranih i organiziranih vojnih jedinica preko Teritorijalne odbrane počinje formiranje Armije Republike Bosne i Hercegovine, bez koje nije bilo moguće odbraniti zemlju. Na taj način branioци Bosne sačuvali su svoju Državu i spriječili biološko istrijebljenje Bošnjaka.

Broj boraca od 1992.-1995. neprestano je rastao, od čega je formirana respektabilna vojna formacija - Armija Bosne i Hercegovine, koja je krajem 1995. brojala preko 200.000 boraca. Nažalost, veliki broj boraca i patriota je u toj borbi položio i svoje živote, a znatan je broj i ratnih vojnih invalida, kao i nestalih boraca.

I pored tako brutalne agrasije na Republiku Bosnu i Hercegovinu pokazalo se da je politika koju je svo vrijeme vodila legalna vlast po ovom pitanju bila ispravna, u čijoj je osnovi, posebno kada je u pitanju boračka populacija, bila i jeste ugrađena prevashodno pravičnost.

Za zbrinjavanje boračke populacije preuzeti su u potpunosti propisi iz bivše SFRJ (**Zakon o osnovnim pravima vojnih invalida i porodica palih boraca**, od 1981, i njegove izmjene i dopune od 1983.), ali je u teškim uslovima agresije, 1993. donesen i **Zakon o izuzetnim penzijama za boračku populaciju**, koji je 1995. zamijenjen **Zakonom o izuzetnom materijalnom obezbjeđenju**. Tokom cijelog odbrambeno-oslobodilačkog rata, a i danas je, shodno tim pozitivnim propisima, vršeno priznavanje prava na ličnu invalidninu za sve ratne vojne invalide i porodičnu invalidninu za sve porodice šehida i poginulih, kao i za porodice nestalih boraca. Uz prava po Zakonu o izuzetnom materijalnom obezbjeđenju, po kome su,

također, priznata prava za sve ratne vojne invalide koji su nesposobni za rad, odnosno za vrijeme ratnog stanja i neposredne ratne opasnosti, nesposobni za vojnu službu, te porodice šehida i poginulih boraca, kao i porodice nestalih boraca, može se sa sigurnošću reći da je za politički i pravni status boračke populacije urađeno više nego u predhodnoj državi, koja je ovo pitanje rješavala u uslovima mira. No, ukupan položaj koji je još uvijek nezadovoljavajući sigurno će biti neuporedivo bolji obnavljanjem privrede Bosne i Hercegovine, što će poboljšati životne uslove i za one borce o kojima Država treba i mora da vodi računa, kao i za veliki broj demobilisanih boraca.

Na području Federacije Bosne i Hercegovine iz reda Armije Republike Bosne i Hercegovine ima oko 35.000 ratnih vojnih invalida, oko 47.000 nosilaca prava kod porodica šehida, poginulih i nestalih boraca i oko 43.000 sauživalaca prava kod porodica šehida, poginulih i nestalih boraca.

Nažalost, i pored velikih napora vladinih i nevladinih organa koji se staraju o boračkoj populaciji, statusna i organizaciona pitanja boračke populacije Hrvatskog vijeća odbrane rješavaju se u potpunosti odvojeno i paralelno, što bi se moralo prevazići donošenjem novog jedinstvenog zakona o pravima boraca i članova njihovih porodica za prostor Federacije Bosne i Hercegovine u cjelosti.

U osnovi navedenih konstatacija nalazi se krucijalni motiv za sistematsko istraživanje politike reguliranja i ostvarivanja prava boraca odbrambeno - oslobodilačkog rata 1991.-1995, u kom pravcu je i usmjeren ovaj rad. Istraživanje je realizirano sa multidisciplinarnog stanovišta, što je omogućilo da se to pitanje svestranije i cjelovitije obradi. U tom cilju, korišteni su sljedeći aspekti istraživanja: politički, pravni, historijski, ekonomski i dr.

Sve što je imalo dokumentarnu vrijednost i služilo utvrđivanju politike reguliranja i ostvarivanja prava boraca odbrambeno - oslobodilačkog rata 1991.-1995. bilo je predmet evidentiranja i prikupljanja. U vezi sa tim, korišteni su pisani dokumenti, arhivska i aktuelna građa vojnih i civilnih struktura vlasti, fotografije, sva naučna djela i drugi materijali.

Među pisanim dokumentima posebnu vrijednost imaju službena akta općinskih, kantonalnih i federalnog organa, čija je nadležnost rješavanje statusa i organiziranja boračke populacije, kao i dokumenata pohranjenih u arhivu Armije Bosne i Hercegovine, koja čini komponentu Vojske Federacije Bosne i Hercegovine.

U vezi sa tim koristili smo različite metode: **analiza sadržaja izvora različite provenijencije, historijska, statističko-komparativna, metoda intervjuja, ankete**, što je predpostavljalo izradu različitih istraživačkih instrumentarija, kao što su anketni listovi, plan i analiza sadržaja, i dr.

Jedna od temeljnih vrijednosti koja je unesena u ovaj rad su praktična iskustva i saznanja stečena od 1992. do danas. Polazimo od stanovištva da Federacija Bosne i Hercegovine ove teorijsko-praktične spoznaje u određivanju politike o ovom pitanju treba uzeti kao polaznu osnovu i na njima zasnivati zakonska rješenja.

Konstituisanje politike reguliranja i ostvarivanja ovih prava ne trpi odlaganje. To sa svoje strane traži seriozno i promptno djelovanje. Posebno u ovom vremenu poratne izgradnje državnih institucija i podizanja kolabirajuće privrede. Pretpostavka za izgradnju države i njeno uređenje sa političkog, ekonomskog, pravnog i socijalnog aspekta jeste i adekvatno rješavanje pitanja boračke zaštite.

Odlaganje sistemskih rješenja znači palijativno rješavanje problema. Naučna iskustva nam govore da su takva rješenja bez značajnijih rezultata. Kao posljedice toga, socijalni mir i stabilnost, koji su sada na najnižoj granici sigurnosti, ne samo da bi eskalirao, nego će se to, ukoliko ova pitanja u političkoj strategiji Federacije Bosne i Hercegovine ne zauzmu prioritarno mjesto, i dogoditi. Postojećim rješavanjem problema boračke zaštite se na izvjestan način "kupuje" socijalni mir, od mjeseca do mjeseca u godini. To ne obezbjeđuje ni minimum dugoročnosti u rješavanju ovih pitanja, pa samim tim ni povoljan ambijent Federacije Bosne i Hercegovine za njenu cjelovitu i cjelokupnu revitalizaciju.

U pokušaju da kroz ovaj rad nađemo odgovore za sistemsko rješavanje boračke zaštite, politiku te zaštite shvatili smo, ne samo kao nauku, nego i kao vještinu izbora ciljeva, metoda, sredstava i oblika ostvarivanja postavljenih ciljeva. Naravno, ovaj izbor smo shvatili kao slobodan, u smislu kauzalno uslovljenog, što će se vidjeti iz sadržaja rada u cjelosti. Zbog ovakvog shvatanja politike boračke zaštite ukazujemo na poseban značaj i važnost njenog sagledavanja sa naučnog aspekta, kako se ova politika iz boračke oblasti ne bi pretvorila u obično "politikanstvo", što bi, u tom slučaju, donijelo velike neželjene posljedice po mir i stabilnost u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Poučeni dosadašnjim iskustvom i spoznajama, smatramo da je političko opredjeljenje pri reguliranju i ostvarivanju prava boračke zaštite u načelu dobro postavljeno. Imajući to u vidu, cilj nam je da ovim radom konstituišemo kratkoročnu i dugoročnu osnovu za doktrinarno i praktično sistemsko, a to znači zakonsko rješavanje prava boračke populacije, zasnovano na stvarnim potrebama pojedinaca i realnim mogućnostima države, što će tek zajednički dati i pravično određenje politike, spram najzaslužnije populacije u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Ova studija predstavlja doradenu i proširenu verziju magistarskog rada "**Politika reguliranja i ostvarivanja prava boraca odbrambeno-oslobodilačkog rata 1991.-1995. u Federaciji Bosne i Hercegovine**", odbranjenog na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, 19. maja 2000, pred Komisijom u sastavu: Prof. dr Omer Ibrahimagić, Prof. dr Vahid Kljajić i Prof. dr Safet Halilović.

I

HISTORIJAT BORAČKE ZAŠTITE

HISTORIJAT BORAČKE ZAŠTITE

Beneficije ratnika i boračka zaštita su dva **bliska**, ali **različita** pojma koji se često zamjenjuju. Ljudski rod je gotovo jedina vrsta živih bića koji se međusobno ne samo sukobljavaju nego i uništavaju. Takvih sukoba bilo je još na prvim etapama razvoja ljudskog roda, a mogu se pratiti tek do unazad nešto više od desetak hiljada godina.

U sukobima prvih ljudskih zajednica, zasnovanih na krvnom srodstvu - porodice, bratstva, plemena, organizatori sukoba, starješine zajednice i fizički jači muškarci imali su - uostalom kao i u lovu - značajnu ulogu. Prisvajanje većeg dijela ulova ili plijena bili su logična posljedica takve uloge i prvi oblici tih beneficija. Na osnovu toga se, kasnije po obrazovanju prvih država, razvilo i zanimanje ratnika - borca, vojnika. Posebno u odbrambenim ratovima i dalje su, međutim, učestvovali i neprofesionalci - bilo kao dobrovoljci ili na opšti mobilizacijski poziv.

Dok su u službi borci ratnici - bili profesionalni vojnici, vojni obveznici ili dobrovoljci, uključujući i najamnike - vladar ili zajednica (država) mora ih opremiti, naoružavati, hraniti i isplaćivati, ukoliko, kao na primjer, vazali u srednjem vijeku, na poziv svojih sizerena nisu to morali činiti na osnovu ugovorne obaveze. O svom ruhu i kruhu. Pogibija u borbi ili ranjavanje u njoj, kao i smrt, bolest ili eventualna druga povreda u toku ratnog pohoda, smatrani su ratnom srećom pojedinca i bili lični rizik ratnika, pa je sam i sa porodicom snosio eventualne posljedice.

Još pod sami kraj predhistorijskog perioda razvoja čovječanstva, naša planeta je bila vrlo rijetko naseljena. Ljudi su živjeli, uglavnom, izolovani u malim zajednicama. Tako izolovane rijetko su jedna drugu ugrožavale i ako su zbog karaktera izvora egzistencije i klimatskih uslova morali dosta često mijenjati staništa. Na krvnom srodstvu zasnovane zajednice - porodica, bratstvo, pleme često su brojale samo nekoliko desetina članova. Kooperacija unutar zajednice i podjela rada bile su uslovljene uglavnom fizičkom snagom i obavezama reprodukcije. Tome su bile prilagođene i obaveze u eventualnim sukobima takvih zajednica.

Do tada su ljudi uveliko bili osposobljeni za preživljavanje. Ovladali su upotrebom i održavanjem vatre, izradili su mnoge alatke, naučili su da prave skloništa (kuće), da koriste krzna i vunu, te da izrađuju glineno posuđe. Bili su pripitomili veći broj životinja, ali je većina uglavnom još živjela od skupljačko-lovačke privrede i tom prilagođavala svoja staništa. U takvim uslovima nije se moglo govoriti o značajnim zalihama, a kamo li o bogatstvu, koje bi moglo opravdati pokretanje ratova. Sukoba među zajednicama ipak je bilo.

Još na tom stupnju razvoja pojedinac je imao osjećaj pripadnosti vlastitoj zajednici i egzistencijalne zavisnosti od nje, pa je prirodno da je prema njoj imao određen drugačiji odnos, naročito u slučaju sukoba. U odbrani ugrožene zajednice, prirodno su prema fizičkoj snazi, učestvovali svi njeni članovi, ali je, kao i u lovu, doprinos fizički jačih bio svakako značajniji.

To im je, besumnje, donosilo **uvažavanje** ostalih članova zajednice, ali - opet kao u lovu - i **značajniji udio** u eventualnom plijenu. Ispoljena hrabrost, snaga, vještina i sposobnost organizovanja, svakako su bili značajni elementi i u izboru starješina u zajednici. Sem lovačkog oružja i u borbi upotrijebljenih oruđa za obradu, samo su napadači mogli računati na neki drugi plijen, a pretvaranje pobijeđenih u robove još se nije isplatilo. Eventualni zarobljenici su ili primani u zajednicu ili pušteni na slobodu. Opšta solidarnost u zajednici i srodstvo dodatno je obezbjeđivalo i zbrinjavanje u borbi eventualno povrijeđenih članova zajednice.

Povoljniji uslovi života u prvim postglacijalnim milenijima (deveti do peti milenij p.n.e.), uslovljeni širenjem umjerenih klimatskih pojaseva i vegetacije prema polovima, omogućili su brže razmnožavanje čovjeka, ali i za izvjesno vrijeme rasteretilo sukobljavanje oko poznatih povoljnih staništa uz riječne tokove. Prelazak sa skupljačko-lovačke na seljačku privredu, odnosno na uzgajanje pripitomljenih životinja i sadnju biljaka podiglo je značaj takvih staništa.¹

---

¹ .: POVIJEST SVIJETA, od početka do danas, II izdanje, Naprijed, Zagreb 1990, str. 53-98 (Predhistorija); Tajmsov ATLAS SVJETSKE POVIJESTI, Zagreb 1986, str. 30-69 (Pojava čovjeka i Prve civilizacije).

Uznapredovala tehnologija, organizovana podjela rada i plansko upravljanje u prvim naseljima gradskog tipa, često opasanih zidovima do 1,75 m (Jerihon u VII stoljeću)² uskoro je omogućila da se iskoriste ogromna plavna područja donjih tokova velikih rijeka.

Gušća naseljenost u određenim izrazito pogodnim regionima, kakve su rječne doline Nila, Inda, Jangcekjanga ili međurječja Eufrata i Tigra, vezano za razvoj organizovane zemljoradnje (navodnjavanje, uzgoj pripitomljenih životinja i sadnja biljaka) i pojavu prvih stalnih naselja gradskog tipa sa zanatskom podjelom rada na prelomu četvrtog i trećeg milenijuma stare ere uslovlila je formiranje prvih **država**. Istovremeno je došlo i do transformacije prvobitne oružane organizacije društva (plemena), koja se stvarala u slučaju ratne opasnosti. Uporedo sa tim rasla je i moć plemenskih starješina i vojskovođa, bazirana na izdvajanju njihovih naoružanih odreda, od kojih su se neki nametali za vladare tih prvih država. Svaka od njih bila je svijet za sebe i odvojena od drugih ogromnim praznim, odnosno vrlo rijetko naseljenim prostorima, kojim su krstarila malobrojna skitalačka plemena.

Tako su nastale prve civilizacije visokih kultura, obilježene stvaranjem prvih pisama i razvojem umjetnosti. Visok stepen tehnologije rada i mogućnost stvaranja značajnih viškova proizvoda, raslojili su ljudsko društvo na **upravljače** (aristokratiju) i **proizvođače** sredstava za izdržavanje oba sloja i čitave državne mašinerije. Stvoreno bogatstvo izazvalo je zavist okolnih nomadskih i polunomadskih plemena, pa je u okviru dalje podjele rada nastala i vojska za odbranu države. Ogromni melioracijski radovi, kopanje kanala, podizanje brana i utvrda, a onda i impozantnih građevina, kakve su bile Babilonska kula i egipatske piramide, zahtijevale su mnogo fizičke radne snage, i najvjerovatnije vojnu organizaciju.

Do tada su zarobljenici ili ubijani ili primani u pobjedničku zajednicu - gens, pleme. Sada ih je bilo moguće pretvoriti u besplatnu radnu snagu. Držanje robova postaje sve unosnije, pa ih pojedinci ili

---

² Razvio se u blizini obilatog izvora rijeke Jordan u depresiji Mrtvog mora, čak na 4 hektara površine sa oko 1.000 stanovnika.

vojne jedinice jednostavno dobijaju kao dio ratnog plijena. Za velike meliracione radove i slične objekte ovog doba tadanje države (Egipat, Mesopotamija) čitave pokorene narode pretvaraju u robove.

Vojska je u međuvremenu postala stalna i regrutovana od slobodnih građana države. Većinu boraca armije sačinjavali su seljaci i zanatlije. Sve izraženija klasna diferencijacija uskoro ju je pretvorila u robovlasničku **miliciju**. Armija je sada bila u prilici da - pored odbrane države - u osvajačkim pohodima osigurava robovsku radnu snagu. Takvu armiju je država morala dobro plaćati, a vojskovođe i istaknute pojedince obilato nagrađivati, odnosno snositi sve troškove njenog naoružavanja, opremanja, ishrane, a morala se starati i o izdržavanju njihovih porodica. Nemamo određenije predstave o dužini trajanja vojne obaveze ni o davanjima države po isluženju roka, kao ni o načinu zbrinjavanja ranjenika i oboljelih, odnosno invalida i porodica poginulih. U svakom slučaju ta davanja su morala biti osnovni izvor motivacije služenja vojske i zalaganja u borbi.

Velike armije ovog perioda su bile ustrojene na decimalnom sistemu, i brojno stanje im se kretalo do oko 10.000 boraca. Pri kraju perioda takve armije su postale stajaće profesionalne vojske i sve su više popunjavane najamnicima i ako je i dalje postojala institucija opšteg narodnog poziva (*insurrectio generalis*). Asirska armija postala je stajaća već sredinom osmog vijeka p.n.e., a teška perzijska pješadija za vrijeme dinastije Ahemenida (553. do 331. godine p.n.e.), pored carske garde od po 2.000 konjanika i pješaka, održavana je kontinuiranom popunom na punom brojnom stanju, zbog čega su bili prozvani "besmrtnicima".³

---

³ .: POVIJEST SVIJETA, II izdanje, Zagreb 1990, str. 99-232 (Razvoj visokih kultura); Tajmsov ATLAS SVJETSKE POVIJESTI, Zagreb 1986, str. 70-98 (Klasične evroazijske civilizacije); Department of Veterans Affairs: VA: History, Heritage, Highlights, VA Pamphlet 80 - 91 - 1, Washington D.C., May 1991; VETERANS BENEFITS AS AMEUNDED THROUGH DECEMBER 31, 1996 AND RELATED MATERIAL, MARCH 14, 1997.; DEPARTMENT OF VETERANS AFFAIRS, WASHINGTON DC, ANNUAL REPORT OF THE SECRETARY OF VETERANS AFFAIRS-FISCAL YEAR 1997, APRIL 1998.; A Summary of VA Benefits, VA Pamphlet 27-82-2 Revised, June 1995.

Dugotrajni ratovi, pretežno motivisani pribavljanjem robovske radne snage i gušenje ustanaka pokorenih naroda i robova, zahtijevali su sve stalniji vojni angažman. Pojedini vladari Kir II (588.-529.), Darije I (522.-486.), Aleksandar Makedonski (356.-323.), Atila (434.-453.) i drugi pokušavali su da objedine čitav poznati stari Svijet.

Prva kompenzacija za ranjene u ratu i podrška za djecu poginulih ratnika uspostavljena je u staroj Grčkoj. I Atenjani i Spartanci su ceremonijalno sahranjivali svoje mrtve na državnim grobljima. Davali su penzije invalidima veteranima kada vrijednost njihovih nekretnina nije prelazila tri "minasa", a kasnije su dodjeljivali povećanje u skladu sa povećanjem životnih troškova. Djeca čiji su roditelji poginuli u ratu podržana su i obrazovana od strane države, što je regulirano i osigurano zakonom.

Najviše uspjeha u pokušajima stvaranja globalne vlasti imao je Rim koji je svoje gospodstvo čitavim Sredozemnim bazenom održavao oko 700 godina. Njegova vojska je prošla sve etape razvoja od građanske do robovlasničke milicije i carske profesionalne stajaće armije. Definitivnu fizionomiju dobila je pod Julijem Gajem Cezarom (60-44.), koji je vrata vojske otvorio rimskim proleterima (siromašni rimski građani koji nisu plaćali porez). Dostizala je brojno stanje od 250.000 - 300.000 i bila svrstana u dvadeset do trideset legija sa sve značajnijim formacijama pomoćnih trupa. Vojna obaveza trajala je 16 (pretorijanska garda), 20 (legija) i 25 (pomoćne trupe, regrutovane iz pokorenih naroda - saveznika i federata) godina. Do 212 p.n.e. legionari su imali poseban status i tada su sa njima izjednačene i pomoćne trupe, jer su građanska prava Rima dobili svi stanovnici Države.

Po isluženju vojnog roka **"car je svakom veteranu osiguravao starost"**. Rimski vojnici su dobijali i pravo da se žene, a auksilijari i prava građanina Rima, novac za otpremninu, zemlju. Zemlju su dobijali ili u blizini stalnih logora u kojima su služili ili u provincijama iz kojih su regrutovani.

U svakom slučaju kroz dugotrajnu vojnu službu naučili bi latinski jezik i na osnovu vojničkog iskustva preko **konzilija** u kasnijim

godinama službe i po isluženju imali značajan uticaj. Za vrijeme služenja roka stanovali su u stalnim logorima duž Limesa ili na putevima koji su iz Rima vodili prema Limesu.

Nisu imali pravo da se žene, ali su u kasnije vrijeme, po stabilizaciji legija u stalnim logorima oko kojih su se razvili gradovi, mnogi živjeli u konkubinatu sa ženama koje su tu stanovale. Država se brinula za platu, naoružanje, opremu, ishranu, a u ratnim pohodima imali su pravo i na podjelu plijena. U naročitim prilikama, na primjer za osvajanje nekog važnog utvrđenog mjesta, i druga prava. Tako su žene glavnog grada ilioskog plemena Desidijata Pardube (Vranduk), po ugušenju Batonova ustanka, 9. godine n.e., da takvim vojnicima ne bi pale u ruke, sa djecom skakale u vatru zapaljenih kuća ili u rijeku Bosnu.⁴

U prva tri stoljeća Carstva rimska vojska je imala vrlo izražen uticaj u državi, pa su čak iz svoje sredine nametali i rimske careve. U svakom slučaju, carevi su se oslanjali na vojsku, čija je moć bila neosporna. Kroz dugogodišnji zajednički život i ratne rizike, upućenosti jednih na druge, stari vojnici - veterani⁵ su se povezivali u konzilije (savjete) preko kojih su još u toku službe, a naročito po prelasku u **trijare**, kad su po pravilu odlučivali ishod ratnih sukoba, ostvarivali značajan uticaj. U takve konzilije su se povezivali i po odsluženju vojnog roka, pa su preko njih ostvarivali i značajan uticaj u građanstvu.⁶

Srednji vijek, čiji je početak označen seobom naroda, karakterišu uglavnom tri tipa državne organizacije i vojske, koji su imali odraza i na naš prostor. Velika seoba naroda, inicirana 375. godine, i pad

---

⁴ Enver Imamović, HISTORIJA BOSANSKE VOJSKE, Sarajevo 1999, str. 23.

⁵ Vetus = star, veteranus = stari vojnici, isluženi vojnici, naročito onaj koji je učestvovao u ratu, uopšte iskusan čovjek, koji je ostario u nekoj službi i stekao veliko iskustvo. U SAD i nekim drugim zemljama termin veteran je uobičajen naziv za islužene vojnike, borce.

⁶ .: POVIJEST SVIJETA, II izdanje, Zagreb 1990, str. 234-280 (Rimska država); Tajmsov ATLAS SVJETSKE POVIJESTI, Zagreb 1986, str. 70-97 (Klasične evroazijske civilizacije).

Zapadnog rimskog carstva (476.) godine, označili su veliku prekretnicu. Umjesto robovlasničkog, uglavnom su učvrstile feudalni društveni poredak, koji zbog svoje rascjepkanosti nema značaja ni u razvoju vojske i ratova, ni u zbrinjavanju ratnika poslije njih.

Pošto su se Germani usmjerili na Italiju i Zapad, u 5. vijeku ovuda su prošli Langobardi, te Zapadni i Istočni Goti, ostavljajući izvjesne tragove. Pošto je u Panoniji uništena Gepidska država 568. godine u jugoistočnoj Evropi učvrstio se Avarsko-slovenski plemenski savez, koji je 602. do 614. Preplavio i Balkan. Poslije poraza pod Carigradom (626.) Savez se morao povući u Panoniju i zapadni dio Balkana, gdje se održao sljedeća dva stoljeća. Prostor je ipak ostao pod znatnom dominacijom Bizanta, ali ga je u 8. i 9. vijeku i on dijelio sa Franačkom državom.

Širenje Islama u Sredozemlju u VII stoljeću donijelo je novu civilizaciju, sa drugačijom državnom i vojnom organizacijom. Do početka 8. stoljeća, posebno zbog vjerske tolerancije, arapska islamska država ovladala je Sirijom, Palestinom i Egiptom, područjem Perzijskog sasanidskog carstva i sjevernom Afrikom i postala značajan svjetski faktor. Na istoku je prodrla do Kabula, Buhare i Samarkanda. Do 718. opsjedala je Carigrad i potom doprla do Inda. Arapi su prihvatili tekovine nauke, i antičke civilizacije, ali je njihovim učvršćenjem na Levantu i sjevernoj Africi vjersko jedinstvo Sredozemlja okončano. Berberski vojskovođa Tarik prešao je 711. godine Gibraltar. Pobijedio je Vizigote i na Iberijskom poluostrvu formirao državu. Uskoro se ustalila granica hrišćanstva i islama, i umjesto ratnih razračunavanja ustalili su se mirni kontakti.

Po padu Zapadnog Rimskog carstva, na prelomu V i VI stoljeća u srednjoj Evropi sjeverno od Alpa nastala je Franačka država, koja će stoljećima okupljati najveći broj germanskih plemena. Do Karla Martela franačka se vojska sastojala od slobodnih članova pratnje vojnog zapovjednika i sami su se morali brinuti za svoje naoružanje, opremu, opskrbu i sluge. Franci su se borili pješke, i zato su im bili veoma opasni arapski jahački odredi.

Da bi stvorio jače konjičke odrede majordom Karlo Martel (prva polovina 8. stoljeća) je članovima svoje pratnje počeo dodjeljivati zemljišne posjede - **lena**, kako bi ovi mogli nabaviti skupu konjaničku opremu i naoružanje. Obdareni čovjek bi se zakletvom obavezao na vjernost svom lenskom gospodaru. Ugovor je važio do smrti jednog ili drugog i svaki put se morao obnavljati, a mogao se i zamijeniti. Time je evropski sistem **družina** i družinske pratnje vladara zamijenjen lenskim odnosom, a sistem je brzo postao privredna, politička i vojna osnova Franačke države, a onda i drugih evropskih zemalja.

Do VI vijeka Bizant je imao najamničku vojsku, veoma dobro opremljenu, a sastojale su se od pješadijskih i konjičkih legija. Kao pomoćne trupe uzimani su najamnici (pojedinačno), a kasnije su vojske formirali i pojedini bogataši.

Car Heraklije (610.-641.) izvršio je reorganizaciju vojnog i upravnog sistema. Nova organizacija sastojala se u osnivanju i naseljavanju "**tema**". Teme su zapravo bili vizantijski **granični vojni okruzi**, sa zadatkom da za dobijenu zemlju obrazuju vojne jedinice i brane odgovarajući odsjek granice. Vojnici su se zvali stratioti (stratitot = vojnik, najamnik). Stratioti su dobijali mali posjed i imali obavezu služenja vojske i odbrane. Bila je to lahka konjica, prije svega, namijenjena za odbranu teme, formirana u čete od 200-300 konjanika (po njima je i kasnije u XV i XVII stoljeću tako nazvana najamnička lahka konjica). Prva tema na Balkanu, Trakija uspostavljena je tek 680. godine. Tema Dalmacija uspostavljena je tek početkom IX vijeka.

Tematski sistem se od VII do XI stoljeća, kada su nastupile značajne promjene u državi i vladavine civilnog plemstva, koji veleposjed jača na račun malog seljačkog i stratiotskog posjeda, čiji vlasnici postaju parici, odnosno neslobodni seljaci - **kmetovi**. Vizantijska vlast sada ove veleposjede daje pripadnicima višeg plemstva (pronijarima; pronija = uprava) za određene službe, pretežno vojne. Za upravljanje određenim dobrom pronijar ubire od kmetova rentu i prema njenoj veličini ima obavezu da ga u ratu prati veći ili manji broj boraca, koje on sam oprema i naoružava. **Pronija** za razliku od **baštine**, nije bila nasljedna i ima veliku sličnost sa kasnijim

timarskim sistemom Osmanskog carstva. Smatra se da je uvođenjem pronija u Bizantu u Evropi ujednačen feudalni sistem.⁷

Osmanski timarski (dirlik) sistem. Od skromnih početaka pod osnivačem (1281-1326) Osmansko carstvo se brzo podiglo i uvrstilo u velesile. Stanovništvo je bilo podijeljeno u dvije klase: **asker** i **raju**. Prva je upravljala Carstvom i branila ga, a druga stvarala sredstva za izdržavanje i funkcionisanje Carstva. Snaga države bila je zasnovana na tome što je upravljački sloj za obavljanje vojnih ili drugih državnih obaveza uživao rentu sa određenog zemljišnog posjeda. Sem nevelikog privatnog vlasništva i vakufa sva ostala obradiva zemlja je proglašena **mirijom**, carskom zemljom, odnosno državnim vlasništvom. Na toj zemlji seljaci su bili nasljedni zakupci. Zakupnina je bila desetina prihoda. I seljak i spahija uživali su pored toga baštinu (čift, nasljeđe) veličine do 10 dunuma, kao privatno vlasništvo. Porez na to je bio 20-25 akči, a bilo je i drugih dažbina. Ukupne dažbine dugo su bile podnošljivije nego u Evropi, a disciplina u ubiranju stroga.

Spahije (konjanici) su činili udarnu snagu provincijskih vojski po sandžacima okupljenu pod zastavu **alaj** (Sandžaci su načelno imali 1.000 konjanika pod komandom alajbega). Za obavezu da na poziv sultana učestvuje u ratu, opremi i naoruža sebe, konja i pratnju spahija je dobijao na upravljanje **timar** koji mu je donosio godišnji prihod od 2.000 do 20.000 akči. Komandni kadar iz reda begova je dobijao **zijamete** sa godišnjim prihodom 20.000 do 100.000 akči, dok su visoki državni činovnici i sultan uživali **hasove**, imanja sa preko 100.000 akči godišnjeg prihoda. Pored spahijske konjice Osmansko carstvo je po sandžacima i tvrđavama imalo čitav niz pomoćnih rodova, sa različitim načinom plaćanja i različitim obavezama. Najznačajnija je bila lahka, jurišna konjica - akindžije, regrutovana od dobrovoljaca a jedina im je nagrada bila plijen, radi koga su vršili duboke rejдове na teritorije neprijateljskih država.

⁷ .: POVIJEST SVIJETA, Zagreb 1990, str. 281-381 (Doba seoba naroda i Evropski srednji vijek); Tajmsov ATLAS SVJETSKE POVIJESTI, Zagreb 1986, str. 98-153 (Doba odvojenih područja).

Stajaća vojska je bila pod neposrednom sultanovom komandom i predstavljala je neku vrstu njegove lične garde. Sastojala se od **janičarskog, konjičkog i topčijskog** korpusa. U početku su janičari regrutovani od najmlađih zarobljenika, svaki peti zarobljenik slan je u specijalne škole, dobijao strog islamski odgoj i sa 25 godina stupao u janičarski korpus. Kasnije su prikupljeni i regrutovanjem, a na kraju i jednostavnim upisom. Po odsluženju 20 godišnjeg roka dobijali su otpremu u novcu i pravo da se žene.

Svake godine u proljeće je vršena smotra spahija (joklama) u Sandžaku i u defetere upisivano novo stanje, pri čemu su sinovi (ili braća) često zamjenjivali ostarjelog ili umrlog spahiju.⁸

Srednjevjekovna Bosna je po svim elementima pripadala Evropi, pa se u njoj pod Franačkim i Mađarskim uticajem razvio evropski nasljedni feudalni sistem. Specifičnost mu je bila da je zemlja pripadala uglavnom oblasnim gospodarima - velmožama, a ne banu, odnosno kralju, što je znatno uticalo i na stabilnost države, posebno na ulogu i značaj vlastele. Postojao je sistem hijerarhijskog vazaliteta, tako da je niža - "mala" vlastela zavisila od "velike", odnosno od velmoža. Bilo je i slobodnih i poluzavisnih seljaka, ali je većina bila zavisna - kmetovi, naseljeni na vlastelinstvima.

Vojska srednjevjekovne Bosne, "slavna bosanska vojska", se sastojala, kao i druge evropske feudalne vojske, od vitezova/konjanika, koji su koristeći svoj feudalni položaj čitav život posvećivali vojnom pozivu. Uglavnom su bili individualni borci, za šta se provodila dugotrajna obuka, često na dvorovima drugih vlastelina. Vojska se sastojala od osam oblasnih odreda, čije stajaće jezgre su činile banderije velmoža. Stalnu vojsku činili su banski (kraljevski) odredi - banderije i posade kraljevskih gradova. Velika vlastela se borila na konju, a mala pješice. Prvi u boj su stupali strijelci - slobodni seljaci, poslije čega su se povlačili u pozadinu za obavljanje drugih poslova. Za rat se skupljalo pod zastavu, otuda i naziv za te odrede banderija

⁸ Mustafa Imamović, HISTORIJA BOŠNJAKA, Sarajevo 1997, str. 95-344; Enver Imamović, nav.dj., str. 53-236; Ahmed S. Aličić, POKRET ZA AUTONOMIJU BOSNE OD 1831. DO 1832. GODINE, Sarajevo 1996, str. 36-84.

preuzet od Mađara. Bosna je jedno vrijeme raspolagala i sa značajnom flotom. Dok su utvrđeni gradovi raspolagali vatrenim oružjem, pa i topovima.

Za razliku od drugih evropskih feudalnih država, pa i najbližih susjeda, Bosna se nikad nije služila najamnicima.

Nagrađivanje za učešće u ratu i zasluge u borbi, kao i u ostalim evropskim zemljama, pa i za obavljanje drugih službi kralj ili vlastelin senior, rješavali su darovnicama, kojim im je davana u baštinu "za vazda" određeni zemljišni posjed zajedno sa kmetovima, "s ljudima, gorom i vodom". U tom je najizdašniji izgleda bio Stjepan II Kotromanić, koji je tim darovnicama osigurao podršku vlastele. Jednom darovana zemlja (nosioci su bili vlastelinski rodovi) nije se mogla oduzeti, sem pojedinčev dio.⁹

Posebna karakteristika srednjeg vijeka bili su **križari** i **križarski ratovi**, vođeni uglavnom od XI do XIII stoljeća. Do prvog križarskog rata došlo je u vidu papske pomoći Bizantu u njegovim sukobima sa Seldžucima u Maloj Aziji. Papa Grgur VII nije uspio da odgovori na prvi poziv Bizanta. Novi poziv Bizanta vješto je iskoristio Papa Urban II 1095. godine za stišavanje zlosretnih sukoba u svojoj zemlji i krenuo u drugom pravcu, prema Jerusalemu. Želja za pustolovinama i nada u materijalnu dobit privukla je dvije velike grupe: - **Grupa "malih ljudi"** pod vodstvom putujućeg propovjednika Petra Amienskog, i - mnogo snažniju **Grupi vitezova** - križara. Prva se još u Njemačkoj okrenula protiv Jevreja u njemačkim gradovima, a onda na putu preko Balkana i Male Azije uništena u otporu njihovim pljačkaškim ispadima. Iako su sa vizantijskim carem zaključili ugovore i položili lensku zakletvu, i vitezovi - križari su još u Antiohiji bezobzirno ubijali i kršćane i muslimane, ali je rezultat osvajanja Jerusalema (pobili su gotovo svo muslimansko i jevrejsko stanovništvo 1099.) zasjenio sva dotadašnja nasilja križara. Najviše je profitirala Venecija, koja je morskim putem opskrbljivala križare i doživjela velik trgovački polet.

---

⁹ Enver Imamović, nav.dj., str. 11-52; Mustafa Imamović, nav.dj., str. 21-94 (Srednjevjekovna Bosna).

Već 1144. godine pala je prva križarska država, dok su se druge dvije održale još nekoliko desetina godina zahvaljujući neslozi islamskih vladara. Tek je Saladin 1171. godine izmijenio situaciju i 1187. prisilio na kapitulaciju Palestinu, ne dozvolivši nikakvu osvetu za počinjene zločine u Jerusalemu. Pad Edese inicirao je Drugi a pad Jerusalema Treći križarski rat. Ni jedan nije postigao postavljeni cilj, dok je Četvrti, za čije finansiranje je papa uveo **križarsku desetinu**, završio zauzimanjem, pljačkom i paljenjem Zadra, a onda i Carigrada u kom je 1204. uspostavljeno **Latinsko carstvo**.

Ni križarski ratovi u XIII stoljeću nisu doveli do trajnijeg "oslobođenja svetih mjesta", ali su doveli do boljeg upoznavanja kršćana i muslimana, što je rezultiralo pojačanom razmjenom dobara. Križarski ratovi su se u međuvremenu okrenuli u drugim pravcima, protiv paganskih Slovena - na istoku i protiv hereze u Evropskim zemljama. Konačno su do XV vijeka izgubili svaki značaj.

Pokretačka snaga ovih ratova, od kojih je jedan bio i Dječiji (1212.) svakako je bila materijalna dobit, ali se uveliko špekulisalo i nagradama na onom svijetu. U njima su besciljno izginule stotine hiljada ljudi i uništena ogromna materijalna dobra.

Viteški redovi razvijeni iz monaških u ovim ratovima postali su nosioci prava učesnika ovih ratova, pa su uveliko uticali na političke prilike u svojim zemljama a u svojim manastirima skupili su ogromno blago. Otuda su viteški redovi i manastiri bili u mogućnosti i da donekle preuzmu brigu i nad invalidima i drugim siromašnim veteranima ovih ratova.

Neki od viteških monaških redova bavili su se i zbrinjavanjem ranjenih i invalidnih križara, pa su po bolnicama koje su u tu svrhu osnivali i izdržavali neki i dobili naziv (hospitalci na primjer), ali je najveći broj osakaćenih i isluženih križara bio prepušten samom sebi ili na milost stanovništva u krajevima gdje su bili ranjeni ili se razboljeli.¹⁰

---

¹⁰ .: POVIJEST SVIJETA, Zagreb 1990, str. 327-332; Petar Tomac, KRSTAŠKI RATOVI, u VOJNA ENCIKLOPEDIJA, II izdanje, sveska 4, Beograd 1972, str. 734-738.

Feudalni sistem, koji je u suštini bio vojna organizacija, ali se zasnivao na punoj rascjepkanosti, sa stanovišta organizacije vojske bio je besplodan. Na svakoj stepenici feudalne hijerarhije razvijale su se posebne oružane snage. U početku su bile male i pretežno sastavljene od **konjanika**, individualnih boraca, koji su se okupljali oko svojih seniora. Iako tipična za zapadnoevropske zemlje, sa određenim specifičnostima feudalna vojska se razvila i u drugim zemljama (Japan, Turska, Rusija). Za službu vladaru, vitezovi su dobijali **lena** (feude).

Razvojem gradova i njihovog uticaja na prosperitet, trgovinu i zanatstvo, uz istovremeno ograđivanje bedemima i drugim utvrđenjima, teška viteška konjica gubi dotadašnji značaj. Njihovo mjesto zauzima pješadija - građani mobilisani za odbranu. Pošto nisu bili dorasli konjici u borbi na otvorenom polju, građane sve više zamjenjuju profesionalni najamnici, koji služe za platu.

Na zapadu su feudi bili nasljedni. Vladar ih je davao "za vazda", pa je tako bilo i u Bosni. Osmanski timarski sistem je bio specifičan i u Bosni je uveden sredinom petnaestog stoljeća. Sultanova garda janičari (pješaci i konjanici), a onda i tobdžije, bili su plaćenici profesionalci, i po isluženju roka dobijali platu u novcu i pravo na ženidbu. Glavnu snagu Carstva i okosnicu Sistema sačinjavala je **spahijska konjica**, koji su zavisno od zasluga nagrađivani timarima ili zijametima. Najveća imanja (hasovi) su pripadala Sultanu i visokim državnim činovnicima. Lahka konjica - akindžije, za koju su u početku regrutovani pripadnici turskih nomadskih plemena, a kasnije, na Balkanu, i Vlasi upotrebljavana je za iznuravanje protivnika, posebno u pljačkaškim rejdivima i njihova nagrada su bili plijen i zarobljenici.¹¹ Brojni pomoćni redovi Osmanskog carstva najviše su bili angažovani u odbrani teritorije, te čuvanju i održavanju utvrđenja i glavnih puteva i objekata na njima.

---

¹¹ U jednom takvom rejdu poduzetom 1386. u Bosnu, akindžije su opljačkale i spalile luku Drijevo na Neretvi, ali su dvije godine kasnije teško poraženi kod Bileće, 27.VIII 1388.

Politički rezultati križarskih ratova bili su kratkoročne i nestabilne križarske države na bliskom Istoku, ali je mnogo značajnije međusobno upoznavanje hrišćanstva i islama, koje je rezultiralo većim razumijevanjem, ekspanzijom trgovine i transferom na zapad tekovina arapske i antičke nauke i civilizacije.

U nekoliko narednih stoljeća Evropom je dominiralo sveto Rimsko (Franačko) carstvo, dok je Bizant izgubio dotadašnji značaj i 1453. nestao. Još od osmog stoljeća, ustaljena granica između hrišćanstva i islama u prvim stoljećima drugog milenija, došla je u pitanje. Upravo kad je pod kraj XIII stoljeća gubitkom Sicilije izgubljena dominacija na Sredozemnom moru, i sve dubljim prodorima u Andaluziju i na Pirinejskom poluostrvu, novoobrazovano Osmansko carstvo počelo je i sve sigurnije prodirati na Balkan.

Pobjedom nad krstašima mađarskog kralja Žigmunda, kod Nikopolja 1396. Osmansko carstvo se definitivno učvrstilo na Balkanu, a 1463. pokorilo je i njegovu najajču državu, Kraljevinu Bosnu. Dok je zauzimanjem Kordove 1492. likvidirana Andaluzija, kao posljednja islamska država na Pirinejskom poluostrvu, čitavo XVI stoljeće je nastavljen prodor Osmanskog carstva u srednju Evropu.

Upravo u tom periodu dogodila su se velika geografska otkrića, zahvaljujući kojima se zapadna Evropa dokopala ogromnih prostranstava i bogatstva preko Atlantika i preuzimanjem naučnih tekovina islamskih Iberijskih država postala centar svijeta i evropezirala ga.

Te tekovine su označile kraj srednjeg vijeka i početak izgradnje moderne civilizacije, ali su ratovi i dalje bili najprisutniji u historiji ljudskog društva. Vatreno oružje bitno je promijenilo način ratovanja, a formiranje građanskih društava (Engleska, Amerika, Francuska) do XVIII stoljeća uslovalo je obrazovanje masovnih, pa i milionskih armija. Ratovi se više nisu rješavali bitkama u jednom danu, već su postali dugotrajni i sve više angažovali ukupne kapacitete države. Upotreba avijacije proširila je ratište na ukupnu teritoriju zaraćenih država, a nuklearno oružje nagovijestilo i mogućnost samouništenja čovječanstva.

Sve je to promijenilo i odnos društva prema nagrađivanju ratnika i zbrinjavanju veterana u toku i po završetku ratova.

Uvođenje opšte vojne obaveze¹² isključilo je mogućnost obilatog nagrađivanja komandnata i zaslužnih ratnika, a humanizacija odnosa u društvu nametnula cjelovitije regulisanje i kodifikaciju običaja rata, prije svega položaja ranjenika i njihovog liječenja.

Bosna je ostala u sastavu Osmanskog carstva preko 400 godina i u tom okviru odnos prema ratnicima, karakterišu dva perioda. Prvi, period se poklapa sa periodom uspona Osmanskog carstva i njegovog nastupanja u ostatku Balkana i uglavnom Panoniji. Taj period je karakterističan po značajnom učešću ratnika sa ovih prostora.

Po prelasku iz jedne u drugu civilizaciju Bosna se u drugoj polovini XV i XVI vijeku brzo i uspješno prilagodila novoj. Opštepoznata vjerska tolerancija islamskih država, nije, za razliku od evropskog pravila "cuius regio eius religio" dozvoljavala prisilno prevjeravanje. Ipak, zbog dugotrajne izloženosti krstaškim pritiscima veliki broj pripadnika Crkve bosanske i kripto-hrišćana za to vrijeme je primio islam, pa je proces širenja islama dostigao i 80%. To je uslovalo i značajno učešće Bošnjana u osvajačkim pohodima Osmanskog carstva, u periodu njegovog uspona, do pod kraj XVII stoljeća. Ovaj period je karakterističan po nagrađivanju ratnika, u okviru Osmanskog timarskog sistema. Odnosilo se, prije svega, na preživjele ratnike i posebno spahije, odnosno one koji su svojim zaslugama u borbi dobili svojstvo spahije. Tako su pojedinci nagrađivani zemljoposjedima u

---

¹² Uvođenje opšte vojne obaveze vremenski koindicira sa formiranjem masovnih nacionalnih armija između Francuske revolucije (1789.) i Prvog svjetskog rata (1914.-1918.). Obveznici se dijele na stalni kadar i rezervu. Rok službe se značajno skraćuje. Najizraženija je u Prvom, pa i Drugom svjetskom ratu, u kome je vojna obveza proširena i na mlađa i starija godišta. Uz to je u oba rata angažovano stotine hiljada žena za službe u vezi odbranom zemlje. U različitim zemljama i okolnostima primjenjuje se u različitim procentima i s različitim izuzecima. Savremene države, s obzirom na izuzetnu usavršenost oružja, sve više odstupaju od opšte vojne obaveze ili je zadržavaju samo za krajnje slučajeve, dok se u "normalnim" okolnostima ograničavaju na male, profesionalne armije. Stanko Mladenović, VOJNA OBAVEZA, VOJNA ENCIKLOPEDIJA, sveska 10, Beograd 1975, str. 563-565.

Slavoniji, Mađarskoj i osvojenim dijelovima Hrvatske i sa sobom iz Bosne preseljavali poslugu i određeni broj kmetova.¹³ Uzmemo li se u obzir i svi oni, koji su u tim pohodima izginuli (samo u porazu bosanskog beglerbega Hasan-paše Predojevića kod Siska izginulo je 7.000 bosanskih spahija), bio je to ogroman demografski gubitak za Bosnu i Bošnjane, odnosno Bošnjake, kako ih od tada na turskom jeziku, naziva Osmanska administracija. Dugoročno je to imalo još teže posljedice, jer su za obradu u Bosni napuštenih imanja dovođeni uglavnom Vlasi iz istočnog Balkana.

Drugi period, uglavnom XVIII i XIX vijek karakterističan je po odbrani. U tom pogledu Bosna je, pored toga što je bila znatno isturena, bila čitavo vrijeme gotovo potpuno izolovana, uglavnom u poluokruženju, a povremeno i bukvalno u potpunom okruženju. To znači da se branila isključivo sopstvenim snagama i sredstvima. Uvođenje odžakluk-timara u XVII vijeku i oni su postali nasljedni, pa pošto nije bilo osvajanja ratnici se više nisu mogli njima nagrađivati, sem oduzimanjem od nekog drugog. U međuvremenu je razvijen i sistem kapetanija kao kičme teritorijalnog odbrambenog sistema, te se Bosna od tada isključivo branila sopstvenim snagama i sredstvima, a ponekad se ni kapetanije nisu mogle međusobno ispomagati. U isto vrijeme Ejaletski kontigenti spahija i delija često su podizani za Osmanske pohode ili odbranu udaljenih ejaleta u Aziji, Africi ili na sjevernim obalama Crnog mora, odakle se sve manji procenat ratnika vraćao u zemlju (često i poslije višegodišnjeg zarobljeništva). Ogromne demografske gubitke, sada sve češće i od velikih epidemija i gladi, djelimično je nadoknadila prijemom izbjeglica (poslije Bečkog rata više od 100.000). Osiromašena zemlja više nije bila u stanju da održi raniji sistem i najznačajnija je nagrada bila preživljavanje i odbrana porodice. Liječenje ranjenika i zbrinjavanje invalida i dalje je padalo na teret porodice, bez obzira koliko bila osiromašena.

---

¹³ Mustafa Imamović navodi da je u međurječje Drave, Dunava, Save i Ilave oko 1680. živjelo 115.000 Bošnjaka, i citira Evliju Čelebiju da su Budim, Pečuh, Stolni Biograd, Siget, Kanjiža, Šikloš "obične bošnjačke varoši" (HISTORIJA BOŠNJAKA, nav.dj., str. 257. i 258).

U takvim uslovima nije bilo moguće ozbiljnije organizovano zbrinjavanje boraca ni u nekoliko velikih ratova za goli opstanak i odbranu Bosne, prije svega, i kad je branjena kao dio Osmanskog carstva (1714.-1718, 1737.-1739, 1788.-1791.), kao ni ratovima u kojima se pokušala ostvariti samostalnost (1831.-1832.) protiv Osmanskog carstva, te 1878, protiv Osmanskog carstva, i Austrougarske.

Srednjevjekovna bosanska država nije imala drugih načina zbrinjavanja ranjenih i oboljelih od onih koje su tog vremena primjenjivani u Evropi. U sastavu Osmanskog carstva u osnovi su primjenjivani tamo uobičajeni postupci. Iznosimo primjer Banjalučkog boja 4. avgusta 1737. godine. Poslije boja su u prva dva dana zbrinuti ranjenici (što govori o tome da je vojska bila opremljena i sanitetskim kadrom i materijalom), a onda sahranjeni šehidi. Tek treći dan je održan divan na kome su podijeljena priznanja, odlikovanja i unapređenja, te sumirani rezultati boja i napisan izvještaj o pobjedi.

Bosanska narodna vojska u Gradašćevičevo vrijeme i potom u odbrani Bosne od austrougarske okupacije, mogla je biti slično opremljena i trebala je slično postupati. S obzirom na vrijeme ni u sredstvima i u načinu postupanja svakako nije zaostajala za svojim vremenom.

Novoformirana građanska društva, prvo u Evropi, a onda i u Americi u okviru opšte humanizacije postepeno su pristupila humanizaciji ratova i postupaka u njemu, pa tim i zbrinjavanju žrtava tih ratova, bez obzira jesu li u pitanju vojna ili civilna lica. Ta humanizacija je išla u dva pravca: - u pravcu kodifikaciji običaja rata i zaštite ratnih žrtava, i - u pravcu formiranja međunarodnih humanitarnih organizacija koje bi i kao neutralne pomagale osobito ranjencima u borbi.

Prvi međunarodni ugovori iz ove oblasti potpisani su u Hagu i Ženevi i od tada su ova mjesta sjedišta međunarodnih organa koji bi o tome vodili računa. Sistem međunarodne zaštite određenih kategorija

danas je daleko razvijen i sistematizovan u četiri Ženevske konvencije usvojenim 12. avgusta 1949.¹⁴

Užasnut strahotama bitke kod Solferina 1859,¹⁵ švajcarski filantrop Anri Dinan (Jean-Henry Dunant) formirao je u Ženevi 1863. Međunarodno društvo Crvenog krsta, čiji su naziv i zastava dobijeni zamjenom boja neutralne Švajcarske Federacije.¹⁶

U pokušaju osamostaljenja Bosne 1831.-1832. i 1878. godine, kao i u Narodnooslobodilačkom (1941.-1945.) i Odbrambenom ratu 1991.-1995. bosanske vojske (Bosanska narodna, Narodnooslobodilačka, Armija RBiH) popunjavane su, prije svega, dobrovoljcima i tek kasnije u toku ratova proglašavana je opšta mobilizacija, ali je karakteristično da su u svim tim slučajevima bile multinacionalne, odnosno multireligiozne.

Zdravstvenu i ostale vidove zaštite boraca u ratu normalno je pratio stepen razvoja medicine i ekonomske snage društva. Već u doba staroegipatske Srednje Države zabilježeno je da su postojali ljekari - žreci, koji su previjali ranjenike. U doba Nove Države imamo i specijalne vojne ljekare, koji su išli sa jedinicama, zaustavljali krvarenje, previjali, evakuisali i liječili ranjenike. Nerazvijenost medicine i slaba higijena uslovljavali su vrlo slabe rezultate te zaštite, i ukoliko je postojala.

---

¹⁴ Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu; Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru; Ženevska konvencija o postupanju sa ratnim zarobljenicima; i Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vrijeme rata. Vuko Goze-Gučetić, ŽENEVSKE KONVENCIJE O ZAŠTITI ŽRTAVA RATA, Vojna enciklopedija, sveska 10, Beograd 1975, str. 274-275. Sve četiri konvencije su objavljena u zborniku HUMANITARNO PRAVO - HUMANITARIAN LAW, knj. II, Sarajevo 1996, na bosanskom i engleskom jeziku.

¹⁵ U ovoj bici austro-talijanskog rata, je učestvovalo 340.000 vojnika, a na bojištu ostalo blizu 40.000 poginulih i ranjenih.

¹⁶ Crveni krst, križ, polumjesec, lav, pomoć, kao međunarodna humana organizacija u ratu pomaže i štiti ranjenike i bolesne vojnike, ratne zarobljenike i civilno stanovništvo, a naročito siročad i udovice. ENCIKLOPEDIJA LEKSIKOGRAFSKOG ZAVODA, sveska 2, Zagreb 1956, str. 135.

Tek u prvom vijeku nove ere Rimljani uvode ljekare u vojne jedinice i organizuju posebne bolnice za liječenje ranjenika. Lakše ranjeni sami su se izvlačili iz borbenog poretka. Teži ranjenici su u početku više izvlačeni da ne bi ometali ostale u borbi, a tek onda radi spašavanja. Visoka higijena i disciplina u rimskim vojnim logorima olakšavala je borbu protiv epidemija i povećala efekte liječenja.

Srednji vijek i u tom pogledu predstavlja nazadak. U slučaju ranjavanja borci su u borbi bili prepušteni samopomoći i uzajamnoj pomoći. Najčešće su ostajali na bojištu, među poginulim, umirali zbog krvarenja i postajali predmet pljačke pobjednika ili okolnog stanovništva - maroderi. U tom slučaju pobjednici nisu sahranjivali ni svoje mrtve (sem ponekad u zajedničkim grobnicama). Protivničke ranjenike, su često ubijali ili ih prodavali u roblje. Bilo je i slučajeva da su poslije evakuacije i pružanja prve pomoći ranjenici prepuštani na liječenje mjesnom stanovništvu, hramovima ili manastirima.

U pratnji plemića - vitezova ponekad su se nalazili ljekari, a u krstaškim ratovima time su se bavili i neki monaški redovi (hospitalci). Higijena je bila na vrlo niskom nivou, pa su mnogi stradali od epidemija (kuga, tifus, kolera, lepra, dizenterija).

U tom pogledu nije bilo mnogo bolje ni u novom vijeku. Pod kraj osamnaestog stoljeća građanske revolucije u Evropi i Sjevernoj Americi i uvođenje građanskih društava ogromno je povećan broj vojnika u armijama toga doba. To je uveliko onemogućilo zbrinjavanje ratnika u bitkama, a otežalo je i zaštitu od epidemija. Nestao je i dotadašnji način nagrađivanja ratnika. Niti je više bilo lena za nagrađivanje vojskovođa i komandanata, niti je bilo finansijskih sredstava za visoke plate nesigurnih najamnika. Odbrana domovine smatrana je sada patriotskom obavezom vojnika, dok traje rat, država ga hrani, odijeva i oprema, pa i zbrinjava ukoliko bude ranjen ili se razboli, ali kad se rat završi, armije se jednostavno raspuštaju, odnosno borci demobilišu. Briga države o borcima tu je prestajala, a o invalidima i drugim nevoljnicima starale su se uglavnom porodice i eventualno humanitarne organizacije, posebno one koje su raspolagale uboškim domovima.

Značajniji pristup za brigu o veteranima nastao je u 12. vijeku u Francuskoj. Tokom krstaških ratova, Filip II je formirao "dom" za siromašne i bolesne veterane. Do 15. vijeka feudalni sistem se počeo raspadati. Nastale su stajaće državne armije i društvo je počelo da prepoznaje obavezu prema profesionalnim vojnicima. Međutim, općenito nije bilo odluke za brigu o ranjenim ili za članove njihovih porodica. Za ove neprilike se morala tražiti pomoć od dobrotvornih organizacija i bogatih familija.

U različitim prilikama prije Revolucije Francuska vlada je ozbiljno pokušavala da pruži pomoć veteranima. Jedna od manje uspješnih je bila da se siromašni i veterani invalidi smjeste u manastire. Ovo je bilo neumjesno i za veterane i za monahe. Monasi su se najzad složili da osiguraju određene sume novca. Godine 1674. otvoren je "Hotel des Invalides", kombinacija sistema bolnice i kuće ili doma gdje su veterani radili za novac. Do 1780. izrastao je u centar za upravljanje penzionih isplata. Iako beneficije nisu bile standardizovane davane su individualno i određenim grupama. Nakon Revolucije stanovništvo Francuske je prihvatilo odgovornost za njihove veterane. Beneficije su bile entuzijastično odobrene do te mjere da budžet nije više mogao podnijeti finansijsko opterećenje. Čak su braća i sestre preminulih veterana ostvarile pravo na penzije. Poslije je Francuska sistematizovala zakone za veterane i napravila raspored beneficija, koji su pokazali svu težinu i ozbiljnost ove problematike.

Druga stvarna snaga u razvoju modernih veteranskih povlastica je bila Engleska, koja je utvrdila dva principa - institucionalizam i penzije, koje su na kraju bile i prihvaćene od strane većine zapadnih zemalja.

Tokom feudalnog perioda invalidi i slabo stojeći veterani nisu primali ništa veću pomoć od ostalih engleskih građana. Godine 1593., sa velikim brojem vojnika - povratnika iz rata, Engleska je donijela osnovni zakon o penzijama. Fransis Drejk (Francis Drake) i Džon Hovkins (John Hawkyns) su formirali fond na dobrovoljnoj osnovi za mornaričko osoblje, koje je postalo invalidima tokom službovanja u Kraljevskoj mornarici. Englesko mornaričko osoblje je, u taj fond

uplaćivalo po šest penija svaki put kada bi njihov brod pristao u neku od britanskih luka.

Uprkos činjenici da je Zakon o pomoći za vojnike ("Acte for the Relief of Souldiours") iz 1593. tretirao veterane kao prosjake koji primaju milostinju, koje se država nerado odrekla, to je, ipak, bio prvi zakon koji je donijela neka vlada, a koji je dao zakonsko pravo onesposobljenim vojnicima da potražuju pomoć od svoje zemlje.

Engleska je 1692. otvorila Bolnicu u Čelziju (Chelsea) za invalidne veterane, Deset godina kasnije otvorena je bolnica u Griniču (Greenwichu) za mornaričke veterane. Oba ova objekta je dizajnirao arhitekt Sir Kristofer Voren (Christopher Wren). Ovi objekti su uticali na razvoj zdravstvene zaštite veterana u Sjedinjenim Američkim Državama. Objekti ove bolnice i "Hotel des Invalides", po kojem su ove dvije bolnice i zamišljene, smatraju se prethodnicama velikog broja "veteranskih i mornarskih domova" koji su formirani širom zapadnog svijeta. Isplatu penzija oficirima kopnene vojske i mornarice Engleska je odobrila 1697. Međutim, tek 1806. godine penzije su dodijeljene svim invalidnim vojnicima, kao i onim vojnicima koji su služili najmanje 14 godina.

Engleske kolonije u Sjevernoj Americi su uvele sistem penzija za onesposobljene veterane gotovo od samog početka. Prvi zakon, usvojen 1636. od strane kolonije Plimut (Plymouth), osigurao je izdržavanje onih koji su učestvovali u odbrani kolonije od Indijanaca. I ostale kolonije su slijedile ovaj primjer, ali je jedino Nju Hampšir (New Hampshire), 1718. odobrio isplate za zdravstvenu zaštitu.

Godine 1776. Kontinentalni Kongres je nastojao da ohrabri prijavljivanje u vojsku, te smanji dezerterstvo, svojim prvim državnim zakonom o penzijama. Ovim zakonom se garantiralo pola prihoda do kraja života za slučajeve gubitka udova ili drugog vida onesposobljavanja. Tada nisu postojali savezni fondovi iz kojih bi se isplaćivale povlastice, nego je njihovo isplaćivanje stavljeno na teret saveznim državama. Sve u svemu, najviše 3.000 veterana Revolucionarnog rata je uživalo penzije. Nešto kasnije, zajmovi u vidu javnog zemljišta su dati onim učesnicima koji su služili tokom čitavog toka rata. Nakon završetka Revolucionarnog rata savezna vlada je

preuzela odgovornost za veteranske povlastice koje su ranije bile stavljene na teret državama. Do 1808. svim programima je upravljao Biro za penzije, koji je bio u sklopu Ministarstva rata. Ovi poslovi su 1849. prebačeni u Ministarstvo unutrašnjih poslova.¹⁷

Sve do sredine XIX stoljeća ranjenici i bolesnici oružanih snaga zaraćenih strana nisu uživali nikakvu međunarodnu zaštitu. Ako su pali u ruke neprijatelju dijelili su sudbinu ratnih zarobljenika (ubijani su, prodavani kao roblje ili oslobođeni uz otkup), a o njihovom liječenju slabo se ili nikako vodilo računa. Zaraćene strane nisu čak ni za svoje ranjenike preduzimale organizovane mjere liječenja.

Tih šezdesetih godina XIX stoljeća uopšte u svijetu se preduzimaju odlučniji i značajniji koraci za humaniziranje rata naročito za postupak prema ranjenim i zarobljenim vojnicima, kao i za zaštitu civilnog stanovništva. Zastrašujući primjer bitke kod **Solferina** u Lombardiji 24. juna 1859. bio je tome povod. Strahote pokolja, u kome je u jednom danu, blizu 40.000 vojnika obje strane bilo ranjeno ili izgubilo život, opisao je, slučajno na bojištu zatečeni švajcarski filantrop **Anri Dinan** (Henry Dunant).¹⁸ Zapravo, cjelokupna aktivnost više je pokrenuta zahvaljujući objavljivanju **Sjećanja**, nego činjenicom da se takav pokolj dogodio.

Akcijom A. Dinana, već 1863. organizovana je u Ženevi pripremna međunarodna konferencija Crvenog krsta, kojoj su prisustvovali predstavnici 16 država.¹⁹ Već naredne godine usvojena je **Ženevska konvencija za poboljšanje sudbine ranjenika u vojskama u ratu**,

---

¹⁷ Department of Veterans Affairs: VA: History, Heritage, Highlights, VA Pamphlet 80 - 91 - 1, Washington D.C., May 1991; VETERANS BENEFITS AS AMEUNDED THROUGH DECEMBER 31, 1996 AND RELATED MATERIAL, MARCH 14, 1997.; DEPARTMENT OF VETERANS AFFAIRS, WASHINGTON DC, ANNUAL REPORT OF THE SECRETARY OF VETERANS AFFAIRS-FISCAL YEAR 1997, APRIL 1998.; A Summary of VA Benefits, VA Pamphlet 27-82-2 Revised, June 1995.

¹⁸ Jean-Henry Dunant, UN SOUVENIR DE SOLFERINO (Sjećanje na Solferino), izdato u Ženevi (Geneve) 1862.

¹⁹ Danas je to moćna međunarodna humanitarna organizacija koja pokriva čitav svijet. Budući da je naziv dobijen obrtanjem boja švajcarske zastave i karakter simbola naziv je danas fleksibilnija omogućeniji i nacionalne organizacije nose nazive i napr. Crveni polumjesec i Crveni lav.

kao jedna od prvih humanitarnih konvencija iz oblasti međunarodnog prava i time udareni temelji Međunarodnog crvenog krsta.

Industrijski način proizvodnje snažno je povećao razvoj čovječanstva, uključujući i civilizacijske standarde, pa se u XX stoljeće ušlo i značajnim novinama u zaštiti žrtava rata uopšte.

Promjene u konstelaciji snaga među industrijskim zemljama od kojih su neke bile uskraćene u podjeli kolonijalnog carstva, dovele su početkom stoljeća do obrazovanja suparničkih saveza, trke u naoružanju i na kraju do Prvog svjetskog rata.

Razvoj milionskih armija i veliki gubici od novih borbenih sredstava već u prvoj polovini Prvog svjetskog rata pokazali su da za popunjavanje i formiranje novih jedinica nema dovoljno novih kontigenata ljudstva, pa se evakuaciji, zbrinjavanju i liječenju ranjenih i oboljelih morala posvetiti mnogo veća pažnja, kao osnovnom izvoru za nadoknadu pretrpljenih gubitaka u živoj sili.

II

SAVREMENI SISTEMI BORAČKE ZAŠTITE

1. VETERANSKE POVLASTICE U SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA¹

Do 1862. nije postojala sistemski riješena politika veteranskih povlastica u Sjedinjenim Američkim Državama. Zakon koji je donešen te godine, zasnovao je isplate po osnovi invalidnosti na principima grupe i stepena invalidnosti. Tim zakonom je izvršena i liberalizacija povlastica za udovice, djecu i rodbinu koju je invalid ili poginuli izdržavao. Te godine je, također, posebna komisija počela da proučava načine na koje bi se mogla izvršiti sistematizacija povlastica, te je zatraženo od filantropa Stefana Perkinsa (Stephen H. Perkins), koji je bio u posjeti Evropi, da prouči evropska iskustva na tom planu.

Perkinsov iscrpan izvještaj je posijao sjeme američke filozofije povlastica za veterane. Između ostalog, vjerovao je da će težnja veterana u Sjedinjenim Američkim Državama za civilnim angažovanjem postići određene rezultate, nasuprot neuspjelim pokušajima u Njemačkoj, gdje se ovakvim aranžmanima i započelo. On je ustanovio da su neke zemlje pokušale da kopiraju francuske "Hotel des Invalides", ali nisu uspjele da pruže ljudima, koji su bili smješteni u ovakvim objektima, određene aktivnosti ili tzv. zanimaciju, pa su ovakve ustanove postale centri bezbrižnog ponašanja i ljenčarenja i to na vladin trošak. Predložio je formiranje tzv. industrijskih sela u kojima bi ratni veterani mogli živjeti od svog rada.

Godine 1862. zabilježeno je i formiranje nacionalnog sistema grobalja, kako bi se osigurali dostojni ukopi velikog broja vojnih žrtava (u početku samo vojnika Unije) Građanskog rata.

---

¹ Ovo poglavlje je rađeno na osnovu sljedećih materijala: Department of Veterans Affairs: VA: History, Heritage, Highlights, VA Pamphlet 80 - 91 - 1, Washington D.C., May 1991; VETERANS BENEFITS AS AMEUNDED THROUGH DECEMBER 31, 1996 AND RELATED MATERIAL, MARCH 14, 1997.; DEPARTMENT OF VETERANS AFFAIRS, WASHINGTON DC, ANNUAL REPORT OF THE SECRETARY OF VETERANS AFFAIRS-FISCAL YEAR 1997, APRIL 1998.; A Summary of VA Benefits, VA Pamphlet 27-82-2 Revised, June 1995; **DRUGI SVJETSKI RAT, Pregled ratnih operacija**, Vojno istorijski institut, Beograd 1970, knjiga 5.

a) Korijeni sistema zdravstvene zaštite

Prva institucija na nacionalnom nivou koja je brinula o invalidima veteranima u Sjedinjenim Američkim Državama bio je Mornarički dom, formiran u Filadelfiji (Philadelphia), 1811. godine, iako je zdravstvena zaštita bila gotovo minorna. Ovaj projekat je slijedilo formiranje Vojničkog doma (1853.) i Bolnice Svete Elizabete (St. Elizabeth) 1855. u Vašingtonu (Washington).

U svom drugom inauguralnom obraćanju 1865. Predsjednik Linkoln (Abraham Lincoln) je pozvao Kongres "da brine za one koji će snositi teret bitke i za njihove udovice i njihovu siročad", što je danas moto Uprave za veterane. Odmah po završetku Građanskog rata broj onesposobljenih veterana i onih koji nisu bili u mogućnosti da ekonomski opstanu u civilnom životu, bio je tako velik da je Kongres 1866. odobrio formiranje Nacionalnog-državnog doma za onesposobljene-invalidne veterane (National Home for Disabled Veterans). Ovaj objekat je imao posebne domove koji su se zvali podružnicama. Prvi je formiran u Togusu (Maine). Radilo se o objektima otvorenog tipa koji su pružili uobičajnu zdravstvenu zaštitu invalidnim i slabo stojećim veteranima, bez obzira na to da li su njihova oboljenja ili povrede nastale kao posljedica vojne službe ili ne. Državni domovi su počeli, također, da zaživljavaju i na sjeveru zemlje.

U godinama koje su slijedile nacionalni domovi su brinuli o veteranima Meksičkog rata, Građanskog rata i Špansko-američkog rata, kao i veteranima koji nisu učestvovali u borbama. Do kasnih 20-tih godina 20. vijeka, zdravstvena zaštita je narasla do priznatog bolničkog nivoa.

Nakon Građanskog rata veterani su se organizovali kako bi po prvi put izvršili politički pritisak u cilju poboljšanja povlastica. Organizacija pod nazivom **Grand Army of the Republic** je bila prethodnica organizacija veterana koje se bave njihovom problematikom.

Tokom aktivnosti preduzetih kako bi se izvršila ponovna sahrana žrtava ratnih događanja iz perioda 1865.-1870. otvoreno je 70

nacionalnih grobalja, a skupljeno je 300.000 posmrtnih ostataka koji su ponovo sahranjeni, od čega je čak 142.000 posmrtnih ostataka pripadalo nepoznatim osobama. Godine 1873. Kongres je odobrio sahrane na nacionalnim grobljima za sve "časno demobilisane" veterane Unije, te odvojio 1 milion US\$ kako bi obezbijedili "trajna" nadgrobna obilježja za njihove grobove.

Kada je Amerika stupila u Prvi svjetski rat 1917. Kongres je odobrio novi sistem povlastica i to u pet klasa: 1) pomoć rodbini koju je vojnik izdržavao tokom njegovog službovanja; 2) dobrovoljno životno osiguranje; 3) kompenzacija ratnim invalidima i onima koje je poginuli vojnik izdržavao; 4) radna rehabilitacija za invalide i 5) bolnička i zdravstvena zaštita. **Biro za ratna osiguranja** je regulirao isplate povlastica, a **Javna zdravstvena zaštita** se pobrinula za kvalitetna medicinska ispitivanja i zdravstvenu zaštitu. **Savezni odbor za radno obrazovanje** je upravljao ovim programom.

Ovakva podjela odgovornosti se pokazala teškom i nedostatnom za rad sa većim brojem veterana poslije rata.

Javna zdravstvena služba je upravljala nekolicinom bolnica. Veći dio zdravstvene zaštite veterana je do završetka rata obezbjeđivan putem vojnih bolnica rodova Vojske Sjedinjenih Američkih Država koje su, ipak, bile previše opterećene da bi uspjele držati sve pacijente do njihovog potpunog ozdravljenja. Vojska je nakon ovih iskustava odredila određene bolnice kao rehabilitacione centre, sa posebno obučanim osobljem za ovu vrstu njege. Zakonom iz 1919. određene vojne bolnice su prebačene u nadležnost Javne zdravstvene zaštite. Istim zakonom je odobrena izgradnja nekih novih objekata, a regulisane su i odgovornosti po pitanju zdravstvene zaštite veterana kroz institucije Javne zdravstvene zaštite. Angažovani su i ljekari opšte prakse. S obzirom na činjenicu da i dalje ovakve bolnice nisu mogle podnijeti sve veći broj pacijenata, zakon je odobrio nastavak upotrebe privatnih bolnica na bazi ugovora.

Godine 1921. Kongres je formirao **Biro za veterane**, kako bi se konsolidovali programi koje su tog trenutka vodile tri zasebne agencije. Iako je ovakav pristup riješio neke probleme, i dalje su ostale

tri agencije koje su se bavile povlasticama veterana: **Biro za veterane**, **Biro za penzije Ministarstva unutrašnjih poslova** i **Nacionalni domovi za invalide veterane**. Predsjednik Hoover je, u svom govoru naciji 1929, predložio daljnju konsolidaciju ovih poslova, a Kongres je 1930. formirao **Administraciju za veterane**, koja je obuhvatila tri agencije u svojstvu biroa u ovoj organizacionoj cjelini. Brigadni general Hajnis (Frank T. Hines) je izabran za prvog rukovodioca.

Godine 1930. Sjedinjene Američke Države su imale oko 4,7 miliona ratnih veterana. Nova agencija je upravljala povećanim brojem penzija, kompenzacijama za invalidnost veteranima Prvog svjetskog rata i njihovim porodicama, a upravljala je i sa oko tri miliona zajmova datih na osnovu Zakona o prilagođenju kompenzacija za učesnike Prvog svjetskog rata. Tada je Agencija već imala godinu dana rada iza sebe, a njene funkcije su bile decentralizirane putem 54 regionalna ureda.

Kako se ekonomska depresija produbljivala veterani su se pridružili grupama koje su zahtijevale ekonomsku pomoć. Oni su zahtijevali trenutnu isplatu certifikata za kompenzaciju na osnovu učešća u Prvom svjetskom ratu, izdatim 1924, i to u trenutnoj vrijednosti certifikata, uključujući i kamate. Do juna 1932. hiljade su pojurile prema glavnom gradu u tzv. "maršu za bonuse", stvarajući zbrku u gradu i obračunavajući se sa policijom. Predsjednik je naložio tadašnjem Ministarstvu rata da reaguje, a Zapovjednik Glavnog štaba vojske Sjedinjenih Američkih Država, general Douglas Mekartur (Douglas MacArthur), angažovao je trupe, koje su otjerale veterane i njihove porodice kućama. Grupe veterana su ponovile marš tokom iduće dvije godine, ali bez rezultata. To pitanje je, ipak, konačno riješeno 1936, kada je Kongres odobrio veteranima zamjenu njihovih certifikata za vladine obveznice koje ne bi prispjele na plaćanje prije 1946.

Da bi se smanjili Vladini troškovi Kongres je donio Zakon o ekonomiji 1933, kojim su drastično smanjene povlastice veteranima. Ovaj Zakon je eliminisao uredbe kojima je regulisana zdravstvena i domicilna zaštita, kompenzacije i penzije, te ustanovio novi sistem

kojim su penzije ograničene i kojim su se suzili preduslovi za uživanje zdravstvene zaštite. Protesti su bili tako jaki da je Kongres vratio povlastice na nivo prije donošenja Zakona i to u roku od samo jedne godine.

Hiljade veterana su bile u kategoriji nezaposlenih koji su raspoređeni u radne kampove tzv. Civilnog korpusa za konverzaciju (javne radove) tokom sredine 30-tih godina.

Administracija za veterane je naslijedila više od 50 različitih zdravstvenih ustanova od različitih agencija. U godinama depresije potražnja za bolničkom brigom i izgradnja kojom bi se ovi zahtjevi ispunili su dramatično rasli. Do tog perioda, tuberkuloza je dominirala kao oboljenje koje se liječilo u bolnicama Adminisitracije za veterane, ali do sredine decenije ukupan broj onih koji su se liječili od TBC-a je pao na 13 procenata, prvenstveno zahvaljujući sopstvenom istraživanju i naporima u liječenju koje su preduzeli u Administraciji za veterane. Do tada su se neuropsihijatrijska oboljenja odnosila na više od polovine pacijenata.

b) Drugi svjetski rat

Savremeni sistemi boračke zaštite zasnovani su, prije svega, na iskustvima vodećih zemalja Antifašističke koalicije iz Drugog svjetskog rata. To je utoliko značajnije što je već nakon Prvog svjetskog rata u ovim zemljama izgrađena značajna regulativa u pogledu svih vidova zaštite boraca i žrtava rata uopšte. Drugi svjetski rat je bio značajna provjera zakonskih rješenja u pojedinim zemljama, pa su, na osnovu toga, i međusobnom razmjenom iskustava poslije Drugog svjetskog rata nastali savremeni sistemi zaštite, koji, cjelovito uzev akceptiraju, manje-više osnovne potrebe boračke populacije. Samo izuzetno bogate zemlje bile su u stanju te potrebe zadovoljiti u većoj mjeri.

Katastrofalni gubici najsirovijeg rata u historiji čovječanstva ni u kom smislu nisu mogli biti nadoknađeni ni kompenzirani. Restorativna pravda nije mogla biti zadovoljena. Naročito nisu mogli biti

nadoknađeni gubici žrtava rata i posebno žrtava fašističkog terora, koji je u više slučajeva imao i karakter genocida. Pored 18 miliona poginulih i 35 miliona ranjenih boraca u ovom ratu je poginulo više od 31 milion civila. Od toga čitavih 94% ili 28 miliona otpada na civilne žrtve Antifašističke koalicije. Karakter i razmjere fašističkog terora jasno su izraženi kroz činjenicu da je gotovo polovina civilnih žrtava Antifašističke koalicije, odnosno 12,5 miliona izgubilo živote u fašističkim koncentracionim logorima i zatvorima.

Materijalne štete su takođe bez presedana. Ukupni vojni troškovi zaraćenih strana iznosili su 1.154 milijarde američkih dolara, dok se ratna šteta samo u Evropi cijeni na 277,7 milijardi dolara po cijenama iz 1938. godine. Vrijednost reparacija koje je Njemačka trebala da plati 21 zemlji Antifašističke koalicije iznosila je 1.034 milijarde njemačkih maraka po cijenama iz 1938. godine, a isplatila je samo 509 miliona dolara. Mnoge teško poharane zemlje dobile u samo simboličkih 1% utvrđenih reparacija.

Drugi svjetski rat je trajao šest godina. Počeo je u Europi napadom nacističke Njemačke na Poljsku 1. septembra 1939, a završio se u Aziji, na Dalekom istoku kapitulacijom Japana 2. septembra 1945. Vodio se na teritoriji 40 država, a u njemu je uzelo užešće 61 država, sa površinom od 131,5 miliona kvadratnih kilometara i stanovništvom od milijardu i sedam stotina hiljada stanovnika. U oružane snage zaraćenih zemalja mobilisano je 110 miliona vojnika.

Poznato je da su sve zemlje uoči Drugog svjetskog rata raspolagale značajnim zakonodavnim arsenalom u pogledu zaštite boraca i njihovih porodica. Pokazalo se, međutim, da i one zemlje sa najrazvijenijom boračkom zaštitom moraju još u toku rata, preduzimati različite mjere u cilju poboljšanja te zaštite, liberalizacije pojedinih prava i odredaba ili uvođenja potpuno novih prava i ustanova.

U Drugom svjetskom ratu SAD su mobilisale 16.113.000 vojnika, koji su ratovali u Europi, Aziji, na Pacifiku i Atlantiku. U ratu je poginulo 405.000 vojnika. Po završetku rata učetvorostručen je broj korisnika prava po programu administracije za veterane. Ta činjenica govori da je ukupan broj ranjenih, povrijeđenih u službi van borbe i

bolesnih vojnika bio znatno veći, ali da su američki propisi o priznavanju statusa invalidnosti znatno liberalniji.

Američki kongres je 1940. uspostavio novi program osiguranja za veterane i one koji su služili u vojsci. **Državni program životnog osiguranja za ratne veterane (National Service Life Insurance - NSLI)** je ustanovljen za nove pripadnike vojske, kako bi se eliminisale nejednakosti u premijama koje bi nastale ukoliko bi neki mladić bio stavljen u istu grupu sa starijim veteranima iz Prvog svjetskog rata, o kojima je brinuo Program životnog osiguranja Vlade Sjedinjenih Američkih Država.

Nakon napada na Perl Harbur (Pearl Harbor) Kongres je nekoliko zakona brzim postupkom donio, kako bi se liberalizovala politika o invalidnim stanjima prouzrokovanim vojnom službom i stope pomoći porodicama pripadnika vojske koji su poginuli ili postali invalidima prije nego su imali priliku biti obuhvaćeni Državnim programom životnog osiguranja za ratne veterane. Veliki broj ljekara opšte prakse i zubara iz Administracije za veterane pozvani su tokom rata u vojnu službu, a veliki broj administrativnog osoblja i sestara se, također, odazvao odbrani zemlje. Kako bi nadomjestili one zaposlene koji su se javili u vojnu službu Administracija za veterane je smanjila na minimum preduslove u pogledu godina starosti i fizičkih predispozicija za obavljanje poslova, upošljavala žene na radna mjesta koja su ranije popunjavali samo muškarci, te unaprijedila radna mjesta. Osipanje bolničkog kadra Administracije za veterane je nastavljeno poslije rata, uz istovremeno četverostruko povećanje broja veterana koji su ostvarili pravo na programe i zaštitu Administracije za veterane.

Zakon o radnoj rehabilitaciji iz 1943. je zadužio Administraciju za veterane i prekvalifikacijom veterana koji su se vratili iz rata sa invaliditetom koji im nije dozvoljavao da se vrate na svoja ranija radna mjesta. Veteranska povlastica koja se najviše upotrebljavala ustanovljena je 1944. **Zakonom o prilagođavanju pripadnika vojske**, pod nazivom "**Vojnička obveznica**" ("**GI Bill of Rights**").

Ovom obveznicom se moglo platiti školovanje i preobuka, a pomagala je veteranima da kupe kuće, uz kreditne garancije Administracije za veterane. Kada se program "Vojnička obveznica" završio 1956. gotovo 8 miliona bivših pripadnika vojske je dobilo neku vrstu obuke. U sklopu kreditnih uslova koje je davala ova obveznica, Administracija je dala kreditne garancije za oko 6 miliona zajmova za kupovinu kuća veteranima Drugog svjetskog rata.

c) Razvoj poslije rata

Godine 1945. drugi rukovodilac Administracije za veterane, General Omar Bredli (Omar Bradley), je započeo sa značajnim proširenjima i sistematizacijom zdravstvene zaštite.

Kada se veliki broj amputiraca vratio iz Drugog svjetskog rata i ustanovio da ne postoji sistem kroz koji bi mogli dobiti proteze, Kongres je ovlastio Administraciju za veterane da obezbijedi klinički tretman, te ustanovio sistem istraživanja i distribucije, kako bi se protetička pomagala stavila na raspolaganje veteranima ove kategorije. Administracija za veterane je postala svjetski poznata po svojim dostignućima na ovom polju, a uznapredovala je od pružanja ovakve brige veteranima do pružanja istih usluga i civilima.

Na osnovu zakonskih propisa 1946. ustanovljen je **Program dobrovoljnog rada** koji je ohrabrivao mladu populaciju od 14 do 19 godina na dobrovoljni rad u ustanovama Administracije za veterane. Te su iste godine religijske organizacije, koje su predstavljale najdominantnije vjerske skupine, zatražile raspoređivanje kapelana u svim ustanovama Administracije za veterane, te na taj način otpočele sa stalnim kapelanskim programom koji se zasnivao na pružanju duhovnih savjeta, saosjećanja i ohrabrivanja pacijenata.

Na kraju rata novinski izvještaji su se fokusirali na problematiku kvaliteta zdravstvene zaštite u bolnicama Administracije za veterane i manjkavosti u primjeni povlastica. General Bredli je pozvao na temeljitu reorganizaciju.

Bredli je doveo general-majora Pola Hovleja (Paula Hawleya), koji je bio glavni hirurg na evropskom ratištu, da upravlja zdravstvenim programima. Vojni i civilni savjetnici generala Hovleja preporučili su mu formiranje posebnog odjela za medicinu, tretman vanjskih pacijenata-veterana, čija invalidna stanja ili bolesti nisu posljedica vojne službe, kao i formiranje rezidencijalnih i obrazovnih utočišta u bolnicama Administracije. Ustanovili su politiku smještaja bolnica Administracije za veterane u neposrednoj blizini vodećih medicinskih škola, te njihovo objedinjavanje. U nastojanju da privuku profesionalce u ovoj oblasti u većem broju prekinuli su sa praksom postavljanja medicinskog osoblja Administracije za veterane iz civilnog segmenta. Također su otpočeli sa istraživačkim programima u okvirima bolnica, kako bi podržavali kvalitet zdravstvene zaštite.

Tokom ovog perioda program životnog osiguranja je liberalizovan, programi kompenzacije za invalidna stanja i programi penzija su prošireni, a stope, po kojima se pomoć isplaćivala, povećane, kako bi se odgovorilo na naraslu inflaciju poslijeratnog perioda.

U prvim mjesecima Korejskog rata povlastice koje su uživali vojnici bile su umnogome manje od onih koje su se primjenjivale za veterane Drugog svjetskog rata. Ovakva situacija je nastala iz razloga što je Amerika zvanično bila u miru, jer je Korejski sukob bio "policijska akcija", a ne objavljeni rat, pa u skladu sa ovim, službovanje vojnika u ovom sukobu nije vođeno kao ratni angažman. Prva akcija Kongresa na ispravljanju ovakvog stanja desila se 1950. Povlastice veterana su, do kraja konflikta, općenito gledajući, izjednačene sa onima koje su uživali učesnici Drugog svjetskog rata.

Pedesetih godina direktor za zdravstvenu zaštitu, Viliam Midlton (William Middleton), je proširio istraživačke programe Administracije, kako bi se obuhvatila i hronična oboljenja, te slični medicinski problemi većine pacijenata Administracije, uključujući i ostarjele veterane. Kongres se složio sa dr. Midltonom u vezi važnosti istraživačkih programa i otpočeo doznačavati sredstva u ove namjene u okviru budžeta Administracije.

Administracija za veterane je prihvatila nove inicijative "drugačijeg pristupa". U dvadeset jednom gradu su uspostavljeni **Centri za pomoć veteranima**, kako bi se obezbjeđivale informacije veteranima otpuštenim iz vojne službe iz različitih razloga. Dva predstavnika za kontakte su raspoređeni na dužnost u Long Binu (Long Binh), u Vijetnamu, početkom 1967, ali su se rezultati pokazali tako dobrim da je ova vrsta pomoći veteranima na licu mjesta proširena, ne samo u cijelom Vijetnamu, nego i u državnim bolnicama i Centrima za pomoć veteranima.

Veterani koji su primali povlastice u oblasti obrazovanja po prvi put su plaćeni putem kompjuterske obrade 1966. Administracija je 1967. instalirala besplatne telefonske usluge u regionalnim uredima Administracije za veterane, omogućujući na taj način da veterani telefonskim putem zatraže pomoć po cijeni lokalnog telefonskog poziva.

d) Postvijetnamski period

Prva polovina sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća obilježena je oštrim kritikovanjem načina na koji se administracija nosi sa velikom količinom zahtjeva i rada, nastalih kao posljedica vijetnamskog rata. Kongres je 1973. donio **Zakon o proširenju zdravstvene zaštite** veterana nalažući Administraciji da potpiše ugovor sa Nacionalnom akademijom nauka o prvoj iscrpnoj analizi sistema zdravstvene zaštite Administracije za veterane poslije toliko godina. Studijski izvještaj iz 1977. kritikovao je postojeći sistem i zatražio eventualnu integraciju medicinskih ustanova Administracije sa privatnim ustanovama za zdravstvenu zaštitu. Administracija za veterane se čvrsto suprotstavila većini prijedloga koje je dala Nacionalna akademija nauka, te predstavila u jednoj studiji o usporedbi cijena, da akutna zdravstvena zaštita općenito košta mnogo više u privatnim bolnicama. Administracija je uvela godišnje ankete pacijenata o tome da li su zadovoljni stanjem u bolnicama.

Ovo je, također, bio i period velikih napredaka u oblasti medicinskih istraživanja Administracije za veterane. Dva istraživača Administracije za veterane, Rozelin Jelou (Rosalyn Yallow) i Andrej Šejli (Andrew Schally), podijelili su 1977. Nobelovu nagradu za medicinu.

Nacionalni sistem grobalja je 1973, izuzev Nacionalnog groblja Arlington i Nacionalnog groblja vojnika, prebačen iz nadležnosti Administracije u Upravu kopnene vojske Sjedinjenih Američkih Država. U sklopu Administracije sistem je otpočeo sa regionalnim programom razvoja, kako bi se osigurala dostupnost mjesta za ukop veterana, te članova njihovih porodica koji su ostvarili pravo na to. Do 1987. sagrađeno je sedam velikih grobalja, a ukupan broj grobalja je povećan na 111. Administracija je, pored nacionalnih grobalja, dobila u zadatak i obilježavanje grobova veterana, kao i grobova porodica poginulih veterana na nacionalnim i grobljima za veterane saveznih država (po zahtjevima i grobove veterana na privatnim grobljima), te upravljanje zajmovima kojima bi se izgradila ili unaprijedila državna groblja za veterane. U čast dva vijeka postojanja nacije, Administracija za veterane je 1976. ukazala posebnu počast dobitnicima Medalje časti, gdje god da su bili sahranjeni, mijenjanjem starih nadgrobnih spomenika novim, sa ugraviranim zlatnim amblemom.

Administracija je 1978. kompjuterizirala svoj sistem podnošenja zahtjeva, po kojem su regionalni uredi bili povezani sistemom "Target", sa tri centralizirana centra za obradu podataka.

Članice Udruženja žena pilota Drugog svjetskog rata dobile su 1978. status veterana. To je udruženje bilo prvo od mnogih drugih iz Drugog svjetskog rata i kasnijih grupa koje su, u cilju ostvarivanja prava na povlastice Administracije za veterane, svoje službovanje verificirali kao aktivnu vojnu službu.

Da bi se pomoglo vijetnamskim veteranima **Zakonom o zdravstvenoj zaštiti veterana - amandman iz 1979.** formirana je mreža "centara za veterane" - mjesta za prilagođavanje i savjetovanje u većim centrima, neovisno od drugih ustanova Administracije. Do prve polovine devedesetih godina, postojalo je 195 centara za veterane

koji su pružali različite usluge, savjete, te tretirali sindrome post-traumatskog stresa. Ovi centri su pružili svoje usluge jednom milionu veterana i članovima njihovih porodica. Pod istim zakonom ustanovljen je i pilot program po kojem bi se u ustanovama i manjim zajednicama veterani liječili od ovisnosti drogama i alkoholu.

Administracija za veterane 1979. počinje obučavati interdisciplinarne timove specijalista zdravstvene zaštite u određenim medicinskim centrima, kako bi odgovorili na potrebe rastućeg broja starijih pacijenata. Sljedeće godine je Kongres odobrio Centrima za gerijatrijsko istraživanje, obrazovanje i kliničko zbrinjavanje da koordiniraju iscrpan pristup ove agencije gerijatrijskoj medicini.

Tokom osamdesetih godina Administracija za veterane je povećala svoje napore, kako bi osigurala zdravstvenu zaštitu i ženama - veteranima, i da ih upozna sa uslugama koje im stoje na raspolaganju. Ovi napori su išli u korak sa porastom žena - veterana od skoro 8 procenata tokom prethodne decenije.

Prve sugestije da određeni defolijant, pod nazivom **Agens Orange**, korišten od strane snaga Sjedinjenih Američkih Država u Vijetnamu, može biti uzročnik zdravstvenih problema veterana, prouzrokovale su 1978. zahtjeve za ocjenu invalidnosti. Kao odgovor na ove zahtjeve bolnice Administracije za veterane su otpočele sa registrovanjem zdravstvenih problema veterana koji su podnijeli zahtjeve za liječenje oboljenja koja bi mogla biti povezana sa izlaganjem Agensu Orange. Agencija je pregledala dostupnu literaturu o herbicidima i pokrenula kompjutersku pretragu medicinskih podataka koji su prikupljeni ispitivanjem više od milion veterana godišnje, kako bi se identificirale bilo koje zdravstvene karakteristike koje bi mogle biti povezane sa izlaganjem ovom agensu. Administrator za poslove veterana je imenovao savjetodavnu grupu sa učešćem predstavnika korisnika. Administracija je preuzela istraživanja sponzorirana od strane različitih vladinih i privatnih organizacija u cilju ustanovljavanja da li je Agens Orange prouzrokovao bilo koje od ozbiljnih zdravstvenih problema.

Zakon donesen 1981. ovlastio je Administraciju da osigura medicinsku zaštitu određenim veteranima za one zdravstvene probleme koji mogu biti u vezi sa izlaganjem Agensu Orange ili nekim drugim opasnim materijama, kao i radioaktivnom zračenju.

Osamdesetih godina Administracija je odbila bilo koje odštetne zahtjeve na izlaganju Agensu Orange, izuzev onih za ocjenu invalidnosti koji su se zasnivali na određenom kožnom osipu. Administracija je 1990, na osnovu studije o određenim vrstama raka i preporukama svog Savjetodavnog komiteta po pitanjima opasnih materija u okolini, odlučila da prihvati nekoliko oboljenja, kao ona koja su dovoljno povezana sa izlaganjem herbicidu ili službovanju u Vijetnamu, kako bi odobrila kompenzacije po osnovu invalidnosti.

Godine 1986. Američko zakonodavstvo je odobrilo da i veterani sa oboljenjima koja nisu nastala kao posljedica vojne službe ostvaruju pravo na zdravstvenu zaštitu na osnovu ostvarenih prihoda. To zakonodavstvo je, također, zatražilo i zajedničko plaćanje bolničkog liječenja od onih pacijenata koji boluju od određenih oboljenja koja nisu nastala kao posljedica vojne službe, a nalaze se u tzv. višim platnim kategorijama, odnosno ostvaruju veće prihode.

Kasnije, tokom te decenije, Administracija je odvojila određena sredstva kako bi zbrinula veterane bez stalnog prebivališta - beskućnike, kao i veterane koji boluju od hroničnih mentalnih oboljenja. Također je odgovorila i na rastuće epidemiološke razmjere AIDS-a sa specijaliziranim stanicama za tretman ove bolesti u određenim medicinskim centrima, obukom medicinskog osoblja u pogledu samozaštite, edukacijom pacijenata, savjetovalištima, prikupljanjem podataka i istraživanjem.

Zakonski preduslovi za unaprijeđenje Administracije za veterane u organizacionom smislu na Vladin nivo su završeni tokom 1988, da bi 15. marta 1989. Administracija za veterane preimenovana u **Ministarstvo za veterane** u sastavu Vlade Sjedinjenih Američkih Država. Iste godine Sekretar za poslove sa veteranima je uspostavio nezavisnu Komisiju za buduću strukturu zdravstvene zaštite

Administracije za veterane, kako bi se razvio plan za zadovoljavanje budućih potreba unutar medicinskog sistema ove uprave.

Sjedinjene Američke Države pružaju najobuhvatniji sistem pomoći i brige o veteranima od bilo koje druge zemlje na svijetu. Ministarstvo za veterane je naslijedilo Veteransku administraciju 1989. i nudi različite programe federalnih povlastica vojnim veteranima i onima koje oni izdržavaju. To Ministarstvo je najveći organizacioni državni organ i sastoji se od tri uprave, i to:

1. Uprava za zdravstvenu zaštitu
2. Uprava za povlastice veterana
3. Uprava za nacionalna groblja

Ministarstvo za veterane je po broju uposlenih drugo na ljestvici od 14 ministarstava u Vladi Sjedinjenih Američkih Država. Više od 245.000 uposlenih provodi aktivnosti Ministarstva, uz budžet od 31,3 milijarde US\$ u 1991. U posljednja dva stoljeća skoro 42 miliona muškaraca i žena služilo je u Sjedinjenim Američkim Državama za vrijeme ratnih perioda. Najveći broj (oko 89 %) služio je u jednom ili više glavnih sukoba dvadesetog stoljeća. Samo veterani iz Drugog svjetskog rata predstavljaju skoro 40% svih Američkih učesnika u ratu. Od 1. jula 1997. godine 25.6 miliona veterana je živjelo u Sjedinjenim Američkim Državama i Portorikanskom Commonwealtu.

Prosječna starosna dob živih veterana iznosila je prema stanju od 1. jula 1997. 57,7 godina. Veterani ispod 45 godina čine 21% populacije, a oni u starosti između 45 - 64 godine zastupljeni su sa 43%. Veterani od 65 godina i stariji čine 36% od ukupnog broja veterana. Što se tiče obrazovanja, podaci iz 1996. i 1997. pokazuju da u Sjedinjenim Američkim Državama veteranska populacija starosne dobi od 20 godina i stariji u procentu od 14% ima samo srednje obrazovanje, a čak 36% ove populacije nije steklo ni srednje obrazovanje (ovi podaci se odnose i na veterane iz Vijetnamskog rata i postvijetnamskog perioda).

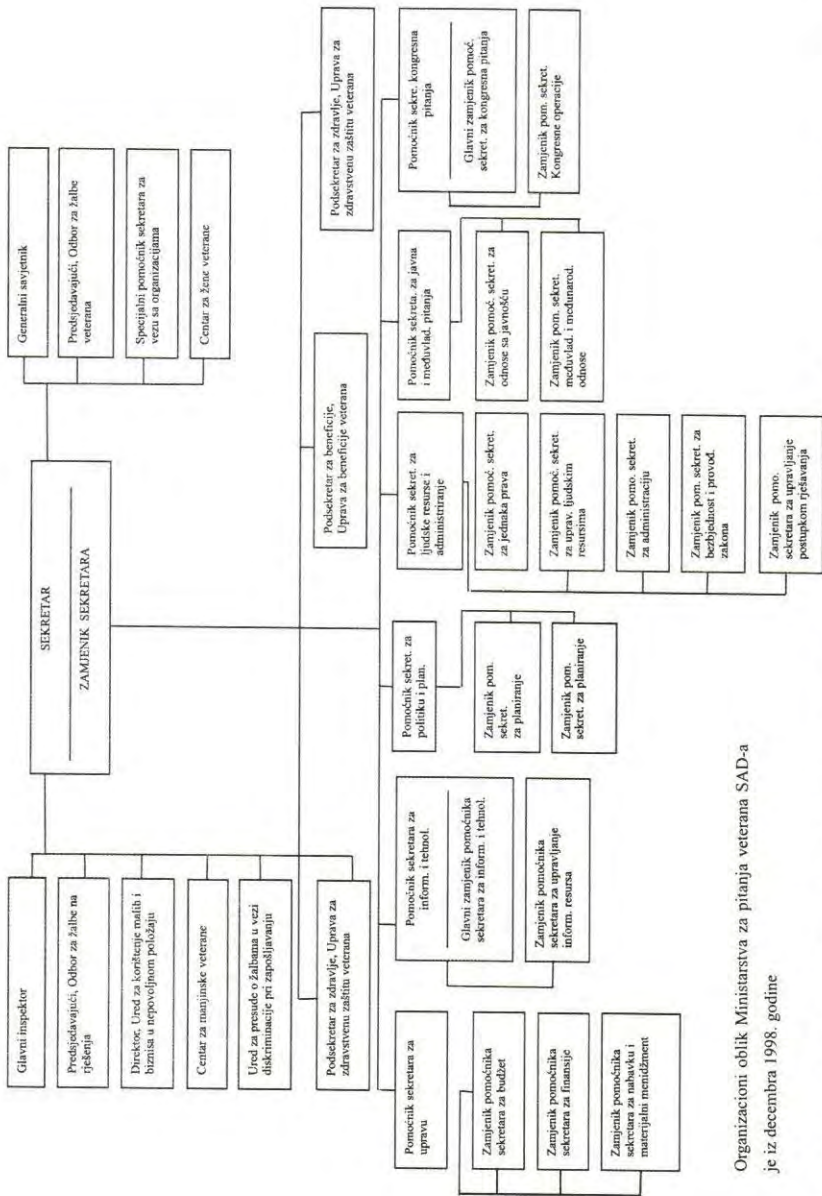
Trenutna ukupna populacija veterana od 27 miliona predstavlja 54% od ukupnog broja Amerikanaca koji su ikada služili u ratnom periodu tokom historije te države. Skoro 80 od svakih 100 veterana koji žive danas služili su tokom perioda oružanih konflikata. Skoro

jedna trećina američkog stanovništva, otprilike 72,6 miliona koji su veterani, osobe koje su izdržavali ili njihovi nasljednici, potencijalno ostvaruju prava na veteranske povlastice i usluge. Pomoć veteranima i osobama koje izdržavaju protežu se vijekovima. Uprava veterana još uvijek upravlja povlasticama za udovice i djecu veterana građanskog rata, ratova sa Indijancima i Špansko-američkog rata.

Organizacija Ministarstva za veterane šematski je predstavljena na sljedeći način:

MINISTARSTVO ZA PITANJA VETERANA SJEDINJENIH AMERIČKIH DRŽAVA

TABELA 1

NAPOMENA: Organizacioni oblik Ministarstva za pitanja veterana SAD-a je iz decembra 1998. godine

(Izvor: **VETERANS' BENEFITS AS AMENDED THROUGH DECEMBER 31, 1996 AND RELATED MATERIAL**, Title 38 - UNITED STATES CODE, Washington 1997.)

e) Program Ministarstva za veterane i usluge u Sjedinjenim Američkim Državama

Ministarstvo za veterane upravlja sljedećim federalnim povlasticama: kompenzacionim isplatama za invaliditet ili smrt uzrokovanu vojnom službom, penzije, plaćanje obrazovanja i rehabilitacije, kreditne garancije za kuću, životno osiguranje, pogrebne i nadoknade troškova pogreba, programe zdravstvene zaštite putem medicinskih centara, domova za brigu, klinika i centara-savjetovaništa za rehabilitaciju i readaptaciju osoba. Ove poslove obavljaju uprave koje su navedene i praktično čine jednu cjelinu.

Programi zdravstvene zaštite

Veterani sa povredama ili bolestima vezanim za vojnu službu ostvaruju pravo na zdravstvenu brigu u objektima Ministarstva za veterane. Određene kategorije veterana (poput onih koji su bili ratni zarobljenici ili veterani sa niskim primanjima), čija bolest nije povezana sa vojnom službom, također ostvaruju pravo na zdravstvenu brigu bez plaćanja. Drugi veterani sa oboljenjima koja nisu izazvana službom mogu uživati zdravstvenu zaštitu ukoliko za to postoji dovoljno mjesta i sredstava i ukoliko se slože da snose dio troškova, a na osnovu prihoda i veličine porodice.

Uprava za zdravstvenu zaštitu osigurava medicinsku i stomatološku zaštitu u 172 medicinska centra, u otprilike 150 domova za brigu o iznemoglim, i u više od 350 vanjskih klinika u Sjedinjenim Američkim Državama, Portoriku i Filipinima. Ova agencija plaća dugoročnu brigu u objektima kojima upravlja veliki broj saveznih država. Pod programom za zdravstvenu brigu i zdravlje civila Ministarstva za veterane, grupacije onih koje određene kategorije veterana izdržavaju uživaju zdravstvenu zaštitu i od objekata van Ministarstva za veterane i ljekara opšte prakse. U nekim slučajevima Ministarstvo za veterane plaća troškove brige o veteranima u objektima van sistema zdravstvene zaštite i u zajedničkim domovima

za brigu o iznemoglim, kao i posjete ljekarima opšte prakse i stomatolozima.

Više od polovine medicinskih centara Ministarstva za veterane ima specijalizirane klinike za ženske veterane i sve nude ginekološke usluge.

Veterani koji su hospitalizirani u medicinskim centrima Ministarstva za veterane mogu dobiti vještačke udove, kolica, pomagala za slijepe, automobilsku opremu ili druga pomagala, kako bi ponovo stekli pokretljivost i nezavisnost. Godine 1990. osamdeset i pet medicinskih centara Ministarstva za veterane imali su jedinice za pružanje usluga protetike i senzorskih pomagala, a mnogo više centara je raspolagalo svojim ortopedskim laboratorijama, tretmanom koji je uključivao proteze i restauraciju proteza.

Ministarstvo za veterane upravlja programima za liječenje od prekomjernog upotrebljavanja lijekova u više od tri četvrtine svojih medicinskih centara. Također sklapa ugovore sa centrima u lokalnim zajednicama za liječenje ove grupacije. Putem 60 medicinskih centara Ministarstva za veterane, veteranima bez kuće ili mentalno oboljelima osigurava se smještaj, procjenjuje se stepen njihovog tjelesnog oštećenja, liječe se uz pomoć olakšica koje im nudi zajednica, a koje se odnose na medicinske usluge i službe koje pomažu prilagođavanju ili se rehabilitiraju u domovima Ministarstva za veterane. Ministarstvo za veterane vodi široki program naučnog i zdravstvenog istraživanja. Pomaže obrazovanju većine ljekara, zubara i drugih stručnjaka za zdravstvenu zaštitu kroz udruženja u kojima ima više od 160 akademskih institucija.

Ministarstvo za veterane upravlja raznovrsnim federalnim programima kroz kancelarije u svakoj državi. Veterani koji su postali invalidi zbog povrede ili bolesti prouzrokovane ili nastale u vojnoj službi mogu primiti mjesečnu kompenzaciju za invalide, isplatu zasnovanu na procentu invalidnosti procjenjenoj od strane Ministarstva za veterane. Ratni veterani koji su invalidi (a nije vezano za vojničko službovanje) i koji imaju ograničene prihode mogu primiti

penzije. Ovi programi isplate zauzimaju najveći dio budžeta Ministarstva za veterane.

Ostale beneficije Ministarstva za veterane uključuju dodatke za posebno prilagođavanje kuća, automobila, opreme i kompenzacije za invalide, te penzije i dodatke za plac i sahranu za preživjele. Dodaci za sahranu se daju za preminule veterane koji su imali pravo na penziju ili kompenzacijske beneficije.

Profesionalna rehabilitacija i program savjetovanja pomaže veteranima koji su postali invalidi dok su bili u službi da postignu nezavisnost u svakodnevnom životu i da osiguraju i zadrže odgovarajuće poslove (zaposlenje). Ostali veterani mogu primiti finansijsku pomoć za obrazovanje i obuku koja se organizuje u različitim akademskim i stručnim institucijama. Članovi porodice ovih veterana, također, stiču pravo za pomoć u obrazovanju.

Program kreditne garancije zadovoljava potrebe kreditiranja kupovine kuća veterana i zadovoljava aktivne vojnike, podržavajući privatne kredite po povoljnijim uslovima od onih koji su općenito dostupni za one koji nisu veterani. Program uključuje davanje prava preživjelom bračnom drugu.

Ministarstvo za veterane je jedno od najvećih životnih osiguravajućih društava. Posjeduje pet osiguravajućih programa za veterane koji posjeduju vladine polise izdate tokom službe. Oni koji posjeduju polise iz Prvog i Drugog svjetskog rata, kao i Korejskog rata, primaju više od jednog miliona US dolara godišnje u dividendama. Uprava za veterane nadgleda program Grupnog životnog osiguranja vojnika koji pokriva sve članove u službi. Petogodišnje osiguranje (Grupno životno osiguranje) veterana je dostupno i veteranima koji promijene njihovo pokrivanje. Veteranima koji prime nepovratna sredstva za posebno prilagođavanje kuće su pokrivena specijalnim životnim osiguranjem. Veterani koji su postali invalidi u službi mogu učestvovati u drugom planu životnog osiguranja.

Memorijalna pitanja

Državni sistem grobalja Ministarstva za veterane radi i održava 113 grobalja u 38 saveznih država i Portoriku, gdje obezbjeđuje sahranu, nadgrobne spomenike i kontinuirano održavanje grobova za veterane i članove njihovih porodica. Agencija, također, obezbjeđuje nadgrobne spomenike na grobovima veterana koji se nalaze na državnim i privatnim grobljima i daje državama da formiraju ili unaprijeđuju groblja veterana. Preživjeli veteran, također, prima Predsjednički memorijalni certifikat. Na taj način priznaje se vojna služba veterana i Američka zastava za korištenje na sahrani.

Više od 75 medicinskih centara Ministarstva za veterane i većina državnih grobalja su kvalifikovani za izlistavanje u Državnom registru historijskih mjesta.

f) Dostignuća u radu sa veteranima Sjedinjenih Američkih Država

Godine 1991. pedeset i tri procenta budžeta Administracije za veterane je bilo namijenjeno direktnim isplatama veteranima i onima koje oni izdržavaju, i to u vidu kompenzacija, penzija i povlastica za obrazovanje; 41 procenat je bio namijenjen medicinskoj zaštiti; 2,3 procenta je otišlo na izgradnju i upravljanje nacionalnim grobljima i 3 procenta za operativne troškove.

Kompenzacije i penzije

Otprilike 2,7 miliona veterana je primilo od strane Uprave za veterane kompenzacije po osnovu invalidnosti ili penzije na osnovu njihovih prihoda tokom 1990. Nadalje, 890.000 udovica, djece i roditelja poginulih pripadnika vojske je primilo slične povlastice.

Obrazovanje i obuka

Od 1944, kada je po prvi put tzv. "vojnička obveznica" postala zakonom, pa do 1990., više od 20 miliona uživalaca ove vrste pomoći je učestvovalo u programima obrazovanja i obuke po osnovu "vojničke obveznice". Ovaj broj obuhvata i 7,8 miliona veterana iz Drugog svjetskog rata; 2,4 miliona veterana Korejskog rata, i 8,2 miliona veterana nakon Korejskog rata i veterana Vijetnama, kao i pripadnike vojske u aktivnoj službi. Nadalje, 587.000 onih koje su poginuli veterani izdržavali, kao i članovi njihovih porodica, primili su pomoć po osnovu obrazovanja.

Broj onih pripadnika u aktivnoj vojnoj službi koji su započeli sa uplatama u fond "vojničkih obveznica" nakon 30. juna 1985, pa do 1990, je narastao na milion korisnika.

Do tog vremena kumulativni troškovi povlastica za obrazovanje su narasli na više od 70 mlrd \$, što iznosi dva puta više nego što su Sjedinjene Američke Države utrošile u Prvom svjetskom ratu.

Zdravstvena zaštita

Godine 1990. Administracija je imala 1,1 milion pacijenata na liječenju u bolnicama Administracije, dodatnih 27.000 u staračkim domovima - domovima za brigu Administracije za veterane i skoro 19.000 u raznim domovima. Administracija je snosila i troškove brige o 74.000 veterana u drugim ustanovama. Tzv. vanjski - povremeni pacijenti - veterani su imali 22 miliona posjeta u ustanovama Administracije, ali i onima van njenog sistema.

Sistem zdravstvene zaštite Administracije za veterane u 1990. godini zapošljavalo je više od 12.000 ljekara opšte prakse, otprilike 60.000 sestara i pomoćnika, i 120.000 drugih u medicinskim ustanovama Administracije. Više od polovine svih ljekara opšte prakse u Sjedinjenim Američkim Državama je prošlo dio svog profesionalnog obrazovanja u okvirima medicinskog sistema Administracije. Oko

100.000 zdravstvenih radnika se svake godine obučava u medicinskim centrima Administracije za veterane.

Medicinska istraživanja

Dostignuća medicinskih istraživanja Administracije, ne samo da su pomogla pacijentima veteranima, nego su doprinijeli i medicini uopšte. Istraživanja Administracije su pomogla da se doslovno iskorijeni tuberkuloza, da se razvije pacemaker CT-scan uređaj, kao i da se unaprijede vještačka protetička pomagala za amputirce. Istraživači Administracije su bili uključeni u studije o procesu starenja, uključujući i Alzhajmerovu (Alzheimerovu bolest), kao i AIDS-u, ovisnosti o drogama i alkoholizmu, šizofreniji i povredama kičmenog stuba, regeneraciji tkiva i sindromu post-traumatskog stresa.

Godine 1990. Administracija je potrošila preko 213 miliona \$ na istraživanja u oblasti zdravstvene zaštite i rehabilitacije, realizirajući skoro 2.500 različitih projekata.

Pomoć u davanju zajmova za kupovinu kuća

Od 1944, kada je program po kojem je Administracija i počela sa garancijom zajmova za kuće, pa sve do 1990. Administracija za veterane je dala garancije za 13,2 miliona zajmova za kuće, u ukupnom iznosu od 346 mlrd \$. Samo 1990. Administracija je dala garancije za 196.500 zajmova u ukupnom iznosu od 15,8 mlrd \$.

Osiguranje

Administracija za veterane je upravljala i nadzirala 216 mlrd \$ u policama životnog osiguranja u 1990. i to za 7,2 miliona veterana i vojnog osoblja. Godine 1990. korisnicima vojnog životnog osiguranja Administracija je povratila 1,03 mlrd \$, skupini od 2,8 miliona imaoca police osiguranja.

Nacionalna groblja

Godine 1990. više od 61.000 sahrana je obavljeno na 113 nacionalnih grobalja Administracije za veterane. Očekuje se da se broj sahrana do 2010. godine poveća na 115.000 godišnje. Administracija, također, obezbjeđuje i više od 290.000 nadgrobnih obilježja svake godine, radi obilježavanja grobova veterana na nacionalnim, državnim i privatnim grobljima.

2. RAZVOJ BORAČKE ZAŠTITE U BOSNI I HERCEGOVINI NA ISKUSTVIMA DRUGOG SVJETSKOG RATA

Bosanskohercegovačka državnost je obnovljena u jeku Drugog svjetskog rata, čiji nosilac je bio Narodnooslobodilački pokret, kao dio Svjetske antifašističke koalicije. Preciznije, obnovljena je 25. novembra 1943, na osnivačkoj skupštini Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine - ZAVNOBIH-a, kao prvog bosanskohercegovačkog modernog parlamenta.

I u prve dvije godine tog rata protiv fašističke okupacije zemlje Narodnooslobodilački pokret se suočio sa potrebom zaštite boraca, a posebno ranjenika i siročadi poginulih. Uslovi su bili veoma teški, sredstva vrlo ograničena, nedovoljan broj zdravstvenih radnika, pa su, pored pokretnih bolnica, ranjenici često prepuštani na brigu i liječenje lokalnom stanovništvu.

Obrazovanjem ZAVNOBIH-a i posebno njegovim konstituisanjem u najviše zakonodavno i izvršno tijelo Bosne i Hercegovine na Drugom zasjedanju u Sanskom Mostu 30. juna i 1. jula 1944, na kome se poseban referat odnosio na zdravstvene prilike u Bosni i Hercegovini i u okviru koga je izvršena njihova analiza, sa posebnim osvrtom na zdravstvenu zaštitu boraca, invalida i ratne siročadi. Na osnovu tog referata sankcionisane su sve predhodne mjere narodnooslobodilačkih odbora i date sugestije za njihovo poboljšavanje. Na osnovu toga kasnije su formirani i određeni organi i ustanove. Između ostalog i za njihovo finansiranje raspisan je narodni zajam.²

Vlast Demokratske Federativne Jugoslaavije, odnosno njen Nacionalni komitet, donio je izvjesne odluke, koje su predstavljale konstitutivne elemente boračke zaštite - zaštite ratnih vojnih invalida i

---

² Branko Ćopić, PRVI BOSANSKOHERCEGOVAČKI NARODNI PARLAMENT, "Oslobođenje", br. 8., za juli 1944. godine, str. 10-12.

porodica poginulih boraca.³ Organi vlasti su, međutim, i mimo tih propisa ulagali značajne napore u pogledu zaštite težih invalida i naročito djece palih boraca, pa i sve ratne siročadi bez roditeljskog staranja uopšte.⁴ Tako je za ovu djecu, bez obzira na izvanredno tešku situaciju, formiran određeni broj dječijih domova, koji su se često morali povlačiti zajedno sa jedinicama Narodnooslobodilačke vojske. Taj sistem je razvijan tek po završetku rata, uglavnom, poslije obnove zemlje, koja je uz to izdržala veoma težak pritisak Sovjeta i Istočnoevropskog bloka od 1948. - 1956. Značaj ovoga perioda u kome je zajednička jugoslovenska država, u uslovima hladnog rata između dva bloka uspjela da odbrani svoju nezavisnost, ali i humaniju koncepciju socijalizma, po čemu se Jugoslavija i poslije toga značajno razlikovala od boljševičkog koncepta organizacije društva. To joj je omogućilo da u okviru Pokreta nesvrstanih uveliko otkupljuje međublokovske suprotnosti.

Za razliku od Sjedinjenih Američkih Država u Bosni i Hercegovini u gotovo petdecenijskom periodu (1945. - 1992.) nije bilo značajnijeg povećanja broja korisnika boračke zaštite, dok je priliv mirnodopskih vojnih invalida za ovaj rad potpuno beznačajan. Otuda podsticaji za dogradnju i poboljšanje zakonodavstva u boračkoj zaštiti u Bosni i Hercegovini nisu dolazili od ratova kao u Sjedinjenim Američkim Državama. Uža periodizacija ove problematike se zbog toga zasniva, uglavnom, na iznalaženju mogućnosti da se ona poboljša u skladu sa finansijskim sredstvima i porastom svijesti o značaju boračke zaštite. Proces starenja korisnika boračke i invalidske zaštite u tome je, takođe, značajan faktor, koji je, pored prirodnog smanjivanja broja korisnika zaštite, u nekim periodima značio njihovo povećanje, a starenje je bilo značajan razlog i za povećanje ukupnog obima sredstava koja su se trošila na tu zaštitu.

---

³ Anđelko Kovačević, PRAVA BORACA, VOJNIH INVALIDA I PORODICA PALIH BORACA, Sarajevo 1985, str. 6.

⁴ Ramo Arnautović, DJECA U VIHORU RATA, rukopis pripremljen za štampu, Sarajevo, 2000.

Jedan od prvih zakona donesenih poslije rata bio je zakon kojim su regulisana zaštita ratnih vojnih invalida i porodica boraca. Materijalni položaj ostalih boraca (koji nisu ratni vojni invalidi) postao je predmet intenzivnije pažnje društvene zajednice znatno kasnije. Pored oskudice sredstava bilo je to i zato što su ti borci u prvim poslijeratnim godinama bili u naponu snage i u prvim redovima borbe za obnovu i izgradnju zemlje.

Tek protokom vremena, starenjem, zakasnjelim posljedicama ratnih napora, relativno kasnim zasnivanjem porodice, slabijom kvalifikacionom strukturom, prijevremenim penzionisanjem sa relativno niskim penzijama, niskim standardom boraca zemljoradnika, nametnuli su potrebu izgradnje šireg i efikasnijeg sistema boračke i invalidske populacije. To je doduše omogućavalo u međuvremenu znatno ojačala privreda zemlje.

Uporedo sa starenjem boračke i invalidske populacije sistem zaštite je dograđivan, kako je zajednica mogla podnijeti opterećenja. Prvo su saveznim propisima regulisana neka prava u oblasti radnih odnosa, penzijskog osiguranja i zdravstvene zaštite, potom je nizom saveznih, republičkih i opštinskih propisa dograđivan sistem prava boraca, vojnih invalida i porodica poginulih i umrlih boraca. Otprilike do 1967. u tom pogledu postignuti su određeni rezultati na tom planu, ali je konstatovan i nezadovoljavajući materijalni položaj nekih kategorija boraca i njihovih porodica.⁵

Borci Narodnooslobodilačkog rata su se krajem 1947. organizirali u posebnu organizaciju. Na osnivačkom kongresu 30. septembra 1947. formiran je **Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata-SUBNOR** Jugoslavije. Savez je okupio učesnike rata - borce Narodnooslobodilačke vojske, uključujući i one koji su se borili u nekoj formaciji Antifašističke koalicije, te aktiviste Narodnooslobodilačkog pokreta, uključujući i one koji su se za NOP opredjelili u zarobljeništvu.

---

⁵ .: OSTVARIVANJE PRAVA BORACA, VOJNIH INVALIDA I PORODICA POGINULIH I UMRLIH BORACA U BOSNI I HERCEGOVINI, Sarajevo 1978, str. 7. do 16.

Zadaci Saveza bili su: - okupljanje, očuvanje tekovina NOR-a, razvijanje tradicija narodnoslobodilačke borbe, sakupljanje historijske građe, uređivanje grobova balih boraca i obilježavanje značajnih mjesta iz rata, te briga o materijalnom zbrinjavanju, školovanju i zapošljavanju učesnika i djece palih boraca, regulisanje invalidnine i ostalih socijalnih pomoći učesnicima rata i njihovim porodicama.

SUBNOR Jugoslavije je bio jedan od inicijatora i, pored Belgije, Finske, Francuske, Sjedinjenih Američkih Dražva i Turske, osnivač **Svjetske federacije bivših boraca** - SFBB (World Veterans Federatinos - WVF, Fédération mondiale des anciens combattants - FMAC) 23. novembra 1950. u Parizu, te domaćin prvog kongresa Federacije.

Danas poslije 50 godina Federacija obuhvata preko 100 nacionalnih organizacija. Osnovni zadaci Federacije su borba za očuvanje mira, poštovanje ljudskih prava, razvijanje ravnopravnih i prijateljskih odnosa među narodima, te saradnja među boračkim organizacijama i čuvanje uspomena na poginule.⁶ Savez je bio organizovan po republikama i pokrajinama i republički savezi su imali veliku autonomiju. Nakon raspada SFRJ 1991. tu poziciju Savez boraca Bosne i Hercegovine je zadržao. Na Kongresu u Bordou (Bordeaux, Francuska) 1994. Savez je neposredno primljen u Federaciju, a uz njega i **Jedinstvena organizacija boraca Bosne i Hercegovine** - JOB - UNIJA VETERANA Bosne i Hercegovine. U Seulu 1997. u SUBNOAR Bosne i Hercegovine pridružen je SUBNOR Republike Srpske, što su uslovi za objedinjavanje svih boraca na nivou Bosne i Hercegovine.

Zakonski propisi, koji su se odnosili na regulisanje boračke i invalidske zaštite do tog perioda mahom su donošeni na nivou Federacije i cjelokupnu problematiku su, uglavnom, rješavali jedinstveno. Kako je u to vrijeme i ostala zakonska regulativa, s

⁶ Danka Fućak, SVJETSKA FEDERACIJA BIVŠIH BORACA I MEĐUNARODNA FEDERACIJA POKRETA OTPORA, Vojna enciklopedija, Beograd 1975, Sveska 9, str. 265-266.

obzirom na decentralizaciju uprave i razvoj samouprave na nižim nivoima, 1976. se pristupilo utvrđivanju dugoročne politike i u ovoj oblasti. Od tada su propisi boračke i invalidske zaštite donošeni na svim nivoima od opštine do Federacije. U narednim godinama svi zakonski i podzakonski propisi u boračkoj i invalidskoj zaštiti su značajno izmijenjeni ili su doneseni novi - usklađeni sa tom dugoročnom politikom.

Od oko pedeset saveznih i republičkih zakona, pravilnika, uputstava, uredaba i odluka, koji su, uglavnom, važili narednih desetak godina, neki i do kraja postojanja SFRJ, njih četrdeset je doneseno u toku 1972. i 1973. godine, a pravo na boračku invalidsku zaštitu uvršteno je i u Savezni i republičke ustave.⁷

Desetak godina kasnije, početkom osamdesetih godina, zakonska regulativa boračke i invalidske zaštite još jednom je inovirana, ali bez značajnih izmjena u politici i bez bitnih promjena u konkretnim pravima pojedinih kategorija. U okviru ove zakonodavne kampanje tri savezna zakona donešena su 1981. Svi ostali (sem jednog koji je donešen 1984.), njih 24 donešeni su 1982. godine. Republički zakoni i drugi propisi u ovom okviru doneseni su u nešto širem vremenskom okviru (1980.-1985.), ali uglavnom u 1984. godini.⁸

Ovaj posljednji period (od smrti Josipa Broza Tita, 4. maja 1980.), s obzirom na proces urušavanja socijalizma kao društvenog sistema u svijetu i otvorenije istupanje dezintegrativnih snaga u zemlji, boračka i invalidska zaštita je stagnirala i, s obzirom na opšti pad standarda, smanjivana. U tom periodu zakonskih ni drugih radikalnih promjena uglavnom nije bilo.

Sredinom osamdesetih na političku scenu su stupile dezintegrativne snage u zemlji, među kojima je bio najorganizovaniji i

---

⁷ Anđelko Kovačević, PRAVA BORACA, VOJINIH INVALIDA I PORODICA PALIH BORACA, Sarajevo 1975, str. 131-133.

⁸ Anđelko Kovačević, PRAVA BORACA, VOJINIH INVALIDA I PORODICA PALIH BORACA, Sarajevo 1985, str. 62 - 63.

najjači srpski nacionalistički pokret, koji je kroz razna udruženja i ustanove sve češće istupao sa obnovljenim konceptom fašističke "Velike Srbije". Aprila 1991. rukovodeći organ tog pokreta, Srpski nacionalni savjet je zaključio da više **"nije spreman da gubi historijsko vreme"**,⁹ i pošto je tzv. "pužućim pučevima" preuzeo značajne komandne pozicije u Federaciji (Predsjedništvo i Generalštab Oružanih snaga SFRJ), krenuo je u sukcesivne, oružane agresije na republike koje nisu bile spremne da mu se povinuju .

Bosansko-hercegovačka boračka populacija

Računa se da je u toku Drugog svjetskog rata, više od 100 hiljada građana Bosne i Hercegovine uzelo užešća u Narodnooslobodilačkom ratu, bilo kao borci Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda u zemlji ili u sastavu neke savezničke armije u inostranstvu, te aktivista Narodnooslobodilačkog pokreta, koji su pretežno djelovali na efektivno okupiranim teritorijama ili su se za pokret opredijelili u zarobljeništvu. Najmanje toliko je bilo samo boraca NOV i POJ, koji su u tom sastavu obrazovali preko 50 brigada i više od deset divizija, ne računajući gotovo stotinu partizanskih odreda i više od toga samostalnih bataljona i drugih jedinica, te Glavni štab i više regionalnih štabova .

Na teritoriji Bosne i Hercegovine vodile su se najkrupnije i najteže ratne operacije i njena teritorija je bila najduže slobodna, a u značajnom periodu je obuhvatala i preko 50% teritorija Bosne i Hercegovine. Iako formirane na teritorijaalnom principu, najveći broj jedinica je bio multinacionalan, čak i kada su nosile nacionalni prefiks. Ovako intenzivnim učešćem u ratu Bosna i Hercegovina je dala veoma značajan doprinos pobjedi antifašističke koalicije u Drugom svjetskom ratu, a i u okviru Jugoslavije učešće Bosne i Hercegovine je bilo

---

⁹ .: GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991.-1995, Zbornik radova sa međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini, održan u Bonu, od 31. avgusta do 4. septembra 1995, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo 1997, str. 48.

značajnije od procentualnog učešća njenog stanovništva. Značajna je i činjenica da su mnogi borci Drugog svjetskog rata, uprkos podmakllim godinama (ni najmlađi među njima nisu više bili vojni obveznici), a posebno članovi njihovih porodica, uzeli učešće i u odbrambenom ratu Bosne i Hercegovine 1992. - 1995.

Borci Narodnooslobodilačkog rata, ako nisu bili invalidi, neposredno poslije rata nisu bili obuhvaćeni regulativom boračke zaštite, pošto se smatralo da svi treba da žive od rada. Značajan broj boraca (uglavnom starješina) zadržan je po oslobođenju zemlje u JNA i njihovo školovanje je - s obzirom na kvalifikacionu strukturu- najviše ulagano sredstava, dok su sredstva uložena za školovanje demobilianih boraca bila minimalna. Sa starenjem i pogoršavanjem zdravlja potreba posebne zdravstvene, socijalne i druge zaštite boraca postajala je očitija i obim ukupnih sredstava je dugo, ali uglavnom sa porastom ekonomske snage zemlje kontinuirano rastao.

Značajan problem i tada je kao i sada predstavljala kvalifikaciona struktura kako boraca, tako i invalida i njihovih porodica. Tako je 1970. samo 6% boraca imalo višu spremu i samo 13,7% srednju školu ili neko radničko zanimanje. To zbog toga što je najveći broj boraca bio sa sela - gotovo 80%, ali je problem značajno ublažen obaveznim povratkom na sopstvena ognjišta izvršen već u toku 1945.

Na školovanju i osposobljavanju za privređivanje demobilisanih braca i inavlida sa preostalom radnom sposobnošću iz više, a posebno ekonomskih razloga, nije se moglo mnogo uraditi. Izuzetak je bio formiranje tzv."partizanskih gimnazija" u kojima su školovani ratom ometeni pojedinci i izvjesno osposobljavanje invalida za nekakvo privređivanje, uglavnom u oblasti trgovine i nešto malo u oblasti proizvodnje.

Njihovi problemi su rješavani tek kasnije, kada zbog podmaklih godina i posljedica ratnih napora više nisu bili u stanju da obrađuju imanja.

S obzirom da su penziono i zdravstveno osiguranje bili neposrednije vezani za državu i da je fondove i zdravstvenog i penzionog osiguranja dopunjavala država iz budžetskih sredstava,

značajan dio boračke i invalidske zaštite vršen je preko ova dva sistema, a da to nije išlo na štetu novčane mase koju su uplaćivali osiguranici.

U pogledu zaštite borci NOR-a su se, s obzirom na doprinos u toku rata, dijelili u tri grupe: -Nosioци društvenog priznanja "Spomenica 1941."; - Borce do 9. septembra 1943. godine; i - Ostale borce do 15. maja 1945. Visina određenih primanja, posebno penzija, zavisila je i od dužine ratnog staža (koji je priznavan u dvostrukom obimu) i dužine radnog staža, odnosno osiguranja.

Određena predstava o tome može se vidjeti i iz sljedeće tabele koja prikazuje stanje 1. januara 1977, kada su borci bili 22 do 26 godina stariji u odnosu na vrijeme početka i završetka rata :

TABELA 2

Godina stupanja u NOR-u	U radnom odnosu	Uživaoci penzije	Imaju druga mjesečna primanja	Bez stalnih primanja	Ukupno
Nosioци Spomenice	365	2.931	32	-	3.328
1941. – ostali	810	4.173	538	259	5.780
1942.	1.281	6.021	1.761	816	9.879
1943. - prije 9.9.	3.136	8.388	4.851	860	17.236
UKUPNO:	5.593	21.513	7.182	1.935	36.223
1943. - 9.9. i kasnije	914	1.019	471	1.201	3.605
1944.	6.434	4.800	2.293	3.926	17.453
1945.	2.944	1.758	1.237	1.715	7.654
UKUPNO:	10.292	7.577	4.001	6.842	28.712
SVEGA:	15.885	29.090	11.183	8.777	64.935

. 10

¹⁰ Tabelu je pripremila Republička uprava za boračka pitanja Vlade SR Bosne i Hercegovine i iznesena je na zasjedanju Skupštine SR Bosne i Hercegovine 4. aprila 1978. godine. Objavljeno u: .: OSTVARIVANJE PRAVA BORACA, VOJNIH INVALIDA I PORODICA POGINULIH BORACA U SR BOSNI I HERCEGOVINI, Sarajevo 1978, str. 17.

Prava boraca, ratnih (vojnih) invalida i porodica palih i umrlih boraca, dijelila su se na **osnovna**, koja je utvrđivala Federacija i koja su bila jednaka za čitavu Jugoslaviju, i **dopunska**, koja su u početku utvrđivale republike, a kasnije i opštine i radne organizacije.

Pošto su osnovna i mnoga dopunska prava boraca, invalida i porodica palih boraca preuzeta u zakonodavstvo Republike Bosne i Hercegovine, a time i Federacije Bosne i Hercegovine, smatramo da nema potrebe posebno izlagati dostignuća po pojedinim vrstama i oblicima boračke i invalidske zaštite u SR Bosni i Hercegovini. U tom pogledu dovoljno je istaći da je u 1977. godini iz budžeta SFRJ za sve oblike osnovnih prava boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca koji su živjeli na teritoriji Bosne i Hercegovine, utrošeno oko 10 milijardi i 300 miliona tadašnjih dinara. Za 1978. godinu bilo je predviđeno 11 milijardi i 900 miliona dinara.¹¹ SR Bosna i Hercegovina je 12,6% participirala u doprinosu saveznom budžetu za tu godinu.

---

¹¹ ∴ OSTVARIVANJE PRAVA BORACA, VOJNIH INVALIDA I PORODICA POGINULIH I UMRLIH BORACA SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE, Sarajevo 1978, str. 29.

III
REGULIRANJE BORAČKE ZAŠTITE U
BOSNI I HERCEGOVINI

ZAKONSKO REGULIRANJE PRAVA BORACA

Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu, genocid i drugi oblici zločina zahtijevali su, pored borbe za biološki opstanak, i rješavanje statusnih pitanja boračke populacije, i to od strane svih subjekata u zemlji koja je bila u potpunom okruženju i bez sredstava za odbranu i preživljavanje. Državna uprava za pitanja boraca i invalida domovinskog rata, koja ni sama nije imala definiran status, u prvim mjesecima 1992, nije ni mogla nikome pomoći. Međunarodno priznata Republika Bosna i Hercegovina odmah je na početku, preuzela **Zakon o osnovnim pravima vojnih invalida i porodica palih boraca**¹ i time stvorila, bar, početne osnove za zakonsko rješavanje ove materije. Prerastanje samoorganizovanih i organizovanih vojnih formacija i Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine u Armiju Republike Bosne i Hercegovine,² aprila 1992, značilo je, u uslovima paralisanja i nefunkcionisanja državnih institucija i potpune blokade puteva i drugih oblika komuniciranja, da je Armija, pored primarne obaveze u odbrani Republike Bosne i Hercegovine, morala preuzeti i brigu staranja o ranjenim i porodicama poginulih, umrlih i nestalih boraca. U tim najtežim i odsudnim danima odbrane, Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine, ne samo kao politički, već i kao Vrhovni komandant Armije Republike Bosne i Hercegovine, preuzima na sebe, na osnovu ustavnih ovlaštenja, pored komandovanja, i ulogu zakonodavca, te u tom smislu već u junu 1993. godine donosi **Uredbu sa zakonskom snagom o pravu na izuzetnu penziju za vrijeme**

---

¹ **Zakon o osnovnim pravima vojnih invalida i porodica palih boraca, ZBIRKA PROPISA O OSNOVNIM PRAVIMA BORACA**, sa komentarom **Zakona o osnovnim pravima vojnih invalida i porodica palih boraca** (u daljem tekstu: **ZBIRKA PROPISA ...**), Beograd 1984; Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, br. 2/92.

² Vidi: **Zakon o zaštiti pripadnika Teritorijalne odbrane i drugih branilaca Republike Bosne i Hercegovine**, Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, broj: 4/92 i 13/94.

ratnog stanja.³ Glad i neimaština su teški i nepodnošljivi svima, a posebno ranjenim borcima i porodicama poginulih i nestalih boraca. U uslovima nikakvih ili zanemarljivih plata u Republici Bosni i Hercegovini, po odredbama ove Uredbe, pravo na izuzetnu penziju (invalidsku i porodičnu) može se priznati, bez obzira da li se stiču uslovi i za porodičnu i invalidsku penziju po Zakonu o osnovnim pravima iz penzijskog i invalidskog osiguranja,⁴ Zakonu o penzijskom i invalidskom osiguranju vojnih osiguranika⁵ i **Zakonu o penzijskom i invalidskom osiguranju.**⁶ O pravu, visini i prestanku prava na invalidninu i porodičnu penziju, odlučivala je Vlada Republike Bosne i Hercegovine, o čemu je donosila zaključak. Da bi pripadnik oružanih snaga ostvario izuzetnu penziju, uslov je bio da mu je utvrđen gubitak radne sposobnosti, a da bi porodica mogla ostvariti prava potrebno je bilo da je bila izdržavana od pripadnika oružanih snaga. Visina izuzetne penzije je zavisila od broja članova porodice koje je pripadnik oružanih snaga izdržavao. O pravu na izuzetnu penziju, nije se zbog objektivnih nemogućnosti odlučivalo po utvrđenom zakonskom pravilu, već po predviđenom izuzetku, koji je praktično postao pravilo. To znači, da se o pravu poginulih i teško ranjenih pripadnika oružanih snaga na izuzetnu penziju za vrijeme ratnog stanja odlučivalo, kako kaže zakon, po prijedlogu Ministarstva rada i socijalne politike, a na osnovu evidencija Ministarstva odbrane, odnosno Ministarstva unutrašnjih poslova. S tim u vezi, potrebno je ukazati na činjenicu da su vojne jedinice u cijelosti obavljale ovaj posao, a Ministarstvo rada i socijalne politike se pojavljivalo sa gotovim evidencijama, samo kao

---

³ Uredba sa Zakonskom snagom o pravu na izuzetnu penziju za vrijeme ratnog stanja, Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, broj: 13/93.

⁴ Zakon o osnovnim pravima iz penzijskog i invalidskog osiguranja, Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, broj: 2/92.

⁵ Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju vojnih osiguranika, Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, broj: 2/92.

⁶ Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, Službeni list SR Bosne i Hercegovine, broj: 38/90 i 22/91; Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, broj: 14/92.

formalni predlagač prava. Po nama, jedini razlog za ovaj bespotrebni put priznavanja prava bio je zato što se tada **Državna uprava za pitanja boraca i invalida domovinskog rata** nalazila formalno u sastavu Ministarstva rada i socijalne politike, mada je u suštini bila prepuštena sama sebi. Ni Ministarstvo odbrane nije imalo valjanih evidencija, ali cijeneći prirodu posla ovog organa državne uprave i vezu sa Armijom Republike Bosne i Hercegovine, racionalnije i lakše bi bilo da se ono formalno pojavljivalo kao predlagač i da je Državna uprava već tada trebalo da bude u sastavu ovog Ministarstva. Zbog blokada i zatvorenosti prihvaćeno je da se o pravu na izuzetnu invalidsku penziju odlučuje na osnovu opisne ocjene "teže ranjen", mada ovo sigurno nije jedinstven kriterij, koji je otvarao i široku mogućnost za zloupotrebu, jer je kriterij zavisio od diskrecione ocjene medicinskog osoblja. Shodno izloženim prilikama, uređena ova materija, na žalost, nije značila i automatsko ostvarivanje ovih prava. Uz sve navedene blokade postojala je i blokada platnog prometa, tako da je jedini preostali način bio da sredstva dijeli Armija Republike Bosne i Hercegovine putem svojih spiskova i evidencija. To je činjeno u toku 1993. i 1994. godine, ali bez povratnih informacija o utrošku i realizaciji dodijeljenih sredstava. I ovako, dosta improvizirana zakonska regulativa, bila je sigurno bolja od bezakonja, a posredna korist dobivena iz tih propisa, jeste stvaranje uslova za donošenje boljih i cjelovitijih propisa iz ove oblasti. Državna uprava za pitanja boraca i invalida domovinskog rata je, prema Zakonu o osnovnim pravima vojnih invalida i porodica palih boraca, već ratne 1992. godine, iako samo u gradu Sarajevu, počela sa utvrđivanjem i priznavanjem prava na ličnu i porodičnu invalidninu. Materijalna davanja ostvarena po tom pravu bila su zanemarljiva, ali ono zbog čega ovo pominjemo jeste početak zakonskog sistemskog priznavanja prava boračke populacije, koji će djelimičnim i potpunim deblokadama komunikacija u državi, doživljavati svoju ekspanziju na prostorima Republike Bosne i Hercegovine, pod kontrolom Armije Republike Bosne i Hercegovine. Uvidjevši sve propuste i manjkavosti Uredbe sa zakonskom snagom o pravu na izuzetnu penziju, pristupilo

se u septembru 1995. godine donošenju **Uredbe sa zakonskom snagom o izuzetnom materijalnom obezbjeđenju za vrijeme ratnog stanja ratnih vojnih invalida i porodica poginulih boraca**. Ta Uredba je od oktobra 1995. godine potvrđena i proglašena **Zakonom o izuzetnom materijalnom obezbjeđenju ratnih vojnih invalida i porodica poginulih boraca**,⁷ koji je i sada na snazi, da bi maja 1996. godine dopunom Zakona o potvrđivanju ove Uredbe, bile brisane riječi "za vrijeme ratnog stanja i neposredne ratne opasnosti". Od njegovog donošenja, pa do danas, Državna uprava za pitanja boraca i invalida domovinskog rata, a od jula 1996. godine **Federalna uprava za pitanja boraca i invalida odbrambeno - oslobodilačkog rata**, preuzimaju u cjelosti reguliranje i ostvarivanje prava boračke populacije. Predlagač ovog Zakona nastojao je poboljšati zakonska rješenja u reguliranju i u ostvarivanju prava, te je u tom smislu, kao izuzetak za ostvarivanje ličnog izuzetnog materijalnog obezbjeđenja (kod ratnih vojnih invalida), umjesto opisne ocjene "teže ranjen", predvidio nesposobnost za vojnu službu, utvrđenu od nadležne vojno - ljekarske komisije. Međutim, ponovo se dogodilo da su ovi izuzeci postali pravila, a zakonski utvrđenog pravila nije ni bilo, što zbog objektivnih (česta blokada puteva ili otežana prohodnost) i subjektivnih razloga, koje tada državni organi, na žalost, nisu utvrdili, opterećeni prevashodno odbranom, mada se s obzirom na značaj ovih pitanja moglo objektivno puno više uraditi. Ovaj izuzetno važan resor u Vladi Republike Bosne i Hercegovine nije imao odgovarajući tretman. Uz sve što je učinjeno u ratu, a što svakako nije zanemarljivo, morala je postojati neuporedivo veća sprega između Armije Republike Bosne i Hercegovine, Ministarstva unutrašnjih poslova, Ministarstva odbrane i tada, Državne uprave za pitanja boraca i invalida domovinskog rata. Da je to tada učinjeno danas bi bila, bar, veća pravičnost po pitanju priznanja svojstva pripadnika oružanih snaga i

---

⁷ **Zakon o izuzetnom materijalnom obezbjeđenju ratnih vojnih invalida i porodica poginulih boraca**, Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, broj: 33/95, 37/95 i 17/96.

okolnosti ranjavanja, pogibije i nestalosti boraca. Uz ovo, uviđena je i neadekvatnost samog naziva Zakona, jer u ratnim prilikama ni regulativa niti ostvarivanje prava, makar bili i privremenog karaktera po rješenjima organa državne uprave, nisu bili garancija za ostvarivanje prava na izuzetnu penziju. Stoga se, shodno prilikama i socijalnoj ugroženosti, prišlo, za to vrijeme adekvatnijem nazivu - izuzetno materijalno obezbjeđenje. Nažalost, visina prava u Zakonu o izuzetnom materijalnom obezbjeđenju ratnih vojnih invalida i porodica poginulih boraca utvrđena je, shodno objektivnoj ekonomsko - finansijskoj moći ili bolje reći nemoći države, kao previsoka i nerealna. To je potvrđeno u mjesecu maju 1996. Od tada do danas nije izvršeno zakonsko usklađivanje novčanih prinadležnosti, te su sva primanja ostala u skladu sa prosječnom platom iz maja 1996. godine. Međutim, ni to, po nama, nije toliki propust s obzirom da je u 1995. godini bilo vrlo teško predvidjeti kretanje i porast prosječne plate, koliko je greška zakonodavca što Zakon nema predviđen bar supsidijarni izvor sredstava. A to u razrušenoj i devastiranoj zemlji, u poratnom periodu, ne znači ništa drugo nego nerealan Zakon i ono što je najgore - proizvođenje dugova prema boračkoj populaciji. Na taj način se država dovodi u finansijski bezizlaznu situaciju i na rub "moralnog bankrota", što istovremeno doprinosi nezadovoljstvu boračke populacije, odnosno pojavu socijalnih nemira. U januaru 1999. godine vršena je isplata osnovnih prava sa nivoa Federacije Bosne i Hercegovine za mjesec maj 1998. godine, što znači da su isplate kasnile sedam mjeseci. U periodu od januara do avgusta 1999. povećan je broj mjeseci za neisplaćene prinadležnosti. Tako je u tom periodu ukupan dug povećan za još jedan mjesec. Kako je najveći dug napravljen upravo u 1995. godini (u iznosu od pet mjeseci zakašnjenja davanja), da se zaista zaključiti da zakonodavac nije vodio računa o finansijskim mogućnostima u vrijeme donošenja Zakona. Dokaz tome je i to da po Zakonu o osnovnim pravima vojnih invalida i porodica palih boraca od ukupno potrebnih mjesečnih sredstava za novčane naknade boračke populacije na invalidnine (lične i porodične) otpada 1/3, a na izuzetno materijalno obezbjeđenje 2/3 sredstava. Mišljenja

smo da je i tada prava trebalo regulirati tako da se boračka populacija, u smislu konstituisanih prava, osjeća sigurnom. Pri tome se moralo voditi računa i o ostvarivanju istih u skladu sa finansijskim mogućnostima. Stoga je bilo neophodno u Zakon ugraditi odredbu kojom će se godišnje ili polugodišnje preispitivati finansijske mogućnosti i, shodno tome, ostvarivanje prava. Ovo bi trebalo da bude pouka da u vremenu tranzicije vlasništva, nepokrenute privrede i teškog obezbjeđenja sredstava za punjenje budžeta, ponovo ne dođemo u situaciju donošenja nereálnih i "isforsiranih" zakona, a time i nepotrebnog stvaranja nezadovoljstva i prouzrokovanja eventualnih socijalnih nemira. Do sada proizveden dug prema boračkoj populaciji jedino se može pretvoriti u dug države kroz certifikate, jer država gotov novac u iznosu od oko 830 miliona KM sigurno ne može osigurati i isplatiti. Predloženi Zakon o pravima boraca i članova njihovih porodica Federacije Bosne i Hercegovine treba da bude donesen što prije, a nužno je da kompatibilno posmatra regulativu i ostvarivanje prava, te time doprinese i oporavku privrede, kao i zemlje u cjelini. Od njegovog donošenja moralo bi se započeti sa isplatama za taj ili naredni mjesec od donošenja, a dug koji bude do tada napravljen riješiti kroz privatizaciju. Isplate naknada koje budu utvrđene, shodno maksimalnim mogućnostima, smatrati konačnim, do utvrđivanja novih novčanih iznosa.

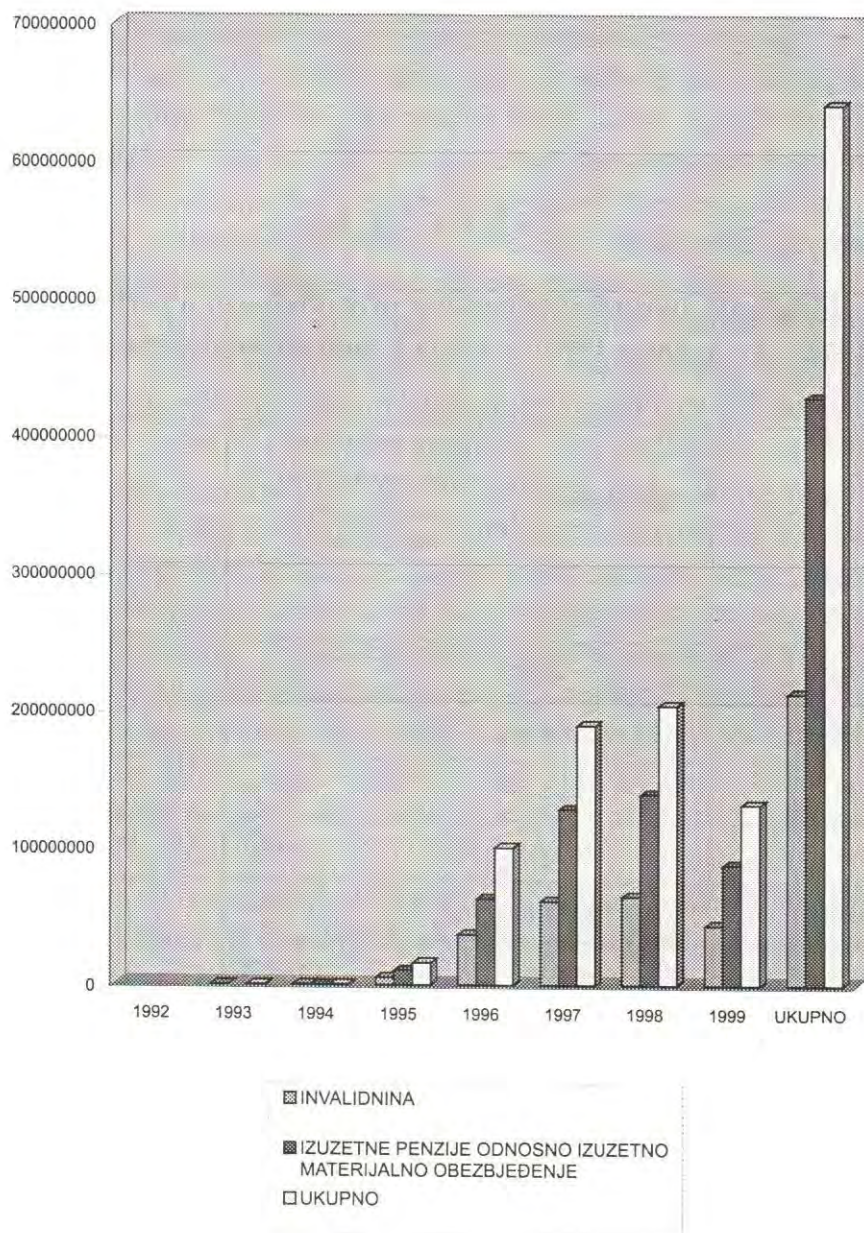
Radi cjelovitog uvida u finansiranje, a time i ostvarivanje prava boračke populacije reguliranih propisima, o kojima je naprijed bilo riječi, prikazaćemo to kroz osiguranje sredstava od početka 1992. do 31. avgusta 1999.:

P R E G L E D

**Isplaćenih sredstava za boračke prinadležnosti u periodu
1992. - 31. avgusta 1999. izraženo u konvertibilnim markama**

GODINA	INVALIDNINA	IZUZETNE PENZIJE, ODNOSNO IZUZETNO MATERIJALNO OBEZBJEĐENJE	UKUPNO
1992.			
1993.	13.728		13.728
1994.	354.540	35.621	390.161
1995.	5.525.499	10.676.815	16.202.314
1996.	36.973.651	63.018.993	99.992.644
1997.	61.236.193	127.838.591	189.074.784
1998.	64.714.021	138.983.996	203.698.017
1999.	43.824.666	87.649.334	131.474.000
UKUPNO:	212.642.298	428.203.350	640.845.648

TABELA 4

Očigledno je da su sva prava koja je boračka populacija ostvarila u toku rata, a koja i danas uživaju, regulirana su od 1992. do 1995. U pogledu isplaćenih sredstava, 1992. godina nije prikazana u navedenom tabelarnom pregledu zato što ta prava nisu, u pravilu, nikako ni ostvarena, izuzev nekih lica u gradu Sarajevu, kojima je za to pravo izdvojeno mjesečno 1 - 2 DEM, onda to zaista nije vrijedno ni pomena. Kolike su potrebe za novčanim sredstvima da bi se isfinansirala osnovna prava i pravo na izuzetno materijalno obezbjeđenje, a sve u skladu sa prosječnom platom iz mjeseca maja 1996., najilustrativnije govori pregled potrebnih sredstava za mjesec april 1998. po kantonima i juli 1999. po općinama i kantonima, izražen u konvertibilnim markama:

TABELA 5

P R E G L E D
potrebnih sredstava za april 1998. po kantonima

REDNI BROJ	KANTON	IZUZETNO MATERIJALNO OBEZBJEĐENJE	INVALIDNINA SA DODATKOM ZA NJEGU I ORTOPEDSKIM DODATKOM	UKUPNO
1.	TUZLANSKI	4.858.650,60	2.010.625,79	6.869.276,39
2.	BOSANSKO-PODRINJSKI	261.186,00	135.802,00	403.988,00
3.	SARAJEVSKI	3.228.106,21	1.443.103,35	4.671.209,56
4.	SREDNJO-BOSANSKI	921.362,50	439.607,40	1.360.969,90
5.	HERCEGOVAČKO-NERETVANSKI	629.602,50	293.058,00	922.660,50
6.	UNSKO-SANSKI	1.323.232,50	693.413,00	2.016.645,50
7.	ZENIČKO-DOBOJSKI	1.793.459,74	812.123,24	2.605.582,98
8.	SVE UKUPNO:	13.022.600,05	5.827.732,78	18.850.332,83

TABELA 6

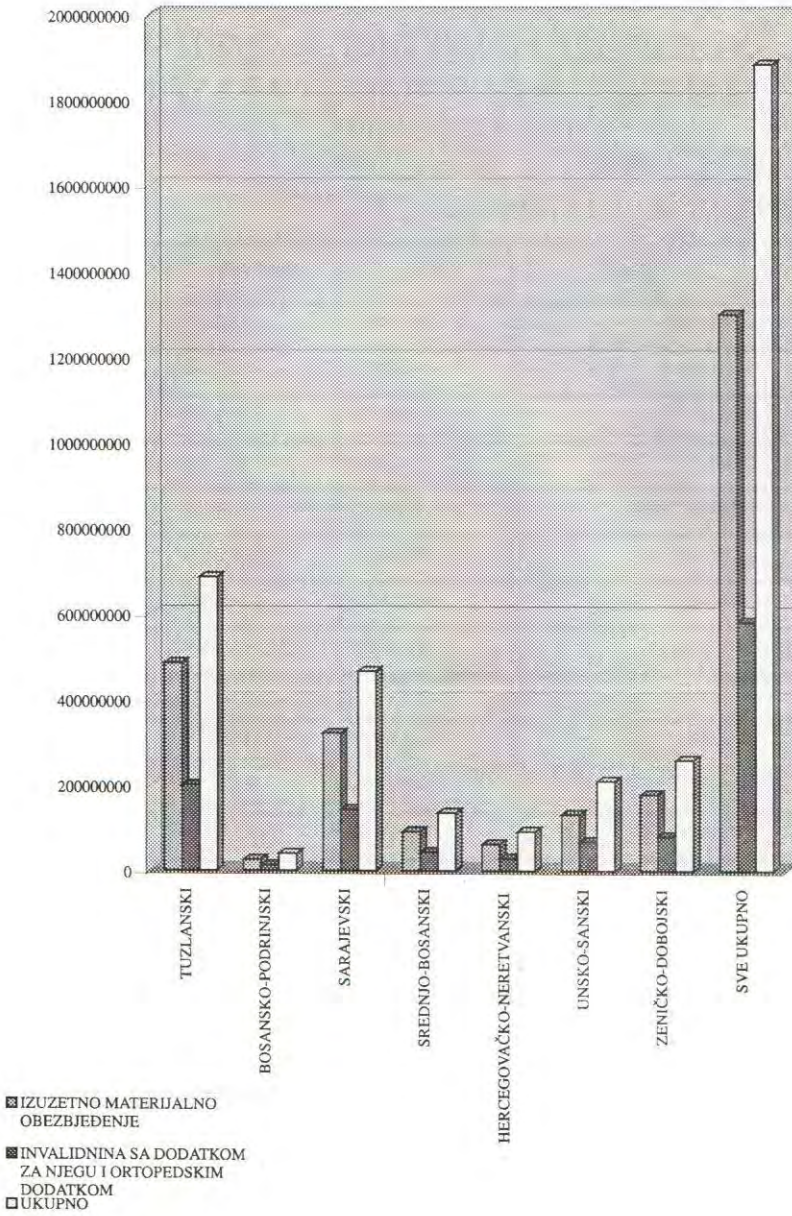

TABELA 7

**PREGLED POTREBNIH SREDSTAVA PO OSNOVU
INVALIDNINE I IZUZETNOG MATERIJALNOG
OBEZBJEĐENJA ZA JULI 1999. PO KANTONIMA I
OPĆINAMA**

TUZLANSKI KANTON

Red.br.	Općina	IMO	Invalidnina	Zbir
1.	BANOVIĆI	196,459.00	107,202.00	303,661.00
2.	BRATUNAC	427,409.00	240,157.00	667,566.00
3.	BRČKO	206,167.00	110,915.00	317,082.00
4.	ČELIĆ	70,200.00	42,070.00	112,270.00
5.	DOBOJ-ISTOK	79,452.00	48,451.00	127,903.00
6.	GRAČANICA	208,191.00	128,549.00	336,740.00
7.	GRADAČAC	279,837.00	155,534.00	435,371.00
8.	KALESIJA	169,274.00	96,758.00	266,032.00
9.	KLADANJ	113,971.00	61,394.00	175,365.00
10.	LUKAVAC	352,573.00	196,505.00	549,078.00
11.	SAPNA	342,805.00	186,414.00	529,219.00
12.	SREBRENICA	182,344.00	95,726.00	278,070.00
13.	SREBRENİK	305,773.00	179,409.00	485,182.00
14.	TUZLA	459,230.00	277,474.00	736,704.00
15.	UGLJEVIK TEOČAK	87,604.00	44,383.00	131,987.00
16.	ŽIVINICE	289,563.00	154,106.00	443,669.00
	UKUPNO:	3,770,852.00	2,125,047.00	5,895,899.00

BOSANSKO-PODRINJSKI KANTON

Red.br.	Općina	IMO	Invalidnina	Zbir
1.	GORAŽDE	302,059.00	164,546.00	466,605.00
	UKUPNO:	302,059.00	164,546.00	466,605.00

SARAJEVSKI KANTON

Red.br.	Općina	IMO	Invalidnina	Zbir
1.	CENTAR	479,521.00	271,324.00	750,845.00
2.	HADŽIĆI	166,736.00	93,885.00	260,261.00
3.	ILIDŽA	402,101.00	217,231.00	619,332.00
4.	ILJAŠ	221,862.00	114,955.00	336,817.00
5.	NOVI GRAD	1,012,147.00	586,606.00	1,598,753.00
6.	NOVO SARAJEVO	695,730.00	391,345.00	1,087,075.00
7.	STARI GRAD	270,559.00	149,698.00	420,257.00
8.	TRNOVO	43,384.00	22,058.00	65,442.00
9.	VOGOŠĆA	396,097.00	205,297.00	601,394.00
	UKUPNO:	3,688,137.00	2,052,399.00	5,740,536.00

SREDNJE-BOSANSKI KANTON

Red.br.	Općina	IMO	Invalidnina	Zbir
1.	BUGOJNO	127,989.00	72,695.00	200,684.00
2.	BUSOVAČA	27,491.00	19,123.00	46,614.00
3.	DONJI VAKUF	121,498.00	75,651.00	197,149.00
4.	FOJNICA	71,098.00	52,962.00	124,060.00
5.	GORNJI VAKUF	111,387.00	63,142.00	174,529.00
6.	KISELJAK	26,408.00	15,771.00	42,179.00
7.	NOVI TRAVNIK	84,171.00	53,689.00	137,860.00
8.	TRAVNIK	272,780.00	150,199.00	422,979.00
9.	VITEZ	70,812.00	45,333.00	116,145.00
	UKUPNO:	913,634.00	548,565.00	1,462,199.00

HERCEGOVAČKO-NERETVANSKI KANTON

Red.br.	Općina	IMO	Invalidnina	Zbir
1.	ČAPLJINA	30,006.00	16,152.00	46,158.00
2.	JABLANICA	51,366.00	30,423.00	81,789.00
3.	KONJIC	166,953.00	97,960.00	264,913.00
4.	MOSTAR SJEVER	55,441.00	29,176.00	84,617.00
5.	MOSTAR JUGOISTOK	44,707.00	24,669.00	69,376.00
6.	MOSTAR STARI GRAD	224,268.00	126,092.00	350,360.00
7.	PROZOR	31,688.00	19,044.00	50,732.00
8.	STOLAC	36,026.00	18,587.00	54,613.00
	UKUPNO:	640,455.00	362,103.00	1,002,558.00

UNSKO-SANSKI KANTON

Red.br.	Općina	IMO	Invalidnina	Zbir
1.	BIHAĆ	413,900.00	271,993.00	685,893.00
2.	BOSANSKA KRUPA	175,023.00	118,379.00	293,402.00
3.	BOSANSKI PETROVAC	10,270.00	7,492.00	17,762.00
4.	BUŽIM	167,650.00	110,260.00	277,910.00
5.	CAZIN	310,261.00	218,158.00	528,419.00
6.	KLJUČ	42,580.00	30,551.00	73,131.00
7.	SANSKI MOST	97,480.00	68,467.00	165,947.00
8.	VELIKA KLADUŠA	123,999.00	76,365.00	200,364.00
	UKUPNO:	1,341,163.00	901,665.00	2,242,828.00

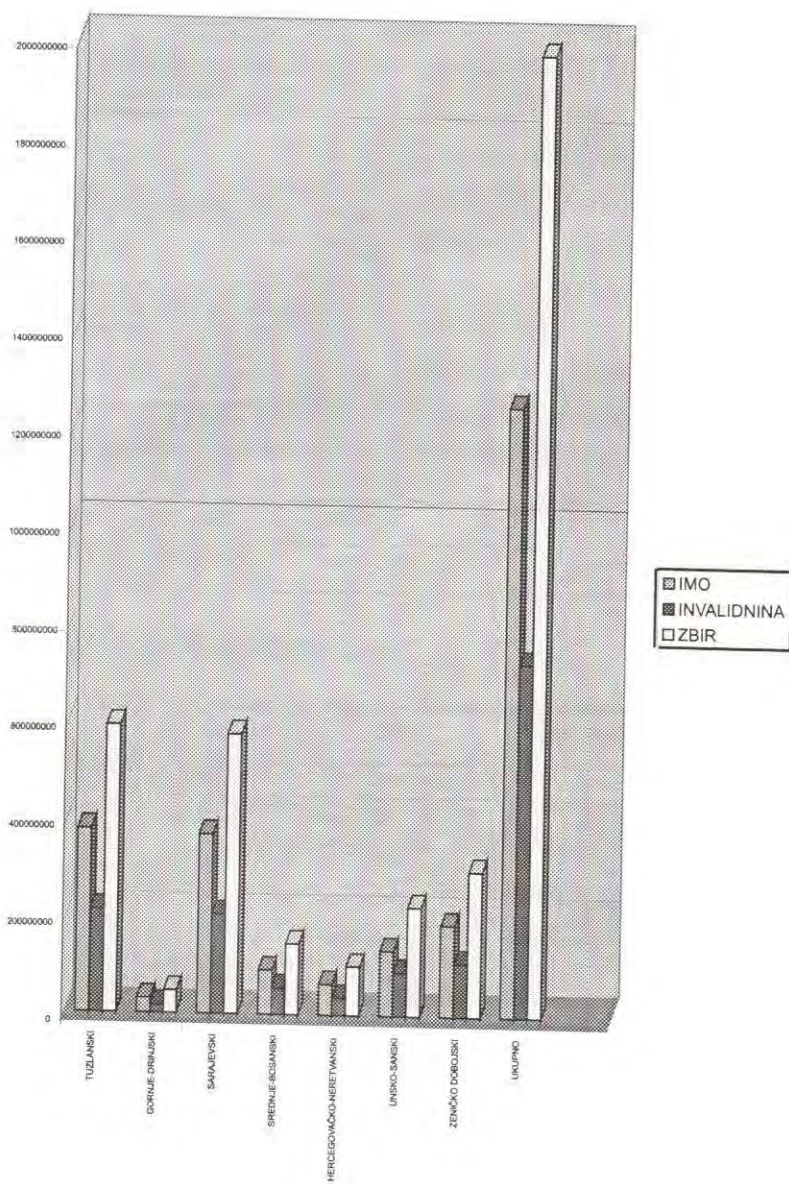
ZENIČKO-DOBOJSKI KANTON

Red.br.	Općina	IMO	Invalidnina	Zbir
1.	BREZA	68,949.00	40,385.00	109,334.00
2.	DOBOJ-JUG	39,509.00	29,039.00	68,548.00
3.	KAKANJ	125,952.00	86,434.00	212,386.00
4.	MAGLAJ	145,206.00	95,255.00	240,461.00
5.	OLOVO	74,790.00	44,695.00	119,485.00
6.	TEŠANJ	205,455.00	126,040.00	331,495.00
7.	VAREŠ	42,640.00	22,371.00	65,011.00
8.	VISOKO	209,092.00	124,391.00	333,483.00
9.	ZAVIDOVIĆI	311,408.00	176,684.00	488,272.00
10.	ZENICA	592,612.00	323,158.00	915,770.00
11.	ŽEPČE	66,829.00	38,510.00	105,339.00
	UKUPNO:	1,882,442.00	1,107,142.00	2,989,584.00

SVEUKUPNO PO KANTONIMA

R.br.	Općina	IMO	Invalidnina	Zbir
1.	TUZLANSKI	3,770,852.00	2,125,047.00	5,895,899.00
2.	GORNJE DRINSKI	302,059.00	164,546.00	466,605.00
3.	SARAJEVSKI	3,688,137.00	2,052,399.00	5,740,536.00
4.	SREDNJE-BOSANSKI	913,634.00	548,565.00	1,462,199.00
5.	HERCEGOVAČKO-NERETVANSKI	640,455.00	362,103.00	1,002,558.00
6.	UNSKO-SANSKI	1,341,163.00	901,665.00	2,242,828.00
7.	ZENIČKO-DOBOJSKI	1,882,442.00	1,107,142.00	2,989,584.00
	UKUPNO:	12,538,742.00	7,261,467.00	19,800,209.00

TABELA 8

Mjesečno potrebna sredstva za ličnu i porodičnu invalidninu, ortopedski dodatak i dodatak za njegu i pomoć od strane drugog lica su od 31. avgusta 1999, u odnosu na mjesec april 1998, uvećana za 11,76%. Također je i za ratne vojne invalide utvrđenog invaliditeta od šeste do desete grupe kod kojih je invalidnina 6,9,12, 24 i 35 KM, povećana za sve na 50 KM.

Prema tome, za ostvarivanje pripadajućih prava boračke populacije, na teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine u prosjeku mjesečno je potrebno oko 20.000.000 KM. Riječ je, zaista o velikim sredstvima, koja je u uslovima razvoja postdejtonske Bosne i Hercegovine veoma teško osigurati.

Korisnici prava iz reda boračke populacije hrvatske nacionalnosti, ukoliko jedinice Hrvatskog vijeća obrane nisu bile u sastavu Armije Republike Bosne i Hercegovine, od samog početka rata do današnjeg dana nisu preko legalnih i legitimnih organa vlasti Republike Bosne i Hercegovine regulirali niti ostvarili svoja prava. I pored toga što je 1996. godine formirana Federalna uprava za pitanja boraca i invalida odbrambeno - oslobodilačkog / domovinskog rata, s ciljem zajedničkog i jedinstvenog reguliranja i ostvarivanja prava boračke populacije na teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine, ni poslije toga nije došlo čak ni do objedinjavanja podataka. U avgustu 1999. godine ne može se čak ni naslutiti kada bi se to moglo desiti. Trenutno, sredstva se dijele odmah u budžetu Federacije Bosne i Hercegovine i to u omjeru 75% : 25% u korist korisnika iz reda Armije Republike Bosne i Hercegovine i Ministarstva unutrašnjih poslova (nije utjeha ni to ako se zna da je ovo najpovoljnija raspodjela sredstava u odnosu na druga ministarstva i organe državne uprave Federacije). Takav način raspodjele sredstava nije pravičan. Naime, raspodjelu sredstava treba vršiti prema zajednički identifikovanim i utvrđenim korisnicima ovih prava, što je, po našem mišljenju, jedino pravilno i ispravno, čemu se mora težiti. Da bi se otklonio ovaj, kao i drugi propusti, za početak je neophodno donijeti Zakon o pravima boraca i članova njihovih porodica Federacije Bosne i Hercegovine, koji se nalazi u parlamentarnoj proceduri u formi Prijedloga. Za donošenje ovog Zakona ustavni osnov je sadržan u članu III.2.e), u vezi sa članom

III.3.(3),(4) Ustava Federacije Bosne i Hercegovine ("Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", broj: 1/94), prema kome Federalne vlasti, kada se radi o zakonima i drugim propisima koji su obavezujući na području cijele Federacije, imaju pravo utvrđivati politiku i donositi zakone u oblasti socijalne politike. Pored toga, ustavni osnov za donošenje ovog Zakona sadržan je i u članu III.1.b) Ustava Federacije Bosne i Hercegovine, prema kome je u isključivoj nadležnosti Federacije, organiziranje i vođenje odbrane Federacije Bosne i Hercegovine.

Polazeći od navedenih činjenica, neophodno je teorijski i praktično rasvijetliti i dati prijedloge za poboljšanje politike reguliranja i ostvarivanja prava boračke populacije na prostoru Federacije Bosne i Hercegovine, s posebnim interesovanjem za period 1992. - 1995.

Politika reguliranja i ostvarivanja prava boraca mora biti zasnovana i polaziti od uslova i postupaka za ostvarivanje osnovnih i drugih prava članova porodica poginulih, umrlih i nestalih boraca, ratnih i mirnodopskih vojnih invalida, umrlih vojnih invalida, demobilisanih boraca (u daljem tekstu boračka populacija), kao i drugih pitanja iz oblasti boračko - invalidske zaštite.

Politika reguliranja mora biti realna i zasnovana na objektivnim mogućnostima države, te time omogućiti kontinuirano i nesmanjeno ostvarivanje tako reguliranih prava. U protivnom, ukoliko iz reguliranja ne bude proizlazilo realno ostvarivanje prava, to će onda predstavljati permanentnu opasnost za socijalne nemire, koji se na kraju, neće moći izbjeći. Ovo je sigurno odlučujući razlog zbog čega se reguliranje prava ne može posmatrati odvojeno od ostvarivanja tih prava, a niti ostvarivanja tih prava može biti bez realnog reguliranja istih. Boračka populacija svoja prava stiće po osnovu učestvovanja u odbrani Bosne i Hercegovine, pod čim se podrazumijeva oružani otpor agresoru i djelovanje u direktnoj vezi s tim otporom (odlazak u jedinicu, na borbeni položaj i povratak, te kretanje u skladu sa naredbom i pripremama njenog izvršenja).⁸ Učestvujući u odbrani, na

---

⁸ Prijedlog Zakona o pravima boraca i članova njihovih porodica (vidj. Prilog br. 7).

naprijed navedeni način, stiče se svojstvo borca, a u slučaju stradanja, iz toga proističe svojstvo poginulog, umrlog, nestalog borca, kao i ratnog vojnog invalida. Prava boračke populacije moraju biti prevashodno regulirana na institucionalan način, a ostvarivanje prava treba da bude prioritetno u odnosu na ostalo građanstvo države, čime se zasigurno postiže pravičan i moralan dignitet jedne zemlje. Od objektivnog, sigurnog i provodljivog rješavanja pitanja boračke populacije zavisi rješavanje svih drugih mnogobrojnih pitanja naše zemlje, što je sve zajedno, pretpostavka za socijalnu sigurnost i stabilnost Bosne i Hercegovine. Iz konglomerata drugih pitanja od kojih zavisi socijalna sigurnost, pod pretpostavkom da se prioritetno riješe pitanja boračke populacije, izdvajamo posebno činjenicu da prava boračke populacije ne smiju biti takva da budu destimulativna u procesu zapošljavanja. Ona treba da budu takva da, shodno mogućnostima i prioritetima jedne zemlje, priznaju i adekvatno vrednuju i preferiraju zasluge. Međutim, to nikako ne znači da će država na ovaj način obezbijediti egzistenciju u cjelosti za ovu populaciju. Na taj način sigurno neće moći pomoći ni sebi, a ni borcima u cjelosti. Ovome se mora posebno posvetiti pažnja u ovom postratnom periodu, logično opterećenom neimaštinom, prouzrokovanom prvenstveno paralizom privrede i nedostatkom institucionalne i organizirane zaštite. Politika reguliranja prava treba da bude trostepena. Shodno Dejtonskom sporazumu i Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine, data je u nadležnost entiteta države Bosne i Hercegovine. U Federaciji Bosne i Hercegovine reguliranje i ostvarivanje prava treba da bude od Federacije preko kantona do općina. Do konačnog institucionalnog zakonskog reguliranja ovih prava, pažnju treba posvetiti posebno općinskom organu - kao najnižem organizacionom obliku. Prije svega to mora biti, u smislu kadrovskog ojačavanja, jer se prikupljanje dokumentacije, činjenica i dokaza, kao i ostvarivanje prava u prvom stepenu, vrši u općinskom organu za boračko - invalidsku zaštitu. Nažalost, stanje sada nije tako niti ima indicija da bi se u ovom smislu i pravcu ovo moglo promijeniti. Baza za ostvarivanje, dogradnju i nadogradnju u

institucionalnom smislu, bez koga nema pravne i ostale sigurnosti za jednu zemlju po ovom pitanju zavisi od kadrovske i druge osposobljenosti općinskih organa preko kojih ova populacija ostvaruje najveći broj svojih prava. Uvažavajući još uvijek nezacijeljene rane, a polazeći od Ustava Bosne i Hercegovine i Ustava Federacije Bosne i Hercegovine, iz kojih se vidi da je ova materija, ne samo u nadležnosti entiteta, nego je, i u okviru entiteta, podijeljena nadležnost i reguliranje i ostvarivanje prava. S obzirom da Federacija Bosne i Hercegovine ima 10 kantona, to bi po našem viđenju, trebalo da postoji i 10 kantonalnih ministarstava za boračka pitanja, naravno na potpuno jedinstven način reguliranih u organizacionom smislu. Razlog za ovakav organizaciono najsloženiji i najbrojniji organ državne uprave leži u tome što bi sva prava, izuzev osnovnih, trebalo da budu u nadležnosti kantona. Mada, mi cijenimo, da ovo rješenje nije dobro.

Mišljenja smo da bi reguliranje svih ovih prava (osnovnih i drugih) trebalo izvršiti na nivou Federacije Bosne i Hercegovine, a ostvarivanje ustupiti kantonu, pošto im sredstva za realizaciju istih budu dostavljena sa jednog mjesta, ovisno od broja korisnika i visine utvrđenih prava, zasnovanih na principima solidarnosti i uzajamnosti kantona, čime bi smo izbjegli kantonalizaciju i neujednačenost prava. Ovo bi zasigurno bio i doprinos jačanju države Bosne i Hercegovine kao cjeline, a ne njene rascjepkanosti kroz kantone u jednom entitetu, što je jedna od slabosti Dejtonskog Ustava. Najviši organizacioni oblik organa državne uprave trebao bi biti federalni organ - ministarstvo. Jedino se preko ovog organa mogu i moraju prevazići problemi i naprijed navedena neriješena pitanja. Preko ovog organa se osigurava valjano provođenje jedinstveno reguliranih prava. Posebno je važno osiguranje njihovog ostvarivanja kroz instrukcije i uputstva, kao i inspekciju, nadzor i kontrolu svih organa zaduženih za boračko - invalidsku zaštitu, od kantona do općine. Ovako institucionalno postavljeni organi za boračko - invalidsku zaštitu, bez sumnje, pružaju neuporedivo bolje i pravednije ostvarivanje prava reguliranih na

jedinstven način za područje Federacije Bosne i Hercegovine. Prava porodica poginulih, nestalih i umrlih boraca treba da regulišu, prvenstveno zaštitu njihove djece dok se nalaze na redovnom školovanju, kao i drugih nezaposlenih članova porodice, do zaposlenja. Za politiku reguliranja prava ovog segmenta boračke populacije ovo treba da budu osnovni postulati, a posebno u ovom postratnom periodu. Naknada za vojne invalide trebalo bi da zavisi kumulativno od stepena tjelesnog oštećenja i radne sposobnosti, koja je uslovljena tim oštećenjem. Demobilisanim borcima, a time i njihovim porodicama, u prioritetu, pod jednakim uslovima koji se traže za zaposlenje, treba omogućiti posao, kako bi živjeli od vlastitog rada kao najzdravija populacija od ukupne boračke populacije, koja se ovdje tretira. Da bi u narednom prikazivanju ukupne zaštite boračke populacije bilo lakše pratiti i komparirati nivoe finansijskih davanja po pojedincu u Federaciji Bosne i Hercegovine, ukazaćemo na novčana primanja veterana Sjedinjenih Američkih Država, kao zemlje neuporedivo organizovanije i pravno uređenije, a o ekonomskim mogućnostima da i ne govorimo u odnosu na Federaciju Bosne i Hercegovine.

Iz primjera koji slijede, najbolje će se sagledati ekonomske mogućnosti Sjedinjenih Američkih Država, ali i novčana primanja veterana koja su kompatibilna sa mogućnostima države, potrebama pojedinca i ukupnim ambijentom permanentnog razvoja države u cjelosti. Na bazi statističkih pokazatelja za 1999. godinu, u Sjedinjenim Američkim Državama, zarade su iznosile:

- prosječna sedmična zarada 610 \$, što znači mjesečno oko 2.500 \$;
- iznos prosječne mjesečne subvencije za penzionere (osobe sa radnim stažom) je 721 \$;
- najniža mjesečna subvencija za penzionere oko 588 \$;
- Zbog relativno malih iznosa državnih subvencija za penzionere, većina Amerikanaca, u toku svog radnog vijeka ulaže novac u privatne penziona fondove;
- Mjesečna subvencija za osobe iznad 65 godina starosti, bez

radnog staža i to kao za osobe nesposobne za rad 512 \$ za pojedinca, odnosno 765 \$ za bračne parove bez drugih primanja.⁹

Imajući u vidu naprijed navedeno ističemo i to da se u Sjedinjenim Američkim Državama invalidnine kreću od 98 \$ za invalide sa najlakšim tjelesnim oštećenjem i tako utvrđenom X grupom invalidnosti, do 2.036 \$ za najtežeg invalida i sa najvećim tjelesnim oštećenjem I grupe invalidnosti. Ovo su primanja invalida zasnovana na statističkim pokazateljima iz decembra 1999. Invalidsku penziju u SAD-u mogu ostvariti veterani iz vremena rata koji imaju ograničen prihod, a nisu više u stanju da rade. To je utvrđeno fiksnim novčanim godišnjim prihodom:

TABELA 9

**DONJA GRANICA PORODIČNOG PRIHODA
(PODACI OD 1.12.1999.)**

Ako ste ...	Vaš godišnji prihod mora biti manji od ...	Vaš mjesečni prihod mora biti manji od ...
Veteran bez ovisnih članova	USD 8.989	USD 749
Veteran sa supružnikom ili djetetom	USD 11.773	USD 981
(Veterani sa više djece: limitu dodati USD 1.532 za svako dijete)	Za svako dijete USD 1532	USD 127
Veteran vezan za kuću (nepokretan) bez ovisnih članova	USD 10.987	USD 916
Veteran vezan za kuću (nepokretan) sa jednim ovisnim članom	USD 13.771	USD 1147
Veteran kojem je potrebna pomoć i čuvanje bez ovisnih članova	USD 14.999	USD 1249
Veteran kojem treba pomoć i njega sa jednim ovisnim članom	USD 17.782	USD 1481

⁹ VA HISTORY IN BRIEF, Department of Veterans Affairs, Washington 1997.

¹⁰ Isto.

Penzije za porodice poginulih veterana su dosta restriktivne - uslovljene su sa ukupnim godišnjim prihodom:

TABELA 10

DONJA GRANICA PRIHODA (PODACI OD 1.12.1999.)

Ako ste ...	Vaš godišnji prihod mora biti manji od ...	Vaš mjesečni prihod mora biti manji od ...
Nadživjeli supružnik bez ovisne djece	USD 6.026	USD 502
Nadživjeli supružnik sa jednim ovisnim djetetom	USD 7.891	USD 657
(na limit dodati USD 1.532 za svako ostalo dijete)		
Nadživjeli supružnik vezan za kuću (nepokretan) bez ovisnog člana	USD 7.367	USD 613
Nadživjeli supružnik vezan za kuću (nepokretan) sa jednim ovisnim članom	USD 9.228	USD 769
Nadživjeli supružnik kojem je potrebna pomoć i čuvanje bez ovisnih članova	USD 9.635	USD 802
Nadživjeli supružnik kojem je potrebna pomoć i čuvanje sa jednim ovisnim članom	USD 11.497	USD 958
Nadživjelo dijete (bez roditelja koji ima pravo)	USD 1.532	USD 127

.11

NAPOMENA: Neki prihodi se ne računavaju u godišnji limit (npr. socijalna pomoć, neke plate koje je zaradilo ovisno dijete, te prihod dodatnog materijalnog obezbjeđenja)

¹¹ Isto.

Iz navedenih novčanih iznosa i primanja veterana u SAD-u očigledno je da se istinski vodi računa o primarnim potrebama pojedinca, a što je uslovljeno ekonomskim mogućnostima zemlje. Međutim, najveća invalidnina i to za najtežeg invalida nije dostigla visinu ni jedne prosječne mjesečne plate u SAD-u, što se svakako za radno nesposobne kompenzira kroz penziju i ostale veteranske beneficije. To znači, svi koji su radno sposobni prioritarno svoju egzistenciju treba da ostvare i zadovolje vlastitim radom. Bez transparentnog objektiviziranja potreba pojedinca i stvarnih mogućnosti zemlje, koje su svakako uslovljene ukupnim ekonomskim razvojem, nema adekvatne i pravične zaštite veterana, a time ni ekonomski i socijalno utemeljene i stabilne države.

PORODICE POGINULIH, UMRLIH I NESTALIH BORACA

Pod porodicom poginulog borca, u smislu reguliranja i ostvarivanja prava, smatra se porodica borca koji je, kao vojno lice (Vojske Federeacije i pripadnika policije Ministarstva unutrašnjih poslova), učestvujući u odbrani Bosne i Hercegovine, poginuo, umro ili nestao. U ovu populaciju su uključena i lica koja su po naređenju ili po nalogu nadležnog vojnog organa ili organa uprave nadležnog za poslove odbrane ili unutrašnje poslove, poginula, umrla ili nestala. To znači, da su ova lica ili povremeno ili prvi put bila upućena na izvršenje određene vojne dužnosti, iz čega proizilazi da do nastupanja ovog nesretnog događaja, nisu imala svojstvo vojnog lica. Umrla borac je onaj koji je od posljedica rane, povrede, ozljede ili bolesti, zadobijene kao vojno lice, umro. Isticanje riječi "vojno lice", ima za cilj da se zaštite i preferiraju u zaštiti samo ona lica koja su u tom svojstvu na izvršavanju borbenih (vojnih) zadataka poginula, umrla ili nestala. Ko se smatra članom porodice kod ove populacije, zaista je političko pitanje jedne zemlje. Tome treba dodati da su, broj i vrsta prava u tom kontekstu konzistentna i opstojna ukoliko su zasnovana na objektivnim mogućnostima, prvenstveno finansijskim. Uvažavajući težinu agresije na Bosnu i Hercegovinu, svirepost i genocidnost koju je doživio narod Bosne i Hercegovine, posebno Bošnjaci, mišljenja smo da članom porodice poginulog, umrlog i nestalog borca treba smatrati:

- bračnog druga, djecu rođenu u braku i van braka, usvojenu djecu kao i pastorčad koja su sa poginulim, umrlim i nestalim borcem živjela u zajedničkom domaćinstvu (članovi uže porodice);

- roditelji, kao i očuh, maćeha i usvojilac koji su sa poginulim, umrlim i nestalim živjeli u zajedničkom domaćinstvu najmanje 3 godine neposredno prije stupanja u Vojsku Federacije ili Ministarstvo unutrašnjih poslova;

- dedo i nana po ocu i majci koji su se starali o podizanju i vaspitanju lica od koga izvode pravo i sa kojima su živjeli u

zajedničkom domaćinstvu najmanje 3 godine prije neposrednog stupanja u Vojsku Federacije ili Ministarstvo unutrašnjih poslova;

- vanbračni drug neoženjenog poginulog borca sa kojim je imao dijete i sa kojim je živio u zajedničkom domaćinstvu najmanje godinu dana prije smrti, odnosno stupanja u Vojsku Federacije ili Ministarstvo unutrašnjih poslova;

- maloljetna braća i sestre, kao i braća i sestre nesposobni za privređivanje, a čija nesposobnost je nastupila prije 15. godine, pod uslovom da su sa njim živjeli u zajedničkom domaćinstvu do njegove smrti, odnosno do stupanja u Vojsku Federacije ili Ministarstvo unutrašnjih poslova i ukoliko nemaju roditelja.¹²

Ovako definirani članovi porodice poginulog, umrlog i nestalog borca, ovim redom pobrojani, su pravilo prioriteta za ostvarivanje pripadajućih prava i sigurno su pretpostavka za valjanu zaštitu ove boračke populacije, uvažavajući i ograničenja za izbjegavanja zloupotreba koje sadrže same definicije člana porodice. Međutim, politika reguliranja, a posebno ostvarivanja vrste, obima i visine prava boraca, mora biti u direktnoj vezi sa zapošljavanjem. Cijenimo da je do zapošljavanja ili ostvarivanja sredstava za život na drugi način potrebno pružiti zaštitu u osnovnom - novčanom pravu, ali svakako ostaviti i druga tzv. nematerijalna prava, iz kojih bi se vidjelo uvažavanje ove populacije, a sve s ciljem da se ne zaboravi, da se njegova zasluga cijeni i uvažava. Pojednostavljeno, davanja po ovim osnovama iz budžeta treba da budu prioriteta i na objektivnim mogućnostima zasnovana, ali za one koji nemaju prihoda za život.

U odnosu na dosadašnje reguliranje prava boraca mišljenja smo da su se konačno stekli uslovi za sistemska rješenja. Za ovu populaciju to bi trebalo da budu sljedeća osnovna prava:

---

¹² ZBIRKA PROPISA ...; **Zakon o izuzetnom materijalnom obezbjeđenju ratnih vojnih invalida i porodica poginulih boraca**, Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, br. 33/95, 37/95. i 17/96; **Zakon o pravima hrvatskih branitelja iz domovinskog rata i članova njihovih obitelji**, Službeni list Republike Hrvatske, br. 108/96; **Prijedlog Zakona o pravima boraca i članova njihovih porodica**.

1. porodična naknada
2. uvećana porodična naknada
3. porodična penzija
4. dodatak na porodičnu penziju
5. pomoć u slučaju smrti

Porodična naknada znači novčano davanje po osnovu pogibije, smrti ili nestanka borca. Uz naprijed pomenuto uslovljavanje, ovo novčano davanje mora da zavisi od broja članova porodice, s tim da prevashodno treba da štiti djecu na redovnom školovanju i roditelje bez ikakvih drugih primanja. To znači da bi djeca i roditelji ovo pravo ostvarivali uporedo bez ikakvih drugih uslovljavanja.

Uvećanu porodičnu naknadu bi ostvarivali roditelji koji su izgubili jedino dijete ili su im druga nesposobna za privrjeđivanje.

Pravo na porodičnu penziju se ostvaruje prevashodno po propisima penzijsko-invalidskog osiguranja, što znači da bi pravo na porodičnu penziju mogao po propisima boračko - invalidske zaštite ostvariti jedan uzak i jako ograničen broj lica, prevashodno roditelja bez ikakvih primanja.

Cijenimo da bi porodičnu penziju, ukoliko se ne ostvari na drugi način nego to budu morali obezbijediti propisi boračko-invalidske zaštite, trebalo zadržati na nivou zajamčene penzije, dok privreda ne oživi i ne počne ostvarivati značajnije poslovne rezultate, a to znači, da do tada ne bi bilo ni **dodataka na porodičnu penziju**, ali ga svakako kao zakonsko rješenje za budućnost treba predvidjeti.

Pomoć u slučaju smrti treba obezbijediti i za umrlog vojnog invalida i umrlog borca, a njen iznos da zavisi od objektivnih mogućnosti, odnosno, da prati prosječne potrebe troškova sahrane usklađenih sa prosječnom platom u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Analizirajući ova osnovna prava porodica poginulih, umrlih i nestalih boraca, nameće se zaključak da bi ih u ovoj mjeri zaista trebalo regulirati. Ali, visina ostvarivanja ovih prava uslovljena je, prije svega, budžetskom moći zemlje. Ovako definisana osnovna prava i novčana nadoknada koja se daje po njima treba da je usklađena sa

troškovima života i to nakon utvrđenih plata ili penzija po propisima penzijsko-invalidskog osiguranja, a to znači da država prevashodno vodi računa o onima koji samostalno ne privređuju za život.

Osnovicu za određivanje osnovnih prava (porodične naknade, uvećana porodična naknada, porodična penzija, dodatak na porodičnu penziju i pomoć u slučaju smrti), kao prava koja se finansiraju sa nivoa Federacije Bosne i Hercegovine, treba da čini prosječna plata Federacije Bosne i Hercegovine iz prethodne godine, u odnosu na godinu ostvarivanja prava. U odnosu na Prijedlog zakona o pravima boraca i članova njihovih porodica, u kome imamo nekonzistentne osnovice i velika odstupanja od objektivnih mogućnosti države, cijenimo da ova boračka populacija i danas treba da bude adekvatno zaštićena. Državi i njenom aparatu se mora omogućiti ambijent u kome će pored navedene obaveze moći revitalizirati privredu i time omogućiti zapošljavanje radno sposobne boračke populacije koja će najbolje znati cijeniti i izdržavati svoje radno nesposobne saborce. Do tada, prosjek plate u Federaciji Bosne i Hercegovine iz decembra prethodne godine, kao i prosječnu platu Vojske Federacije iz prethodne godine, u odnosu na godinu ostvarenja prava, treba izbjeći, zbog toga što ova boračka populacija, a to je dokazala praktično više nego drugi, želi da dijeli sudbinu države Bosne i Hercegovine. A mora se priznati i to da država, ukoliko se budu uzimale ovako različite osnovice, na ovaj način može "izigrati" ovu populaciju, jer je prosjek plate Federacije Bosne i Hercegovine za jedan mjesec moguće prikazati uvijek manjim nego što jeste, dok je prosjek plate u Federaciji Bosne i Hercegovine za godinu dana praktično nemoguće prikazati lažnim. Vojska Federacije je samo jedan segment, zajedno sa Ministarstvom odbrane, koji kao organ državne uprave treba da dijeli sudbinu svih drugih organa, a time i Federacije Bosne i Hercegovine, te se onda nameće logično pitanje: zbog čega ostvarivanje ovih prava činiti ovoliko komplikovanim? Nedvojbeno je da djecu poginulih boraca i njihove roditelje, a posebno one bez redovnih primanja, treba zaštititi maksimalno, shodno mogućnostima, ali je sigurno da država nije i neće moći nikada svima obezbijediti život bez rada - radno

sposobnih, a niti bi trebalo biti u zabludi da se kroz novac ovim porodicama može nešto nadoknaditi, osim omogućiti život dostojan čovjeka.

Što se tiče prava porodica nestalih boraca one treba da uživaju sva ona prava koja pripadaju porodicama poginulih boraca i to dok ta nestalost traje. S obzirom da je teško očekivati, a mišljenja smo i nemoralno, od članova ovih porodica da svoje nestale redovnim sudskim putem odmah proglašavaju umrlim, što bi trebalo biti pravilo, do daljnjeg kao dokaz o nečijoj nestalosti, treba koristiti uvjerenja vojnih jedinica u kojima se nestalost dogodila. Naravno, shodno prilikama u državi, mora se zakonski ostaviti jedan primjeren rok do kada će se ovo pravo, na osnovu ovakvog dokaza nestalosti, moći ostvarivati, te, shodno tome, odrediti rokove u kome su porodice nestalih boraca dužne u sudskom postupku proglasiti nestala lica za umrla. Zakonodavac svakako o ovome mora voditi računa, s tim što mora ostaviti primjeren rok do kada se ovaj posao treba okončati.¹³

---

¹³ **ZBIRKA PROPISA ...; Zakon o izuzetnom materijalnom obezbjeđenju ratnih vojnih invalida i porodica poginulih boraca**, Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, br. 33/95, 37/95. i 17/96; **Zakon o pravima hrvatskih branitelja iz domovinskog rata i članova njihovih obitelji**, Službeni list Republike Hrvatske, br. 108/96; **Prijedlog Zakona o pravima boraca i članova njihovih porodica**.

RATNI I MIRNODOPSKI VOJNI INVALIDI

Pod ratnim vojnim invalidom se, u skladu sa politikom reguliranja i ostvarivanja prava boraca, smatra lice koje je, učestvujući u odbrani Bosne i Hercegovine kroz oružani otpor agresoru i djelovanja u direktnoj vezi s tim, zadobilo ranu, povredu, ozljedu, bolest ili pogoršanje bolesti, pa je zbog toga nastupilo oštećenje njegovog organizma najmanje za 20%. Pod mirnodopskim vojnim invalidom se podrazumijeva isto ovo oštećenje, kao kod ratnog, ali poslije prestanka neposredne ratne opasnosti. Kod oboljenja za mirnodopskog ratnog vojnog invalida da bi stekao to svojstvo potrebno je da je oštećenje organizma nastupilo za najmanje 60%. Jedan invalid može da ima svojstvo i ratnog i mirnodopskog, s tim što mu se invaliditet utvrđuje prema ukupnom oštećenju organizma po oba osnova.¹⁴

Invalidnost potiče od latinske riječi "invalidus", što znači: nejak, nemoćan, slab, iznemogao, nesposoban, onesposobljen. Do svog sadašnjeg značenja invalidnost je pretrpjela niz značajnih promjena. Međutim, i danas postoje neslaganja u definiciji invalidnosti, odnosno u njenom korjenitom značenju. Za laike je invalidnost gubitak nekog dijela tijela, za privrednike smanjenje kvaliteta i kvantiteta radnog učinka pojedinca, za osiguranika je to, u prvom redu, gubitak zarade i određene socijalne pozicije. Za nas, u prvom redu iz praktičnih razloga, a svakako i teorijskih, treba ukazati na tri različite procjene ili ocjene koje su do sada (a i od sada) ratnim vojnim invalidima donosile (i donosiće) određena prava i to:

1. Procjena radne sposobnosti;
2. Utvrđivanje tjelesnog oštećenja organizma, te eventualno sticanje invalidnosti;
3. Procjena vojne sposobnosti, koja je za vrijeme ratnog stanja značila osnov za sticanje prava.

Važno je napomenuti da se ove procjene međusobno ne isključuju, niti jedna drugu obavezuje. Naravno, prikupljena medicinska

---

¹⁴ Zakon o osnovnim pravima invalida i porodica palih boraca, Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, broj: 2/92 i 13/94.

dokumentacija za bilo koju od procjena, veoma je korisna u cilju donošenja druge. Za naše naučno razmatranje i praktičnu korist posebno su važne ocjene invalidnosti i radne sposobnosti, te ćemo u tom smislu i fokusirati pažnju. I dalje smatramo da ove ocjene treba da vrše različite komisije, na čelu sa ljekarima specialistima, ali invalidnost i radnu sposobnost, svakako, treba dovesti u vezu, posebno kroz propise penzijsko - invalidskog osiguranja. Na tragu ovog razmišljanja, na početku je potrebno napraviti distinkciju između tjelesnog oštećenja i invalidnosti.

Tjelesno oštećenje postoji kad kod osiguranika nastane gubitak, bitnije oštećenje ili znatnija onesposobljenost pojedinih organa ili dijelova tijela, što otežava normalnu aktivnost organizma i iziskuje veće napore u ostvarivanju životnih potreba, bez obzira na to da li ono prouzrokuje ili ne prouzrokuje invalidnost. Prema tome, tjelesno oštećenje može, a ne mora, da se podudara sa invalidnošću. Osiguranik kod kojeg postoji tjelesno oštećenje može da radi puno radno vrijeme na određenom radnom mjestu i da ostvaruje iste rezultate kao i radnik kod kojeg ne postoji tjelesno oštećenje. To znači da kod ovih osiguranika može biti da su i radna i profesionalna sposobnost potpuno očuvane, tako da ne postoji ni smanjenje ni gubitak radne sposobnosti, kao ni neposredne opasnosti od nastanka invalidnosti ili promjene u radnoj sposobnosti. Ovi osiguranici su u odnosu na druge hendikepirani, prvvenstveno u pogledu obavljanja svakodnevnih životnih potreba, ali i u vezi odlaska i dolaska na posao i slično. Vrstu tjelesnog oštećenja, kao i listu tjelesnih oštećenja, treba da utvrđuje i donosi federalni organ nadležan za poslove boračko - invalidske zaštite. S obzirom da je ova lista dosta zastarjela, a i rigoroznija je od liste iz oblasti penzijsko - invalidskog osiguranja istu treba revidirati i uskladiti sa činjeničnim stanjem, posebno u oblasti neuropsihijatrijskih i drugih oboljenja i pogoršavanja oboljenja. U sklopu ovog istraživanja većina ljekara je podržala inicijativu da se lista tjelesnih oštećenja revidira. Za razliku od tjelesnog oštećenja organizma, invalidnost postoji kada kod osiguranika, zbog trajnih promjena u zdravstvenom stanju, prouzrokovanih povredom, ozljedom, bolešću i pogoršanjem oboljenja nastalog u odbrani Bosne i Hercegovine, koje se ne mogu

otkloniti liječenjem ili mjerama medicinske rehabilitacije, nastane smanjenje ili gubitak radne sposobnosti za obavljanje poslova, odnosno radnih zadataka koji odgovaraju njegovoj stručnoj spremi, odnosno radnoj sposobnosti stečenoj radom. Iz izloženog valja zaključiti da stečeno svojstvo ratnog ili mirnodopskog vojnog invalida treba, u cilju zaštite ove boračke populacije, posmatrati isključivo u kontekstu radne sposobnosti. Time se postižu dvije nemjerljive koristi:

1. rad je najbolji i najefikasniji vid rehabilitacije, kako medicinske, tako i profesionalne, i
2. konačno se ratni vojni invalid osjeća i lično i društveno korisnim članom zajednice, a na ovaj način najbolje pomaže i sebi i državi, jer počinje da živi od vlastitog rada.

Ako ni zbog čega drugog, onda su ova dva razloga, bez nabiranja drugih, sasvim dovoljna da se invalidnost promatra i konačno novčano vrednuje, ovisno od stanja radne sposobnosti.

Oružana agresija na Bosnu i Hercegovinu, genocid i drugi oblici zločina sa sobom su donijeli još jedno neriješeno pitanje i to, nažalost, mlade populacije, najčešće između 18 i 35 godina. Veliki je broj ovih lica niske starosne dobi koji su ostali teški ratni vojni invalidi. S obzirom da tako mladi nisu uspjeli, ne samo naći nikada do danas zaposlenje, nego na njihovu i našu žalost, čak ni škole završiti. Postavlja se pitanje kako ih kroz redovne državne institucije stalno zbrinuti i obezbijediti im uslove za život? Ako je naprijed, u ovim definicijama bilo riječi o osiguranicima, onda se nameće samo jedno pitanje, kako ovo obezbijediti ili prevazići? Cijenimo da je i za njih, kao i ostale osiguranike, ovo pravo potrebno obezbijediti kroz fondove penzijsko - invalidskog osiguranja, i to tako što bi se za obračunate penzije iz budžeta sredstva uplatila fondu penzijsko - invalidskog osiguranja, sa svim pripadajućim porezima i doprinosima. Na taj način bi svi, posebno ratni vojni invalidi, i de fakto (de facto) i de jure (de iure) postali osiguranici, te time ispunili uslove da se na sve primijene ista mjerila. Da je trajna invalidnost kompatibilna sa radnom sposobnošću, kad su u pitanju materijalna davanja, mišljenja smo, da se može zaključiti iz naprijed navedenog, kao i onoga što slijedi.

U našoj provedenoj anketi svi ispitanici iz reda ratnih vojnih invalida su se složili u tome, da među ovom populacijom prioritarno i značajno za životnu sigurnost treba zaštititi radno nesposobne, a to znači neovisno od utvrđenog procenta invalidnosti. Ovo svoje viđenje potkrepljujemo sljedećim primjerima:

Kad imamo dvojicu ratnih vojnih invalida sa istim procentom invalidnosti (od 50%), s tim što je prvi ovaj procenat dobio zato što je izgubio dio stopala i po zanimanju je nekvalifikovani radnik, a drugi je taj procenat dobio zbog više povreda, ozlijeđa ili oboljenja, pa mu je utvrđen ukupan invaliditet od 50%, a po zanimanju je ekonomski tehničar, onda ova dva ratna vojna invalida, i sa medicinskog, a i sa radnog stanovništva, u potpuno su različitim pozicijama, Naime, invalid bez dijela stopala je sa funkcionalnog aspekta organa više za život hendikepiran od ovog drugog, kod koga su najčešće, funkcionalno organi sa manjim ili bez oštećenja. U pogledu radne sposobnosti prvi je spram svog zanimanja - u najboljoj varijanti po njega - radnik sa preostalom radnom sposobnošću, dakle, izmijenjenom u odnosu na prvobitnu, dok je drugi, spram svog zanimanja potpuno radno sposoban. Ovoliko značajnih razlika kod ratnih vojnih invalida sa istim procentom invalidnosti, u odnosu na dosadašnje (predratno, ratno i poratno stanje), u kome su bez ikakvih razlika ovi invalidi u potpuno istom položaju, sigurno su dovoljni da se ovo pitanje riješi na način kako to iz svojih naučno - praktičnih spoznaja predlažemo.

Mi cijenimo da ma koliko zemlja bila bogata i ma koliko izdvajala za boračku zaštitu ona sigurno na taj način korisnicima ne može kompenzirati gubitak dijelova tijela ili nastale bolesti. Ono što joj je cilj, a to je, da tim licima novčanim sredstvima olakša svakodnevno življenje. Primjenjujući ovo na državu Bosnu i Hercegovinu, odnosno Federaciju Bosne i Hercegovine, smatramo da je potrebno zadržati naziv za ovo novčano davanje invalidnina, za ratnog vojnog invalida - da se ne zaboravi, ali visina ovog novčanog davanja države treba da bude uslovljena novčanim primanjima pojedinca, te tako, da država vodi i prvenstvenu brigu o nezaposlenim, odnosno težim ratnim vojnim invalidima. Elaborirajući ovo pitanje i predlažući ovaj zaokret, po nama logičan i opravdan, smatramo da se na ovaj način postiže

pravičnost i adekvatnija zaštićenost ove najzaslužnije populacije za opstanak Bosne i Hercegovine i njenih naroda, a državi omogućava da u socijalno mnogo stabilnijem ambijentu pokrene privredu i zapošljava i ovu, a posebno najmnogobrojniju populaciju demobilisanih boraca. Slijedom rečenog, znači da reguliranje, posebno osnovnih prava, treba učiniti na nivou Federacije Bosne i Hercegovine i sa tog nivoa ih i finansirati, a samo ostvarivanje tih prava treba da bude prema teritorijalnom principu, odnosno prema mjestu prebivališta ili boravišta. Kod definiranja visine novčanih davanja pojedinca voditi računa o njegovim ukupnim redovnim mjesečnim primanjima pa ovisno od toga odrediti visinu davanja po osnovu invalidnosti. Visine drugih redovnih mjesečnih primanja, razvrstati u nekoliko grupa, od najvećih, za teže ratne vojne invalide, do najnižih, za lakše ratne vojne invalide, a onda invalidninom, kao posebnim novčanim davanjem, de facto, dati zaštitni dodatak kojim će se poboljšati socijalni položaj pojedinca. Lica sa preostalom radnom sposobnošću, do njihovog zaposlenja, treba da budu bolje materijalno opskrbljena od radno sposobnih, ali ta primanja nikako ne smiju biti tolika da bi bila destimulativna za traženje zaposlenja. Praktično bi ovo teoretsko razmatranje izgledalo ovako:

Ako uzmemo, na primjer, tri grupe invalidnosti i to: III grupa - 90%; IV grupa - 80% i V grupa - 70%. Ukoliko među sve tri grupe invalidnosti, imamo po trojicu invalida, od kojih je po jedan nesposoban za rad, drugi je nezaposlen (bilo sa radnom ili preostalom radnom sposobnosti) i treći je zaposlen (bilo sa radnom ili preostalom radnom sposobnosti), onda se, u ovom primjeru, prvo definišu u svakoj od ovih grupa po tri različita novčana iznosa, i to najveći za nesposobnog za rad, a najniži za zaposlenog. Nesposobni ima najveća primanja, jer nije u stanju da radi i sam privređuje, te se država o njemu mora starati. Nezaposleni ratni vojni invalid sa punom ili preostalom radnom sposobnosti do zaposlenja treba da bude bolje zaštićen od istog takvog lica koje je zaposleno i čija primanja po ovom našem viđenju, i po osnovu invalidnine, treba da budu najniža, ali ipak treba da postoji davanje, makar ono za ova lica, sa novčane strane bilo i simbolično. S obzirom da su svi ratni vojni invalidi razvrstani u 10

grupa, to znači da bi pojedinačna primanja bila najveća u I grupi, a najniža u X grupi invalidnosti s tim, da bi u okviru jedne grupe, kako je već rečeno, postojale tri različite visine novčanih davanja, gradirana od nesposobnog za rad do zaposlenog ratnog vojnog invalida. I pored ovoga smatramo da treba zadržati grupe invalidnosti, jer je uzrok invalidnosti tjelesno oštećenje organizma koje povlači to svojstvo, a prevashodno je potrebno za grupisanje ratnih vojnih invalida kod definiranja prioriteta za druga materijalna i nematerijalna prava, u što ćemo se uvjeriti u daljem izlaganju. Ovaj način materijalne opskrbe vojnih invalida pruža pravičnu preraspodjelu ukupnih davanja države, shodno realnim mogućnostima države i potrebama svakog pojedinca, što se uporedo i ravnopravno koriguje invalidnošću i radnom sposobnošću, s tim da jedno drugo ne isključuje, nego naprotiv, jedno drugo dopunjava. Po postojećim pozitivnim propisima iz ove oblasti, kao i Prijedloga zakona o pravima boraca i članova njihovih porodica, ova prava se kumuliraju, što je još najgore, u nesmanjenim iznosima. Tako, naprimjer, trenutno je praktično moguće, a dosta često i prisutno, da ratni vojni invalid prima invalidninu, izuzetno materijalno obezbjeđenje, platu i slično, a za razliku od drugog koji, ako je sposoban ili ograničeno sposoban za vojnu službu ili sposoban za rad i ne radi, prima samo invalidninu. Ove anomalije bi konačno ovim načinom pružanja zaštite bile prevaziđene i zasigurno bi se ovim dao doprinos u vraćanju povjerenja državi, njenim institucijama i konačno postigla neuporedivo veća pravičnost, za kojom se toliko traga i o kojoj se u kontekstu morala ne prestaje govoriti i pisati. I na ovaj način, preventivno se sprječavaju eventualne neželjene posljedice, koje bi mogle prouzrokovati socijalni nemiri, a u jednom značajnom dijelu i na ovaj način bi bili preduprijeđeni. U odnosu na postojeći Zakon o osnovnim pravima vojnih invalida i porodica palih boraca, donešen u ex - SFRJ, sigurni smo, da postojeća i stečena prava borca iz Drugog svjetskog rata treba u nesmanjenom iznosu zadržati i nastaviti ih isplaćivati tim borcima, bar kao i do sada.

OSNOVNA PRAVA VOJNIH INVALIDA

U osnovna prava vojnih invalida ubrajaju se sljedeća:

1. lična invalidnina;
2. dodatak na njegu i pomoć od strane drugog lica;
3. ortopedski dodatak;
4. invalidska penzija;
5. dodatak na penziju;
6. prava po osnovu preostale radne sposobnosti;
7. novčana naknada za vrijeme nezaposlenosti;
8. besplatna dodjela motornog vozila za ratne vojne invalide 100% I grupe.

Da bi lice steklo pravo na ličnu invalidninu prethodno mu mora biti priznato svojstvo invalida, i to u prvom stepenu, od nadležnog državnog organa za poslove boračko - invalidne zaštite, shodno stepenu oštećenja njegovog organizma izraženog u procentu, pod uslovom da je uzrok tome rana, povreda, ozljeda ili bolest, kao i pogoršanje iste, zadobijena u svojstvu vojnog lica u odbrani Bosne i Hercegovine od agresora. Intencija je da se sve vrste tjelesnih oštećenja nalaze u listi tjelesnih oštećenja, kako bi analogiju medicinara sveli na najmanju moguću mjeru, te time, skoro praktično isključili diskrecionu ocjenu ljekara, a ovo pitanje maksimalno objektivizirali, za razliku od dosadašnjih rješenja. Ovdje posebno ukazujemo na zastarjelost liste tjelesnih oštećenja, koju, po nalogu državnog organa za poslove boračko - invalidske zaštite, trebaju revidirati dokazani medicinski stručnjaci. Ono što trenutno predstavlja najveći problem jesu oboljenja i pogoršanja oboljenja, nastala za vrijeme agresije. Nesumnjivo je da ovdje do izražaja dolazi isključivo diskreciona ocjena ljekara. Međutim, u listu tjelesnih oštećenja mogla bi se unijeti, u velikom dijelu, i objektivna mjerila za uspostavljanje ovakvih dijagnoza. Objektivnom dijagnostikom izbjeglo bi se donošenje različitih nalaza, ocjena i mišljenja ljekara, što je sada u praksi, nažalost, dosta čest slučaj.

Vojni invalidi se u cilju ostvarivanja pripadajućih prava razvrstavaju u deset grupa vojnog invaliditeta:

- I grupa - invalidi sa 100% invaliditeta kojima je za redovni život potrebna njega i pomoć od strane drugog lica;
- II grupa - invalidi sa 100% invaliditeta;
- III grupa - invalidi sa 90% invaliditeta;
- IV grupa - invalidi sa 80% invaliditeta;
- V grupa - invalidi sa 70% invaliditeta;
- VI grupa - invalidi sa 60% invaliditeta;
- VII grupa - invalidi sa 50% invaliditeta;
- VIII grupa - invalidi sa 40% invaliditeta;
- IX grupa - invalidi sa 30% invaliditeta;
- X grupa - invalidi sa 20% invaliditeta.

S obzirom na to da se lična invalidnina utvrđuje u mjesečnom iznosu, prema grupi vojnog invaliditeta, mišljenja smo, da je za osnovicu najuputnije uzeti prosječnu platu Federacije Bosne i Hercegovine iz godine koja prethodi sticanju svojstva invalidnosti. Prosječna plata Federacije Bosne i Hercegovine najpribližnije odlikava stanje i mogućnosti jedne zemlje, što je sigurno dovoljan razlog da se ovako i postupi. Procenti koje treba odrediti da bi se od osnovice mogla izračunati mjesečna invalidnina, moraju se dovesti u vezu sa radnom sposobnošću, te po utvrđivanju tog statusa, ovisno od toga da li je lice u određenoj grupi invaliditeta nesposobno za rad, nezaposleno ili zaposleno, odrediti im i procenete, odnosno mjesečno primanje, za svakog pojedinca. Za najteže vojne invalide, kao dodatak uz invalidninu, predvidjeti i dodatak za njegu i pomoć od strane drugog lica, ukoliko pojedincu to pravo pripada. Zato se i predviđa da pravo na dodatak za njegu i pomoć od strane drugog lica mogu da imaju vojni invalidi od I do IV grupe, koji su nesposobni za vršenje osnovnih životnih potreba bez pomoći drugog lica. Da su potrebe za pomoći od strane drugog lica različite najbolje ukazuje činjenica da se i po ovom osnovu vojni invalidi razvrstavaju u dva stepena:

- a) u prvi stepen - vojni invalidi I grupe;

b) u drugi stepen - vojni invalidi II, III i IV grupe kod kojih, pored vojnog invaliditeta, postoje i druga oštećenja organizma koja su zajedno sa vojnim invaliditetom jednaka oštećenju organizma, vojnog invalida I grupe. Dakle, kod vojnog invalida I grupe, kao najtežeg, potreban je obligatorno dodatak za njegu i pomoć od strane drugog lica, a kod vojnih invalida od II do IV grupe ovaj je dodatak prisutan samo ako je invaliditet sa drugim tjelesnim oštećenjem jednak oštećenju organizma vojnog invalida I grupe.

Kako među invalidima od I do IV grupe treba tražiti najveći broj nesposobnih za rad zbog svega navedenog, to istima invalidnina, pa i dodatak za njegu i pomoć od strane drugog lica i ortopedski dodatak, ukoliko im pripadaju, treba da budu najveći i da time država, prevashodno ovu populaciju, u cjelosti zbrine. Osnovicu za određivanje visine dodatka za njegu i pomoć od strane drugog lica treba da predstavlja, također, prosječna plata u Federaciji Bosni i Hercegovini iz prethodne godine, u odnosu na godinu kada se ovo pravo utvrdi, s tim što treba da postoji razlika u visini dodatka za prvi i drugi stepen, u korist onog težeg. Ukoliko korisnik dodatka zaključi ugovor o radu sa licem koje mu pruža njegu i pomoć, onda mu treba obezbijediti i naknadu koju je kao obveznik plaćanja doprinosa iz plaće uplatio za to lice. U cilju cjelovitije zaštite najtežih vojnih invalida za one kod kojih su rane, povrede, ozljede, bolesti ili pogoršanje bolesti prouzrokovale amputaciju ekstremiteta ili teško oštećenje funkcije ekstremiteta, kao i potpunog gubitka vida na oba oka ili enklacije (vađenje) jednog oka, nužno je obezbijediti i ortopedski dodatak, kao još jedan od vidova zaštite vojnih invalida sa najtežom invalidnošću. Pošto ova oštećenja nisu sva ista ona se, prema težini, vrsti i uzroku oštećenja, razvrstavaju u četiri stepena. Nastojeći ovim licima pružiti što potpuniju zaštitu, onda, u tom slučaju, kao i kod lične invalidnine i dodatka za njegu i pomoć od strane drugog lica, i ovdje osnovicu treba da predstavlja prosječna plata u Federaciji Bosni i Hercegovini iz prethodne godine u odnosu na godinu konstituisanja

ovog prava. Naravno, najveći iznos ovog dodatka treba da je za prvi, a najniži za četvrti stepen.

Prava vojnih invalida po osnovu kojih se stiču novčana primanja, a koja se finansiraju sa nivoa Federacije Bosne i Hercegovine, iscrpljuju se sa invalidskom penzijom. Pravo na invalidsku penziju stiče ratni vojni invalid kod koga je gubitak radne sposobnosti nastupio kao posljedica ranjavanja ili ozljede zadobijene u odbrani Bosne i Hercegovine ili zatočeništvu u logoru ili kao posljedica bolesti ili pogoršanja bolesti zadobijenih pri službi u Vojsci Federacije ili Ministarstvu unutrašnjih poslova. To pravo prvenstveno se ostvaruje po Zakonu o penzijskom i invalidskom osiguranju, što znači, da bi to pravo bilo ostvareno, pored pobrojanih, neophodno je posjedovanje svojstva osiguranog lica. Da bi neko bio osiguranik po propisima penzijskog i invalidskog osiguranja, potrebno je da je bar jedan dan bio zaposlen. Za ratne vojne invalide koji ne ispunjavaju ovaj posljednji navedeni uslov invalidska penzija će se ostvariti preko Fonda penzijskog i invalidskog osiguranja, s tim što je obaveza federalnog organa za boračka pitanja da za sve ratne vojne invalide bez radnog staža uplate sredstva za iste, sa pripadajućim doprinosima. U cilju što adekvatnije zaštite najtežih ratnih vojnih invalida, a to su upravo oni koji su nesposobni za rad, kao i dosad potvrđene politike Bosne i Hercegovine da se što bolje regulišu i ostvaruju prava boračke populacije, ovo zahtijeva prioritet u rješavanju. Da bi regulirano bilo i ostvarivo, što znači provodivu politiku u zaštiti boračke populacije, u odnosu na Prijedlog Zakona o pravima boraca i članova njihovih porodica, i za osnovicu za utvrđivanje visine invalidske penzije treba uzeti prosječnu platu u Federaciji Bosni i Hercegovini iz godine koja prethodi godini u kojoj se ostvaruje ovo pravo. Ovdje je cilj adekvatne, ali i realno provodive zaštite, koja se neće moći postići sa osnovicom koju predviđa Prijedlog Zakona, a to je prosječna plata Vojske Federacije iz prethodne godine. U vezi sa tim, treba insistirati da svi koji stiču uslove za penziju to pravo ostvaruju na jedinstven način i po Zakonu o penzijskom i invalidskom osiguranju, kako ova boračka

populacija, tako i ona vojna lica koja su još uvijek aktivna u Vojski Federacije i Ministarstvu unutrašnjih poslova.

Dodatak na penziju, kao korektivno pravo koje utiče na statusni položaj korisnika, tiče se prevashodno lica sa gubitkom radne sposobnosti, sa manjim radnim stažom. U pravilu, treba predvidjeti da se ovo usklađivanje vrši do prosječne plate Federacije Bosne i Hercegovine, samo pod uslovom da materijalne (finansijske) prilike to dozvoljavaju. U protivnom, do sticanja ovih uslova, koji bi se godišnje provjeravali i utvrđivali od strane zakonodavnog organa, na prijedlog Vlade Federacije Bosne i Hercegovine, za sve one koji kao osiguranici po Zakonu o penzijskom i invalidskom osiguranju ne bi ostvarili invalidsku penziju za ta lica sredstva bi osigurao federalni organ za boračka pitanja u visini zajamčene penzije, a isplatu bi vršio Fond penzijskog i invalidskog osiguranja.

Uvažavajući doprinos i zaslugu u odbrani Bosne i Hercegovine, kojom prilikom je vojni invalid zadobio ranu, povredu, ozljedu ili bolest, a utvrđena mu je preostala radna sposobnost, trebalo bi mu se obezbijediti pravo na profesionalnu rehabilitaciju, uključujući i školovanje za obavljanje poslova za koje se traži stručna sprema viša od one koju ima, bez obzira da li mu je nakon profesionalne rehabilitacije osigurano zaposlenje, a sve na osnovu nalaza, ocjene i mišljenja stručnog organa za ocijenu radne sposobnosti. Profesionalna rehabilitacija ovih lica, za koja se ona utvrdi, je neophodna i zbog toga da bi se ovim licima na ovaj način pomoglo u tržišnom načinu privređivanja. Ukoliko se licu da pravo na profesionalnu rehabilitaciju, onda u cilju njenog ostvarivanja, organima državne uprave koji treba da je provedu, treba dati obligatorne i prekluzivne rokove u kome su je dužni provesti. U odnosu na Prijedlog Zakona o pravima boraca i članova njihovih porodica, a cijeneći obaveze od početka do kraja profesionalne rehabilitacije, naknadu tim licima treba dati za vrijeme rehabilitacije, a po isteku iste, do zaposlenja ili odbijanja ponuđenog zaposlenja koje odgovara stručnoj spremi ili radom stečenim sposobnostima. Nakon toga ova lica treba da dijele sudbinu ostalih nezaposlenih invalida. Kriterij i postupak za sticanje ovog prava treba

da bude jedinstven za prostor Federacije Bosne i Hercegovine, a ostvarivanje i potrebna sredstva za profesionalnu rehabilitaciju, obezbjeđuju se u kantonu.

Reguliranje i ostvarivanje prava nezaposlenih ratnih vojnih invalida nužno je riješiti putem Federalnog i kantonalnih Zavoda za zapošljavanje. To pravo se svodi na naknadu za nezaposlenost, koje, da bi bilo realizovano, treba da bude usklađeno sa prosječnom platom Federacije Bosne i Hercegovine i to u procentu koji budu prioriteto dozvoljavali prihodi ostvareni od doprinosa za nezaposlenost, putem državnog, Federalnog i kantonalnih Zavoda za zapošljavanje, te eventualnih jednokratnih intervencija kantonalnih i federalnog budžeta. Za bržu implementaciju i zaživljavanje zaštite nezaposlenih, kao i stručnu pomoć za efikasnije zapošljavanje, treba koristiti svjetska iskustva iz ove oblasti, na nivou države Bosne i Hercegovine. Za sve druge vojne invalide, a posebno za invalide iz Drugog svjetskog rata treba zadržati stečena prava i obezbijediti obligatorno pravo na ličnu invalidninu, dodatak za njegu i pomoć od strane drugog lica, te ortopedski dodatak i zdravstvenu zaštitu. Za članove porodice poginulih boraca iz Drugog svjetskog rata, također, nužno je obezbijediti i porodičnu naknadu, uvećanu porodičnu naknadu, zdravstvenu zaštitu i pomoć u slučaju smrti.

Uz ove novčane naknade, kojima se prvenstveno, ratnim vojnim invalidima nesposobnim za rad omogućavaju uslovi za život i življenje, a u cilju njihove resocijalizacije, koja se uz medicinsku rehabilitaciju postiže i njihovim uključenjem u društveno - političke prilike zemlje, potrebno im je obezbijediti i besplatno motorno vozilo, kojim će se ovaj cilj puno lakše i postići. Uvažavajući ekonomske prilike zemlje, ratnim vojnim invalidima 100% I grupe za sada treba obezbijediti motorno vozilo, koje će im služiti kao ortopedsko pomagalo i zahvaljujući kome će se ponovo uključiti u svijet svakodnevnice, druženja i kontakta sa ljudima, bez čega nema psihološke stabilnosti ove grupe ljudi, teško narušenog zdravlja. U ekonomski rovitom postratnom periodu, a u cilju konkretne pojedinačne i ciljane pomoći ovom dijelu boračke populacije, koju

jednom riječju možemo nazvati cjelovitom resocijalizacijom, uz ovo pomagalo, mora se precizirati vrijeme u kome se ovo ortopedsko pomagalo za ova lica ne može otuđiti, u protivnom, neće se postići svrha i cilj. Također, svima koji posjeduju vozačku dozvolu treba obezbjediti i dodatnu opremu u vozilu, kako bi samo invalidno lice moglo sa njime upravljati i lično ga koristiti. Da bi ova vozila dobili svi ratni vojni invalidi 100% I grupe neophodno je ovo pitanje regulirati i realizirati sa nivoa Federacije Bosne i Hercegovine, kako ovo značajno pitanje ne bi zavisilo od finansijske moći kantona.¹⁵

---

¹⁵ **ZBIRKA PROPISA ...; Zakon o izuzetnom materijalnom obezbjeđenju ratnih vojnih invalida i porodica poginulih boraca**, Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, br. 33/95, 37/95. i 17/96; **Zakon o pravima hrvatskih branitelja iz domovinskog rata i članova njihovih obitelji**, Službeni list Republike Hrvatske, br. 108/96; **Prijedlog Zakona o pravima boraca i članova njihovih porodica**.

IV

OSTVARIVANJE I POSTUPAK OSTVARIVANJA OSNOVNIH PRAVA PORODICA POGINULIH, UMRLIH I NESTALIH BORACA, RATNIH I MIRNODOPSKIH VOJNIH INVALIDA I UMRLIH VOJNIH INVALIDA

SISTEMSKO OSTVARIVANJE PRAVA BORACA

Osnovna prava (lična invalidnina, porodična naknada, dodatak za njegu i pomoć od strane drugog lica i ortopedski dodatak), pripadaju korisniku od prvog dana narednog mjeseca u odnosu na dan ispunjavanja propisanih uslova, a najranije od dana stupanja na snagu **Zakona o pravima boraca i članova njihovih porodica**, a u pogledu visine primanja od dana primjene tog Zakona. Kao dan koji se smatra da su ispunjeni uslovi za ostvarivanje prava po osnovu rane, povrede i ozljede, smatra se dan nastanka rane, povrede i ozljede, a po osnovu oboljenja ili pogoršanja oboljenja smatra se dan koji utvrdi nadležna ljeakarska komisija, kao dan nastanka oboljenja, odnosno pogoršanja oboljenja, a najranije od dana stupanja na snagu propisa iz ove oblasti. Sva ona lica koja ispune uslove za sticanje ovih prava, a žive na teritoriji države Bosne i Hercegovine, ostvariće, po navedenom Zakonu, ta prava, za razliku od dosadašnjih pozitivnih zakonskih rješenja. Ukoliko se taj problem ne bi na taj način riješio, i pored toga što je po Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine ova materija u nadležnosti kantona, ona je, kao što trenutno jeste, određena kočnica za Anex VII Dejtonskog sporazuma. Naime, svi korisnici ovog prava koji se vrata u entitet Republiku Srpsku, ukoliko se ovo pitanje ne riješi, makar i privremeno, ostaće bez uživanja pripadajućih im prava. Do sada ovo pitanje nije sistemski riješeno. Sve dok se ovo pitanje ostvarivanja predmetnih prava ne riješi na nivou države Bosne i Hercegovine, mora se predvidjeti odgovarajuće prelazno rješenje. Po našem mišljenju to pravo treba ostvarivati na prostoru Federacije Bosne i Hercegovine, i to u općini koja je teritorijalno najbliža mjestu prebivališta koje korisnik ima na prostoru entiteta Republike Srpske. Pri ostvarivanju prava, ukoliko korisnik ima mogućnost izbora korištenja ovog istog prava po drugom propisu, a za njega je povoljnije, treba mu, u tom slučaju, pružiti mogućnost izbora, ali ne i korištenja istog prava po dva različita propisa. S obzirom na to da je riječ o zakonskoj materiji potrebno je ukazati i na činjenicu da se tako stečena prava ne mogu prenijeti na drugo lice. Korisnici prava se moraju obavezati na ličnu prijavu svake promjene, koja na bilo koji

način utiče na korišćenje prava. O ovome su dužni, po službenoj dužnosti, da vode računa i općinski organi nadležni za poslove boračko - invalidske zaštite. Kada je riječ o zastarjelosti ovih potraživanja, uvažavajući činjenicu da je u biti već do sada utvrđeno kojim licima ova prava pripadaju, trebalo bi, po našem mišljenju, u odnosu na Federalni Zakon o zastarjelosti potraživanja, rokove skratiti. Pored gubljenja prava potraživanja u slučaju eventualne zastare postavlja se i pitanje kada potencijalni korisnici ova svoja prava ne mogu ostvariti nikako? Poštivajući dosadašnja zakonska rješenja, a i uvažavajući specifičnosti agresije na Bosnu i Hercegovinu, prava ne mogu ostvariti:

- lica koja se nalaze u sastavu neprijateljske vojske ili su prebjegla u neprijateljsku vojsku;
- lica koja su se sama ranila ili povrijedila, radi izbjegavanja vojne ili druge dužnosti za ciljeve odbrane i sigurnosti Federacije, odnosno Bosne i Hercegovine;
- lica koja su osuđena pravosnažno sudskom presudom zbog izvršenja težih krivičnih djela protiv ustavnog poretka Bosne i Hercegovine, ustavnog poretka Federacije, krivičnih djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava i krivičnih djela protiv oružanih snaga Federacije Bosne i Hercegovine.

U odnosu na ovakvu nemogućnost ostvarivanja prava, a riječ je svakako o zakonskoj materiji, moraju se predvidjeti i slučajevi prestanka prava, ali, kako je ovo pitanje na zadovoljavajući način riješeno Zakonom o osnovnim pravima vojnih invalida i porodica palih boraca, koji se još uvijek primjenjuje, onda ta rješenja treba i zadržati. U postupku ostvarivanja prava na sve korisnike treba primijeniti opšte zakonske odredbe upravnog postupka i upravnog spora, uvažavajući specifičnost ovih problema, kao i ratno i poratno vrijeme u kome je rješavano o ovim pravima.

Imajući to u vidu, ovom je prilikom potrebno posebnu pažnju posvetiti reviziji već donesenih rješenja, odnosno konstituisanih prava. Pored redovne - zakonske revizije koja je u nadležnosti kantonalnih organa za boračko - invalidsku zaštitu veoma je važna i revizija

postojećih rješenja u odnosu na Zakon o pravima boraca i članova njihovih porodica, koji treba da se donese. Korisnicima prava po postojećim propisima, u odnosu na Prijedlog Zakona o pravima boraca i članova njihovih porodica, treba donijeti nova rješenja po federalnom propisu, a reviziju tih rješenja izvršiti u roku od šest mjeseci od dana donošenja rješenja, s tim što će općinski organi rješenja dostaviti na reviziju odmah po isteku roka za žalbu, a najkasnije u roku od tri mjeseca od dana donošenja rješenja. Ove revizije su višestruko korisne, a posebno iz razloga da se utvrde definitivna i konačna stanja, da se konačnim ukidanjem privremenosti rješenja otkloni bitno smanjena odgovornost u odnosu na trajna rješenja, te definitivno formirati dokumentaciju kao osnovno činjenično stanje na osnovu čega organi državne uprave treba da izvedu i druge dokaze i odluče o podnesenim zahtjevima.

U cilju utvrđivanja materijalne istine treba koristiti ona dokazna sredstva, bez kojih bi se otvorio prostor za zloupotrebe i nepravdičnost. Pisana dokazna sredstva postoje u jedinicama Vojske Federacije Bosne i Hercegovine, Federalnoj upravi za pitanja boraca i invalida odbrambeno-oslobodilačkog rata i Ministarstvu odbrane Federacije Bosne i Hercegovine, a mogu se dobiti i kroz eventualne upravne postupke u procesu dokazivanja pripadnosti vojnim jedinicama. Navedenim postupkom sigurno će se izbjeći svjedoci kao jedino dokazno sredstvo, kako se ne bi ponovilo ovo, po nama, za dokazivanje ovih prava, najnesigurnije i neobjektivno dokazno sredstvo.

Kako je bolest i pogoršanje bolesti, na osnovu čega se može steći neko od ovih prava, najteže objektivizirati, to bi medicinska dokumentacija trebalo da bude iz više zdravstvenih ustanova na osnovu kojih bi odgovarajuća ljekarska komisija zasnovala svoj nalaz, ocjenu i mišljenje. Kod ranjavanja, povreda i ozljeda medicinska dokumentacija, kao pisano dokazno sredstvo treba da potiče iz vremena neposredno po zadobijanju rane, povrede i ozljede. Dokazna sredstva, potrebna za dokazivanje svojstva neophodnog za sticanje prava pri federalnom organu za boračko - invalidsku zaštitu, dužni su dostaviti svi oni od kojih ovaj državni organ uprave to bude tražio.

Za pravično obavljanje ovog posla posebno je važan rad ljekarskih komisija, koje će na osnovu svog nalaza, ocjene i mišljenja utvrditi stanje kod potencijalnog korisnika prava. Da bi preduprijedili sve sumnje i eventualne zloupotrebe, te tako omogućili državnom organu uprave za poslove boračko - invalidske zaštite da vodi i koordinira ove poslove, ljekari u komisijama ne treba da budu u radnom odnosu sa tim organom, nego angažovani po ugovoru o djelu, sa mogućnošću čestih promjena. Na ovaj će se način promijeniti dosadašnja praksa i stanje. Ukoliko se odmah, pa i prije donošenja novog Zakona iz oblasti boračko - invalidske zaštite, jer to i postojeći pozitivni zakonski propisi dozvoljavaju, formira posebna komisija na nivou Federacije Bosne i Hercegovine i omogući joj se, rekli bi, prvenstveno supervizorski rad, neposredno lakše će se posao obaviti, posebno revizije rješenja. Sve će ovo biti postignuto ukoliko se prethodno ujednače kriteriji za rad na cjelokupnom prostoru Federacije Bosne i Hercegovine.

Polazeći od stečenih i dosadašnjih iskustava, usklađenih sa pozitivnim zakonskim rješenjima, rukovodilac federalnog organa uprave iz ove oblasti treba da bliže riješi više pitanja: rad ljekarskih komisija u postupku ostvarivanja prava, način isplate novčanih prinadležnosti po pripadajućim pravima, način vođenja evidencija, posebno o korisnicima prava, te operativnim finansijskim poslovima. Uz sve ovo, ovaj federalni organ za sebe mora da zadrži, posebno upravni i finansijski nadzor. Pored ovoga nadzora, a u cilju uspostavljanja reda i discipline, te zakonskog trošenja sredstava, moraju postojati sankcije i za korisnika, ukoliko nije prijavio sve nastale promjene koje utiču na konstituisano pravo. Posebno oštro treba sankcionisati sve nepravilne isplate, koje su posljedica greške organa koji je vodio postupak, te nepravilno isplaćena sredstva doznačiti federalnom organu na njegov račun.¹

---

¹ ZBIRKA PROPISA ...; Zakon o izuzetnom materijalnom obezbjeđenju ratnih vojnih invalida i porodica poginulih boraca, Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, br. 33/95, 37/95. i 17/96; Zakon o pravima hrvatskih branitelja iz domovinskog rata i članova njihovih obitelji, Službeni list Republike Hrvatske, br. 108/96; Prijedlog Zakona o pravima boraca i članova njihovih porodica.

REGULIRANJE I OSTVARIVANJE PRAVA DEMOBILISANIH BORACA

Regulisanje prava 207.902 demobilisana borca, koja će se ostvarivati u općinama odnosno kantonima, treba u osnovi unificiranim načelnim odrednicama riješiti na nivou Federacije Bosne i Hercegovine. Tako riješena ova pitanja su obligatorna za sve pravne subjekte općina, odnosno kantona, a to znači da će ovaj segment boračke populacije biti na jedinstven način tretiran, neovisno od kantonalne pripadnosti i moći.

Prava demobilisanih boraca su:

1. prednost prilikom zapošljavanja;
2. cjelovita zdravstvena zaštita bez plaćanja participacije;
3. prioritetno pravo za rješavanje stambenog pitanja;
4. naknada za vrijeme nezaposlenosti;
5. prednost pri upisu u obrazovne ustanove;
6. prednost pri zakupu i otkupu poslovnog prostora;
7. uvoz osnovnih sredstava za rad;
8. besplatni obavezni udžbenici za redovno školovanje;
9. prednost pri dodjeli stipendija;
10. prednost pri smještaju u đačke i studentske domove;
11. oslobađanje plaćanja naknade za prenamjenu poljoprivrednog zemljišta;
12. prava za nosioce najviših ratnih vojnih priznanja;
13. pomoć u slučaju smrti.

Prije razrade svakog od pomenutih prava demobilisanih boraca mora se znati da, u vezi sa tim, Federacija Bosne i Hercegovine za sebe zadržava jedinstveno reguliranje svih prava. Tako jedinstveno riješena, treba da ih korisnici ostvaruju u kantonima, odnosno općinama, uz obavezu vlada kantona da obezbijede finansijska sredstva za njihovu realizaciju. Obaveze kantonalnih vlasti su da svaka za sebe omogući ostvarivanje prava demobilisanih boraca na svom kantonu, kao i finansijska sredstva potrebna za njihovu realizaciju. Cjelovitim

zaživljavanjem Federacije Bosne i Hercegovine i njenih institucija i ova bi prava finansijski trebalo biti propraćena sa federalnog nivoa, koncentrisanjem kantonalnih sredstava, tako da bi korisnici imali jednaka prava, neovisno od finansijske moći općine i kantona, po principu solidarnosti i uzajamnosti.

1. Prednost prilikom zapošljavanja

U ovom taksativnom pobrojavanju prava demobilisanih boraca pravo na prednost prilikom zapošljavanja sigurno zaslužuje ovakvo mjesto. Rješavanjem zapošljavanja brže se i lakše riješavaju ostala pobrojana prava. Da bi se ova prednost ispoštovala organi vlasti, tijela jedinica lokalne samouprave, kao i pravna lica u njihovom vlasništvu, obavezni su pri zapošljavanju, pod jednakim uslovima, dati prednost nezaposlenom demobilisanom borcu, koji je kao pripadnik Vojske Federacije ili Ministarstva unutrašnjih poslova, učestvovao u odbrani Bosne i Hercegovine i koji je bez svoje krivice demobilisan rješenjem nadležnog vojnog organa. Za utvrđivanje prednosti pri zapošljavanju, pored navedenih uslova, osnovno mjerilo treba da bude dužina vremena provedena u Vojsci Federacije ili Ministarstvu unutrašnjih poslova. Naime, demobilisani borci, uključujući i preostalu boračku populaciju, treba u startu da imaju prednost pri zapošljavanju, prije svega, zbog vraćanja u civilni život i osposobljavanja za samoizdržavanje. A unutar same populacije demobilisanih boraca svaki mjesec proveden u vojnim jedinicama treba da pri reguliranju zapošljavanja nosi određeni broj bodova, tako da bi oni koji su najduže bili vojno angažovani, ujedno imali i najveću prednost. Ovim postizemo dvije pravičnosti: prednost u odnosu na neborce i prednost shodno dužini vremenskog vojnog angažovanja. Da bi ovo bilo ispoštovano i ova lica imala zaista prednost u ovom smislu neophodan je strog inspekcijski nadzor iz oblasti rada.

2. Zdravstvena zaštita

Demobilisanom borcu treba omogućiti pravo na cjelovitu zdravstvenu zaštitu (preventivnu, kurativnu i rehabilitacijsku), u skladu sa odredbama **Zakona o zdravstvenoj zaštiti i Zakona o zdravstvenom osiguranju**. Kantoni bi trebalo svojim propisima iz oblasti zdravstva pobliže obezbijediti zdravstvenu zaštitu demobilisanim borcima koji se ne mogu zdravstveno osigurati po bilo kom drugom osnovu, uključujući i korisnike sa prebivalištem u entitetu Republike Srpske dok se ovo pitanje ne riješi na odgovarajući način na nivou države Bosne i Hercegovine. Riješavajući navedeno, kantoni će ujedno obezbijediti oslobađanje plaćanja troškova zdravstvene zaštite (participacije) u cjelosti.

Pod rehabilitacijom se podrazumijeva i banjsko i klimatsko liječenje koje je neophodno kao nastavak liječenja od bolesti indiciranih za to liječenje, a koje se obavlja u specijalizovanim zdravstvenim ustanovama u kojima se u liječenju primjenjuje i prirodni faktor, drugim zdravstvenim ustanovama u kojima se liječenje obavlja pretežno prirodnim faktorom, kao i zdravstvenim ustanovama za liječenje, odmor i rekreaciju boraca u kojima se u liječenju primjenjuju prirodni faktori. O svemu ovome kantoni će donijeti svoja pravila i prioritete o upućivanju, kao i o obimu i kvalitetu usluga za korisnika borca, cijeneći usluge i druga međusobna prava i obaveze.

Sredstva za realizaciju i ostvarivanje prava iz zdravstvene zaštite obezbjeđuju se u cijelosti u budžetima kantona.

3. Prioritetno pravo za rješavanje stambenog pitanja

Pored porodica poginulih i nestalih boraca, te ratnih vojnih invalida, pravo na prioritetno rješavanje stambenog pitanja imaju i demobilisani borci koji na teritoriji Bosne i Hercegovine nemaju odgovarajući stan ili kuću, niti takav stan koriste u svojstvu nosioca stanarskog prava do sticanja vlasništva nad njim. U pravu na odgovarajući stan ili pak na sredstva za kupovinu, odnosno izgradnju

odgovarajućeg stana, prvenstveno u mjestu prebivališta do izbivanja rata, te utvrđivanju prioriteta unutar same ove boračke populacije, treba da bude dužina vremena provedenog u vojnim jedinicama, tako što će svaki mjesec vojnog angažmana nositi određeni broj bodova. Tako rangirana lica će tim prioritetom i rješavati ovo najvažnije egzistencijalno pitanje. Do sticanja uslova da svako lice koristi svoj stan ili kuću, shodno odredbama Aneksa VII Dejtonskog sporazuma, potrebno je privremeno im riješiti stambeno pitanje u mjestu sadašnjeg boravišta. Ostvarivanje ovog prava obezbjeđuje vlada kantona, shodno svojim zakonskim rješenjima u kojima je ugrađen ovaj prioritet.

4. Novčana nadoknada za vrijeme nezaposlenosti

Nezaposleni demobilisani borci imaju pravo na novčanu naknadu za vrijeme nezaposlenosti u iznosu koju odrede nadležne službe za zapošljavanje kantona, shodno raspoloživim sredstvima. Ovo pravo trebalo bi da traje do zaposlenja ili odbijanja ponuđenog radnog mjesta koje odgovara njegovoj stručnoj spremi ili radom stečenim sposobnostima.

5. Prednost pri upisu u obrazovne ustanove

Pod istim uslovima, uređenim posebnim propisima, pri upisu u obrazovne ustanove na teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine, dati prednost nezaposlenim demobilisanim borcima, kao i njihovoj djeci u odnosu na kandidate koji nisu bili vojno angažovani, kao i njihova djeca.

6. Prednost pri zakupu i otkupu poslovnog prostora

Pri zakupu i otkupu poslovnog prostora regulisanog ugovorom između nadležne općinske službe uprave, nadležnog organa kantona i Federacije Bosne i Hercegovine i drugih pravnih lica koji su vlasnici poslovnih poslova i nezaposlenog demobilisanog borca, kao zakupca

ili kupca poslovnog prostora za zanatsku ili samostalnu profesionalnu djelatnost, ako učestvuju na javnom konkursu i udovolje uslovima iz najpovoljnije ponude, dati prvenstveno pravo na sklapanje ugovora o zakupu ili kupovini prostora, ukoliko nisu zaposleni i nisu korisnici penzije. Poslovni prostor na kome je zasnovan zakup na ovaj način ne može se dati u podzakup.

7. Uvoz osnovnih sredstava za rad

Osnovna sredstva za rad demobilisani borci mogu da uvoze iz inostranstva bez plaćanja carine i poreza, uz jedinu obavezu plaćanja carinskog evidentiranja. Da bi demobilisani borac mogao uvesti osnovna sredstva za rad, prethodno od nadležnog općinskog, kantonalnog ili federalnog organa treba da dobije saglasnost da je program djelatnosti kojom bi se trebalo baviti, ekonomski opravdan i da po važećim standardima ispunjava uslove za ulaganje i obavljanje djelatnosti u maloj privredi. Uz navedeno, željena djelatnost treba da spada u oblast privrede, te bi se, uz zakup ili otkup poslovnih prostora u prioritetu, stekli uslovi za produktivno zapošljavanje. Samim tim, što je veoma važno, dobilo bi se masovnije pokretanje privrede. Kantoni bi trebalo svojim propisima urediti bliže uslove i kriterije pod kojima demobilisani borac ima pravo da bez carine i poreza uveze osnovna sredstva za rad u privrednoj djelatnosti.

8. Besplatni obavezni udžbenici za redovno školovanje

Demobilisani borci, kao i njihova djeca, imaju pravo na besplatne obavezne udžbenike za potrebe redovnog školovanja u osnovnim, srednjim i višim školama, kao i fakultetima. Kantoni su dužni da, pored ovog pitanja, svojim propisima oslobode ovu boračku populaciju i od upisnine, ukoliko ukupna porodična primanja to ne omogućavaju, što će se konkretno utvrditi kantonalnim propisom.